

500 jaar Reformatie in Nederland en België

Foto voorzijde
Viering 500 jaar Reformatie
Domkerk Utrecht
31 oktober 2017
© [Sandra Haverman](#)

Meld mij aan voor de Nieuwsbrief van Perspectief

Perspectief is een uitgave van de
Katholieke Vereniging voor Oecumene
www.oecumene.nl

Inhoudsopgave

Redactioneel.....	1
<i>Drs. Geert van Dartel</i>	
De Reformatie gezamenlijk herdenken.....	4
<i>+ J. van den Hende</i>	
1 Oecumenische dialoog.....	5
2 Vanuit de dialoog tussen God en mens	6
3 In kracht van de heilige Geest	7
4 Oecumenische dialoog als geleefde praktijk in de afgelopen vijftig jaar	8
5 Oecumenische dialoog als begaanbare weg naar eenheid?.....	10
6 Een goede dialoog in het kader van de oecumene als gave	11

Symposium: Het uitgestelde dispuut. Luthers stellingen herlezen

De stellingen van toen.....	14
<i>Prof. dr. theol. Christoph Burger</i>	
1 Inleiding: De aflaten - en Luthers protest.....	14
2 De geschiedenis van de aflaten in vogelvlucht. Het ideaal van zondeloosheid bleek onbereikbaar	16
3 Van 'controle door de gemeente vóór wederopname' naar 'controle door God zelf'	17
4 Onzekerheid met betrekking tot de bij God 'openstaande rekening'	18
5 De oproep tot de zogenaamde Eerste Kruistocht - een stap van betekenis in de ontwikkeling van de aflaten.....	19
6 De leer van de schat der kerk	19
7 Bijbelse motivering van de pauselijke volmacht tot het verstrekken van aflaten	20
8 Laatmiddeleeuwse voorstellingen van het barmhartige gericht direct ná de dood door God de Vader - en van het Laatste Oordeel door Jezus Christus aan het einde van de wereld.....	20
9 Laatmiddeleeuwse voorstellingen van hemel, hel en vagevuur	20
10 Schuldbesef is moeilijk te meten.....	21
11 Zwakke plekken in de theorie van de aflaten.....	22
12 Zwakke plekken in de praktijk van de aflaten	24
13 Een totaal andere kijk op de aflaten in het moderne onderzoek: De aflaten als gaven van Gods barmhartigheid	24

14	'De christen' volgens een fervente verdediger van de aflaten – en 'de christen' volgens Luther ...	25
15	De polemieek van Luther richt zich op de verkoop van aflaten	26
16	De 95 stellingen: Theologisch niet het centrum van Luthers theologie, maar wel bijzonder effectief	27
17	Enkele kernpunten uit de stellingen	27
18	Samenvatting.....	28

Getuigen van Gods genade en ontferming om niet..... 33

Dr. René de Reuver

1	Context.....	33
2	Drie stellingen	33
3	Het uitgestelde dispuut.....	35

Waarachtige dialoog en de omgang van de mens met God 36

+ J. van den Hende

	Het belang van dialoog	36
	Rouwmoedigheid	37
	Sint Laurentius en de armen.....	37
	De schat van het Evangelie	38
	De dubbele dialoog met God	38

Geen goedkope genade 40

Prof. dr. Bram van de Beek

	Niet zonder de priester.....	40
	God als lieve Vader.....	41
	Geen goedkope genade.....	41
	Rouwmoedigheid en verlichting.....	42

Luther in drieluik: een katholieke visie 43

Prof. dr. Marcel Poorthuis

	Enkele stellingen.....	43
	Luthers persoonlijke ervaring aanvaard te zijn door God	44
	Luthers idee van de vrijheid.....	45
	Besluit.....	45

Symposium: De impact van de Hervorming in onze kerken

Luthers hervorming gisteren en vandaag 47

Ds. Bruneau Jouselin

1	Enkele levenslijnen.....	47
2	Martin Luther: een man van zijn tijd en van zijn geografische context.....	48
	2.1 Angst voor Gods oordeel	
	2.2 Een reis in het zuiden en een culturele keuze	
3	Martin Luther vanuit zijn geschriften.....	52
	3.1 Het geloof: een persoonlijke ervaring	
	3.2 Een existentiële theologie	
4	Martin Luther: een hervormer die een voorbijganger geworden is.....	57
5	De moed om te zijn.....	57

'Samen op weg gaan als pelgrims en leren van elkaar' 60

Prof. dr. Annemarie C. Mayer

1	De noodzaak van hervorming en vernieuwing.....	60
2	Het ontwikkelen van uiteenlopende denominationele identiteiten.....	61
3	Afhankelijk van Gods barmhartigheid: het zich richten op Gods genade.....	63
4	Het funderende belang van het beroep op de Bijbel.....	65
5	Er van overtuigd zijn dat ons gemeenschappelijk priesterschap geworteld is in geloof en doop.....	66
6	Het gemeenschappelijk oecumenisch opnieuw vorm geven aan onze identiteiten.....	69

Orthodoxie en hervorming 74

Dr. Arjan Arjakovsky

1	Inleiding.....	74
2	Liturgische vernieuwing.....	74
3	Verwerking van de geschiedenis.....	75
4	Verhouding tussen Kerk en staat.....	77
5	Personalistische vernieuwing.....	78
	Besluit.....	80

Reformatieherdenking bij de evangelische vrije kerken..... 83

Dr. Jelle Creemers

1	Evangelische vrije kerken in België.....	83
2.	500 jaar Reformatie?.....	87
	2.1 Bewustmaking van historische wortels	
	2.2 Bevestigen van de eigen theologische identiteit	
	2.3 Positieve naamsbekendheid en evangelisatie	
	2.4 Kritische reflectie over heden en toekomst	
3	Conclusie	92

Oecumenische Kroniek 2016-2017..... 95

p. Thaddée Barnas o.s.b.

1	500-jaar Protestantse Hervorming	95
2	Het heilige en grote Concilie van de Orthodoxe Kerk.....	98
3	De oecumenische dialogen	100

Symposium: Oecumenische balans van het Reformatiejaar

Het reformatiejaar bracht ons 'oecumenische liefdesverklaringen' 102

Dr. Margriet Gosker

	Vieren? Gedenken? Betreuren?	103
	Drie brandpunten.....	103
	Over de grens	104
	Bescheiden	105
	Plaats van de kerken in het publieke domein	106
	Veel teweeggebracht.....	106
	Oecumenische doelstelling ruimschoots gehaald	108
	Wat heeft het reformatiejaar gebracht?	109
	Belangrijke oecumenische liefdesverklaringen	110
	Oecumenische liefdesverklaringen bij 500 jaar reformatie.....	111
	Nieuwe kansen, nieuwe stappen	113
	Heilig vuur.....	113

Column Oecumene na het Reformatiejaar	120
<i>Dr. Hans Burger</i>	

Ontmoetingsdag Oecumenisch Forum voor Katholiciteit

De katholieke Luther	124
<i>Prof. dr. Wolfgang Thönissen</i>	

1 Een nieuwe kijk op Luther	125
2 Een nieuwe hedendaagse katholieke lezing van Luther	126
2.1 De oproep tot boetedoening en vernieuwing	
2.2 Nieuwe omgang met het verleden: rechtvaardiging	
2.3 Reformatie als hervorming	
2.4 Theologie uit de geest van de Heilige Schrift	
2.5 Voorbij het confessionalisme	
2.6 Geen nieuwe kerk	

Personalia	135

Colofon.....	139

Redactioneel

500 jaar Reformatie in Nederland en België

Drs. Geert van Dartel

Op 30 oktober 2017 reikte de Lutherse gemeente van Rotterdam de Lutherpenning uit aan de drijvende krachten achter Refo500, directeur prof. dr. Herman Selderhuis en projectleider drs. Karla Apperloo. Ds. Martin van Wijngaarden, Luthers predikant in Rotterdam, prees hun jarenlange en volgehouden inzet ter voorbereiding op de Reformatieherdenking in 2017. Dankzij Refo500 is er een veelzijdig en fris aanbod gekomen van publicaties, tentoonstellingen en activiteiten over diverse aspecten van de Reformatie.

Als projectpartner van Refo500 heeft de Katholieke Vereniging voor Oecumene gewerkt aan een katholieke bijdrage aan de Reformatieherdenking. Dat heeft goede vruchten opgebracht waarvan we er in dit nummer weer enkele mogen aanbieden.

Mgr. Van den Hende hield op 30 oktober in de Lutherse kerk in Rotterdam de *Hervormingsdag*lezing bij de uitreiking van de Lutherpenning. Hierin reflecteert hij aan de hand van het document '*Van Conflict naar Gemeenschap*' en uitspraken en teksten van het kerkelijk leergezag vanaf het midden van de jaren zestig van de vorige eeuw op de verschillende dimensies en de betekenis van de oecumenische dialoog op onze weg naar eenheid. Een kernpunt is dat het gesprek tussen God en mens, het persoonlijk naderen van de mens tot God voorafgaat en een voorwaarde is voor een vruchtbare oecumenische dialoog.

Deze lezing over de oecumenische dialoog in de kracht van de heilige Geest is een mooie inleiding op de teksten van de vier symposia die we ook in dit nummer aanbieden.

Op 26 oktober vond in de Nicolaikerk in Utrecht het symposium *Het uitgestelde dispuut. Luthers stellingen herlezen* plaats. Het was een gezamenlijk initiatief van de Tilburg School

of Catholic Theology, het Cardinal Willebrands Research Centre en de Katholieke Vereniging voor Oecumene. De lezing van prof. dr. Christoph Burger geeft inzicht in de ontstaansgeschiedenis en de praktijk van de aflaten. Burger verheldert waarop Luthers kritiek zich richt en waarom die zo effectief was, hoewel de kritiek op de aflat niet de kern van Luthers reformatische boodschap is. 'Het centrum van zijn boodschap was immers dat God door Jezus Christus zijn genade aan de zondige mens om niet geeft.'

Twee kerkleiders en twee theologen reflecteerden vervolgens op de actuele betekenis van de stellingen van Maarten Luther. We publiceren hier de vier co-referaten van dr. René Reuver, mgr. J. van den Hende, prof. dr. Bram van de Beek en prof. dr. Marcel Poorthuis over de actuele betekenis van Luthers stellingen. Alle vier verrassend, sprankelend en een beetje prikkelend.

Op 7 oktober hield de Katholieke Nationale Commissie voor Oecumene in België haar 51e studievergadering in de Sint-Andriesabdij Zevenkerken in Brugge over het thema *De impact van de Hervorming in onze Kerken*. Het is ieder jaar weer een bijzonder mooie en goed voorbereide studiedag. Met dank aan de Commissie publiceren we in dit nummer de vier bijdragen die vanuit verschillende invalshoeken het thema exploreren. De lezing van ds. Bruneau Jouselin voert naar de kern van Luthers geloofservaring en laat zien hoe die in een post-postmoderne tijd nog steeds actueel kan zijn. Prof. dr. Annemarie Mayer zoekt vanuit een katholieke invalshoek de weg terug naar enkele kernpunten van de Reformatie en ziet als opdracht in onze tijd het gemeenschappelijk oecumenisch vormgeven aan onze identiteiten. Dr. Arjan Arjakovsky, orthodox en mede-oprichter van het oecumenisch instituut in Lviv, richt het perspectief op noodzakelijke hervormingen die voor de orthodoxie eigenlijk onontkoombaar zijn. Dr. Jelle Creemers neemt het thema te baat om de evangelische vrije kerken in België wat beter voor het voetlicht te brengen. In deze vrije kerken is het oecumenisch besef nog niet echt ontwikkeld, zo lijkt het. Met de interessante observaties van chroniqueur en oecumenicus p. Thaddée Barnas osb, monnik van Chevetogne over de oecumenische ontwikkelingen in het afgelopen jaar, sluiten we de bijdragen van deze studiedag af.

Op 3 november maakte de Katholieke Vereniging voor Oecumene met dr. Margriet Gosker, dr. Dick Akerboom en dr. Hans Burger de oecumenische balans op van het

Reformatiejaar. In dit nummer publiceren we bijdragen van Gosker en Burger. De bijdrage van dr. Dick Akerboom kan hopelijk later nog gepubliceerd worden op de website www.oecumene.nl.

Op 25 november hield het Oecumenische Forum voor Katholiciteit haar jaarlijkse ontmoetingsdag in het Auditorium van Catherijneconvent in Utrecht. Ds. Idelette Otten sprak de lezing 'De Katholieke Luther' van prof. dr. Wolfgang Thönissen uit, die vanwege privéomstandigheden verhinderd was om aanwezig te zijn. Dr. Dick Akerboom onderwierp deze lezing aan een kritische beschouwing, die helaas voor publicatie van dit nummer nog niet beschikbaar was.

Het herdenkingsjaar van de Reformatie zit er op. We hebben er diverse nummers aan gewijd. Het was goed zo, hoewel het laatste woord hierover nog lang niet gesproken is. Maar in het nieuwe jaar hopen we weer andere thema's aan te snijden.

Namens de redactie een hartelijke groet aan u, lezer. Ook wensen we u een goed begin van het Nieuwe Jaar!

Geert van Dartel

Hoofdredacteur

P.S. Het tijdschrift Perspectief wordt gratis online aangeboden door de Katholieke Vereniging voor Oecumene. Steun het werk van de vereniging door donateur of lid te worden (secretariaat@oecumene.nl) of met een gift op rekening: NL97 INGB 0000 8019 19.

De Reformatie gezamenlijk herdenken

Lezing Hervormingsdag 2017 Lutherse Andreas Gemeente Rotterdam

+ J. van den Hende

Morgen is het 31 oktober: hervormingsdag. Het is dan een jaar geleden dat de gezamenlijke herdenking van 500 jaar Reformatie officieel van start is gegaan. Met nadruk zeg ik: gezamenlijke herdenking van de Reformatie, want dit jaar zijn lutheranen/protestanten en rooms-katholieken voor het eerst in de geschiedenis in de gelegenheid om samen stil staan bij de Reformatie.

Paus Franciscus kwam vorig jaar op 31 oktober naar Lund in Zweden vanwege de gezamenlijke Reformatie-herdenking van lutheranen en katholieken. Begonnen werd met een oecumenische gebedsviering. Aan het einde van de gebedsviering kwamen paus Franciscus en de president van de Lutherse wereldfederatie, bisschop Munib A. Younan, met een gezamenlijke verklaring. De gezamenlijke verklaring¹ kreeg als titel mee: *Remove all remaining obstacles*.

De verklaring opent met een gedeelte uit het Johannes evangelie (Joh. 15, 4), waarin onze Heer Jezus tot zijn leerlingen zegt: "Blijft in Mij, zoals Ik in u. Zoals de rank geen vrucht kan dragen uit zichzelf, maar alleen als zij blijft aan de wijnstok, zo gij evenmin, als gij niet blijft in Mij". In aansluiting bij deze woorden uit het Johannes-evangelie, begint de verklaring met een dankzegging aan God, dit vanwege de vruchtbare oecumenische dialoog tussen katholieken en lutheranen gedurende de afgelopen 50 jaar (1967-2017). Door de gezamenlijke dialoog is er tussen katholieken en lutheranen ruimte gekomen om verschillen te overwinnen en om onderling begrip en vertrouwen te verdiepen.

Nog even terug naar het Johannes-evangelie. Heel indringend zijn de woorden in Johannes 15 vers 5 wanneer Jezus zegt: "Zonder Mij kunt Gij niets". Paus Franciscus benadrukt tijdens zijn overweging in de gebedsviering in Lund: 'God is de wijngaardenier die met

grote liefde de wijngaard bewaart en beschermt; laat ons geraakt worden door zijn waakzame blik. Het enige dat God verlangt is dat wij als levende ranken in Jezus blijven [...] De Heer is degene die ons ondersteunt en aanspoort om wegen te vinden die onze eenheid steeds meer zichtbaar maken. De scheiding tussen katholieken en lutheranen is een enorme bron van lijden en misvatting geweest, maar brengt ons thans ook tot de erkenning dat wij niets kunnen zonder de Heer'.²

Zowel in de overweging van paus Franciscus tijdens de oecumenische gebedsdienst als in de gezamenlijke verklaring van de RKK en de Lutherse wereldfederatie werd op die 31ste oktober 2016 in Lund de grote waarde benadrukt van dialoog in het kader van de oecumene.

1 Oecumenische dialoog

Waar het gaat om dialoog in het kader van de oecumene, is het document *Van Conflict naar Gemeenschap* van een bijzondere waarde en betekenis. Dit document is de vrucht van studie en uitwisseling afgevaardigden van de Lutherse wereldfederatie en de Pauselijke raad voor de eenheid van de christenen. Het rapport *From Conflict to Communion* werd al gepubliceerd in 2013 met het oog op de gezamenlijke herdenking van de reformatie in 2017. In 2016 verscheen een Nederlandse vertaling van dit document, getiteld *Van Conflict naar Gemeenschap*, bij de Katholieke Vereniging voor Oecumene in Den Bosch.³

Fundamenteel is dat de samenstellers van het document (lutheranen en katholieken) benadrukken dat er meer is wat hen verbindt dan wat hen scheidt. In de inleiding van het document wordt de inhoudelijke verbondenheid concreet aangeduid: (1) het geloof in de drie-ene God en de openbaring in Jezus Christus en (2) de erkenning van de basiswaarden van de rechtvaardigingsleer. Het document *Van Conflict naar Gemeenschap* stelt dat het woord reformatie door veel katholieken in eerste instantie wordt geassocieerd met de splitsing van de Kerk terwijl veel lutheranen het woord reformatie vooral associëren met herontdekking van het evangelie, de zekerheid van het geloof, en met vrijheid.

Wanneer het nu gaat om een oecumenische dialoog in het kader van 500 jaar reformatie, dan is het belangrijk om beide perspectieven bij elkaar te brengen, als startpunt van de

dialogoog (art 9). Het document *Van Conflict naar Gemeenschap* bepleit een nieuwe benadering, niet alleen herhalen van de eerdere beschrijvingen van de reformatie, die los van elkaar en tegenover elkaar geplaatst werden (art 7). Het document zegt dat lutheranen en katholieken goede redenen hebben om hun geschiedenis op een nieuwe manier te vertellen (art 17). Het gaat er niet om een ander verhaal te vertellen maar het verhaal anders te vertellen (art 16).

Sleutelwoord in *Van Conflict naar Gemeenschap* is daarom de term oecumenische dialoog (artt. 32-34). Voorafgaand hieraan worden ook expliciet de ontwikkelingen in en vanuit de RKK sinds het Tweede Vaticaans Concilie genoemd, meer bepaald het conciliedocument *Unitatis Redintegratio* aangaande de oecumene (artt. 26-27).

2 Vanuit de dialoog tussen God en mens

Wanneer het gaat om een dialoog in het kader van de oecumene, dan betreft dit niet alleen het gesprek tussen kerken en mensen. Het gaat eerst en vooral ook om de dialoog van de mens met God.

Paus Benedictus XVI sprak in 2011 bij zijn bezoek aan Erfurt: "Wat Luther onophoudelijk bewoog was de vraag naar God, de diepe hartstocht en drijvende kracht achter zijn hele levensweg. Hoe vind ik een genadige God [...] wie is hier tegenwoordig nog mee bezig - zelfs onder christenen? Wat betekent de Godsvraag in ons leven? In onze verkondiging? De meeste mensen, ook christenen, gaan er tegenwoordig van uit dat God niet echt geïnteresseerd is in onze zonden en deugden" (art 30).

Zo mogen we tot het besef komen dat het gesprek tussen God en mens, d.w.z. het persoonlijk naderen van de mens tot God (met heel je hart, je verstand en al je krachten) als eerste dialoog nodig is om tot een vruchtbare oecumenische dialoog tussen verschillende christenen en kerken te komen. In 1995 noemde paus Johannes Paulus II in zijn encycliciek *Ut Unum Sint* het gebed de ziel van de oecumenische vernieuwing.⁴

3 In kracht van de heilige Geest

Het is belangrijk om te beklemtonen dat een dialoog in het kader van de oecumene alleen in kracht van de heilige Geest kan worden ondernomen. Paus Franciscus schrijft in zijn *Apostolische Exhortatie Evangelii Gaudium* (2013) over de werking van de heilige Geest waar het gaat om de oecumenische dialoog (art. 246): 'Als wij werkelijk geloven in de vrije en overvloedige werking van de Geest, hoeveel kunnen wij dan nog van elkaar leren! Het gaat er niet alleen om inlichtingen te krijgen over de ander om hem beter te leren kennen, maar te oogsten wat de Geest in hen ook als een geschenk voor ons heeft gezaaid'.

Een oecumenische dialoog is in kracht van de heilige Geest verbonden met Jezus Christus zelf (christologisch kader van de dialoog) want het is immers Jezus Christus zelf die bidt en vraagt om eenheid (Joh. 17). Voorts is een oecumenische dialoog in kracht van de heilige Geest niet een uitwisseling die buiten de Kerk en de kerken omgaat. Immers, de elementen van heiliging en waarheid (elementen die aanwezig zijn in de afzonderlijke kerken en gemeenschappen van christenen) komen in de dialoog aan de orde.⁵ De oecumenische dialoog heeft -positief geduid- als oogmerk overeenstemming en consensus. Negatief geduid brengt de dialoog met zich mee dat men niet langer overgaat tot een wederzijdse veroordeling.⁶

Paus Franciscus schrijft in 2013 aangaande de gezindheid van de deelnemers aan een oecumenische dialoog (*Evangelii Gaudium* art. 244): "Wij moeten er altijd aan denken dat wij pelgrims zijn en dat wij samen op pelgrimstocht zijn. Daartoe moet men zijn hart toevertrouwen aan zijn reisgenoot zonder argwaan, zonder wantrouwen, en vóór alles kijken naar wat wij zoeken".⁷

In het document *Van Conflict naar Gemeenschap* wordt gesteld dat de "Oecumenische dialoog betekent afstand nemen van denkpatronen die voortvloeien uit en nadruk leggen op confessionele verschillen. In de dialoog kijken partners eerst naar wat ze gemeen hebben, en pas dan naar het gewicht van de verschillen. Deze verschillen worden echter niet genegeerd of gebagatelliseerd, want de oecumenische dialoog is een gezamenlijke zoektocht naar de waarheid van het christelijk geloof" (art 34). Dit sluit aan bij woorden van

paus Franciscus die zegt: “Door een uitwisseling van gaven kan de Geest ons steeds meer leiden tot de waarheid en het goede.”⁸

Nu we in het herdenkingsjaar 2017 uitgebreid spreken over het aangaan van oecumenische dialogen, vooral ook in het licht van het gezamenlijke document *Van Conflict naar Gemeenschap*, wil ik niet beweren dat het de eerste keer is dat over dialoog wordt gesproken in het kader van de oecumene. Immers, paus Franciscus benadrukte in Lund dat de dialoog tussen katholieken en lutheranen reeds vijftig jaar gaande is (1967-2017).

4 Oecumenische dialoog als geleefde praktijk in de afgelopen vijftig jaar

Het was paus Paulus VI die reeds in 1964 in zijn encycliek *Ecclesiam Suam* een pleidooi hield voor een gezindheid en praktijk gekenmerkt door dialoog. Paus Paulus onderscheidt vier cirkels waar het gaat om de dialoog: (1) aangaande alles wat menselijk is (2) met hen die in God geloven (3) met alle christenen (*fratres seiuncti*) (4) binnen de kerk zelf. Onze oecumenische bijeenkomst van vanavond hier in het kader van 500 jaar reformatie, gaat specifiek over de dialoog tussen christenen.

De grote waarde van de oecumenische dialoog komt niet alleen ter sprake in het document *Van Conflict naar Gemeenschap* maar de dialoog in het kader van de oecumene komt ook al uitgebreid aan bod in het zogeheten *Oecumenisch Directorium* van de Pauselijke Raad voor de Bevordering van de eenheid der christenen (1993)⁹ en in de encycliek van paus Johannes Paulus II, getiteld *Ut Unum Sint* (1995).¹⁰

Paus Johannes Paulus II spreekt -in navolging van zijn voorganger paus Paulus VI- over de oecumenische dialoog niet alleen als een uitwisseling van ideeën, maar vooral als een uitwisseling van gaven.¹¹ Het is alweer bijna twintig jaar geleden dat paus Johannes Paulus in zijn encycliek *Ut Unum Sint* uitgebreid en op een indrukwekkende manier nadenkt over de grote waarde en werking van een oecumenische dialoog. Hetgeen in *Van Conflict naar Gemeenschap* over de praktijk van en de gezindheid bij een oecumenische dialoog wordt gezegd is m.i. in samenhang te zien met het geschrevene in de encycliek *Ut Unum Sint*.

Paus Johannes Paulus onderstreept de voorrang van het gebed: “Als christenen samen bidden, schijnt het doel van de eenheid meer nabij. De door [...] verdeeldheden getekende

geschiedenis van de christenen lijkt weer samen te komen omdat zij streeft naar de bron van haar eenheid, Jezus Christus. Hij is 'dezelfde gisteren, vandaag en tot in eeuwigheid'(Heb. 13, 8)! Christus is werkelijk tegenwoordig in de communio van het gebed; Hij bidt 'in ons', 'met ons' en 'voor ons'. Hij leidt ons gebed in de Geest, de Trooster, die Hij heeft beloofd [...]."¹²

Johannes Paulus benadrukt -en dat vind ik een inspirerende zin- dat christenen in het gebed de toekomst van hun eenheid en communio toevertrouwen aan Christus.¹³ Alles wat met dialoog te maken heeft berust op het gebed en wordt erdoor ondersteund. Graag wil ik nog een aantal punten uit de encycliek *Ut Unum Sint* naar voren brengen waar het gaat om de oecumenische dialoog:

- Dialoog vraagt de inzet van de gehele persoon, van hoofd en hart. In een goede dialoog geeft iemand niet alleen gedachten en ideeën maar is de dialoog ook een oprecht geven van zichzelf.¹⁴
- Belangrijk is dat men bij een dialoog overgaat van een houding van vijandschap en conflict naar een opstelling waarbij men elkaar wederzijds als partners erkent. Men moet in een dialoog van de veronderstelling uitgaan dat de gesprekspartner verzoening wil, naar eenheid in de waarheid verlangt. Uitingen van wederzijdse vijandschap moeten verdwijnen.¹⁵
- De oecumenische dialoog heeft ook de werking van een gewetensonderzoek. "Als wij beweren zonder zonde te zijn, bedriegen wij onszelf en woont de waarheid niet in ons"(Joh. 1, 8). Dit betekent dat wij in de gezamenlijke dialoog de zonde van verdeeldheid op het spoor komen en overtuigd zijn van de noodzaak tot bekering.¹⁶ Onder verwijzing naar paus Paulus VI, spreekt Johannes Paulus II van een dialoog van bekering, een heilsdialoog.¹⁷

Dialoog in het kader van de oecumene -in kracht van de heilige Geest- brengt het overwinnen van meningsverschillen dichterbij.¹⁸ Tevens krijgt dialoog gestalte in concrete onderlinge samenwerking.¹⁹ Uitgebreid bespreekt paus Johannes Paulus ook de vruchten van de dialoog (artt. 41-76). Maar de bespreking van dit gedeelte van de encycliek *Ut Unum Sint* laat ik in het bestek van deze lezing buiten beschouwing.²⁰

In het kader van deze voordracht keer ik terug naar de oecumenische dialoog van katholieken en lutheranen: het is een concreet voorbeeld van een dialoog die met vrucht is ondernomen tot nu toe. In de voorbije vijftig jaar zijn als vrucht van de oecumenische dialoog meerdere documenten verschenen.

Zo staat het document *Van Conflict naar Gemeenschap* als oecumenisch rapport niet op zichzelf. Expliciet wordt in *Van Conflict naar Gemeenschap* verwezen naar 1980, toen bij de herdenking van 450 jaar Augustijnse Confessie, in een gezamenlijke tekst van lutheranen en katholieken werd uitgesproken dat Jezus Christus het levend centrum is van ons Christelijk geloof.²¹ Ook noemt *Van Conflict naar Gemeenschap* een gezamenlijk rapport uit 1983, bij gelegenheid van de 500e geboortedag van Maarten Luther, waarin Maarten Luther een "getuige van Jezus Christus" genoemd wordt en dat katholieken en protestanten niet voorbij kunnen gaan aan de persoon en de boodschap van Luther.²² Tenslotte komt in het document *Van Conflict naar Gemeenschap* uitgebreid de Gemeenschappelijke Verklaring over de Rechtvaardigingsleer (*Joint Declaration on the Doctrine of Justification*) uit 1999 ter sprake.²³ Deze Verklaring van de Lutherse Wereldfederatie en de Rooms Katholieke Kerk is inmiddels ook onderschreven door de Methodisten (2006), de Anglicanen en Gereformeerde kerken (2017).²⁴

5 Oecumenische dialoog als begaanbare weg naar eenheid?

Naast de dialoog van katholieken en lutheranen heeft de Pauselijke raad voor de eenheid van de christenen vanuit de Rooms Katholieke Kerk ook met andere christenen die voortkomen uit de Reformatie een eigen specifieke dialoog opgebouwd. Het zijn de dialogen met de Wereldalliantie van Gereformeerde kerken, met de Wereldraad van methodisten, met de Wereldalliantie van baptisten, met pinksterkerken en pinkstergroepen. Kardinaal Walter Kasper geeft van deze oecumenische dialogen een overzicht in zijn boek *Een rijke oogst*.²⁵

Nu we dit jaar als christenen in gezamenlijkheid 500 jaar Reformatie gedenken, is mij in gesprekken en publicaties wel duidelijk geworden dat het document *Van Conflict naar Gemeenschap* en de daarin beoefende methodiek en uitwisseling van dialoog niet door alle christenen als verrijking voor de oecumene wordt gezien, maar eerder als verwarrend.

Ook zijn er christenen die de weg van dialoog omwille van de oecumene niet snel genoeg vinden, een kwestie van een té lange adem. Duidelijk is dat we ook na dit jaar van gezamenlijk de Reformatie gedenken de vraag moeten blijven stellen: hoe houden wij als christenen met elkaar het gesprek in het kader van de oecumene gaande, indachtig de wil en het gebed van onze Heer om eenheid?

6 Een goede dialoog in het kader van de oecumene als gave

Voor mij is in dit jaar van samen de reformatie gedenken een belangrijke vraag die tevens al een opdracht inhoudt: wat is nodig voor een goede oecumenische dialoog? Drie elementen of wel criteria zou ik kort willen noemen, i.e.

- Kennis en ondervinding van de eigen identiteit is onontbeerlijk als waarachtige bijdrage aan de oecumenische dialoog.²⁶
- Als deelnemer dient men een oprechte interesse te hebben in de ander met wie men dialoog aangaat en voert.²⁷
- Fundamenteel is de overtuiging c.q. het wederzijds vertrouwen dat in de deelnemers aan de dialoog de heilige Geest werkzaam is.²⁸

Aan het einde van mijn lezing op deze oecumenische bijeenkomst op de vooravond van Hervormingsdag 2017, wil ik twee stellingen naar voren brengen als afsluiting en als vrucht van het nog verder concreet nadenken over de vraag: wat is er nodig voor een goede oecumenische dialoog?

1. De oecumenische dialoog is niet gediend met een snel compromis. Heel concreet bij wijze van voorbeeld: gaandeweg de oecumenische dialoog zou je elkaar niet moeten dwingen tot een vorm van intercommunie als middel op weg naar Christelijke eenheid, maar in plaats daarvan vertrouwvol en actief in gesprek blijven opdat te zijner tijd de eucharistie in gezamenlijkheid gevierd kan worden als teken van de bereikte eenheid.
2. De Reformatie draagt pas echt vrucht wanneer we als christenen door middel van een volgehouden dialoog in kracht van de heilige Geest, onze verdeeldheid te

boven zouden komen en zichtbare eenheid mogen bereiken: herstel van Christelijke eenheid is de Reformatie van vandaag.²⁹

¹ Joint Statement *Remove all remaining obstacles*, in: *L'Osservatore Romano* (Engelse weekeditie) 4 november 2016, pp 3 en 7

² Paus Franciscus, *Let us overcome division*, in: *L'Osservatore Romano* (Engelse weekeditie) 4 november 2016, pp 3 en 6

³ Het document *Van Conflict naar Gemeenschap* is tevens digitaal beschikbaar: http://www.oecumene.nl/files/Books/Overig/van_conflict_naar_gemeenschap/index.html#11

⁴ Paus Johannes Paulus II, *Encycliek Ut Unum Sint* (1995) art. 28. Zie ook: H. van den Hende, *Eenheid van de Kerk, gave en roeping*, in: *Communio* (2014/5) 333-331.

⁵ *Van Conflict naar Gemeenschap* art. 27

⁶ W. Beinert, *Dialog* (Okumenisch) in: *Lexikon fur Theologie und Kirche*, Teil III (1995/2006) 193-194

⁷ Paus Franciscus, *Apostolische exhortatie Evangelii Gaudium* (2013) artt. 244-246. Nederlandse vertaling in: SRKK, *kerkelijke documentatie* 2014/1

⁸ *Evangelii Gaudium* art. 246

⁹ Pauselijke Raad voor de Bevordering van de Eenheid der Christenen, *Oecumenisch Directorium, Richtlijnen voor de toepassing van de beginselen en normen inzake de oecumenische beweging*. Nederlandse vertaling in: SRKK, *kerkelijke documentatie* (1993) 291-353. Zie ook: http://www.oecumene.nl/files/Documenten/Oecumenisch_Directorium.pdf

¹⁰ Johannes Paulus II, *Encycliek Ut Unum Sint. Over de verplichting tot oecumene* (1995) art. 28-42. Nederlandse vertaling in: SRKK, *kerkelijke documentatie* (1995) 305-310

¹¹ *Ut Unum Sint* art. 28, citerend uit encycliek van Paulus VI *Ecclesiam Suam*

¹² *Ut Unum Sint* art. 22

¹³ *Ut Unum Sint* art. 25

¹⁴ Het vermogen tot dialoog is nauw verbonden met de menselijke persoon en zijn waardigheid (cf *Ut Unum Sint* art. 28). Zie ook voetnoot 11

¹⁵ *Ut Unum Sint* art. 29

¹⁶ *Ut Unum Sint* art. 34

¹⁷ *Ut Unum Sint* art. 35, tevens verwijzing naar *Ecclesiam Suam*, III

¹⁸ *Ut Unum Sint* art. 36: "Natuurlijk zal de volledige communio tot stand moeten komen door de aanvaarding van de volle waarheid waarheen de heilige Geest de volgelingen van Christus leidt. Iedere vorm van reductionisme of gemakkelijk 'concordisme' moet dus absoluut worden vermeden. Men dient ernstige vraagstukken op te lossen, want anders zouden ze in dezelfde vorm of in een andere gedaante op een ander ogenblik weer opduiken".

¹⁹ Cf W. Kasper, *Een handboek voor de spirituele oecumene* (2006)

²⁰ De encycliek *Ut Unum Sint* onderscheidt waar het gaat om de oecumenische dialoog de betrekkingen met de oosterse kerken (artt 50 e.v.) en de betrekking met de andere kerken en kerkelijke gemeenschappen in het westen (artt 64 e.v.)

²¹ *Van Conflict naar Gemeenschap* artt. 2 en 24

²² *Van Conflict naar Gemeenschap* art. 2. Zie ook: J. Willebrands, *Martin Luther 1483-1983*, in: J. Willebrands, *Mandatum Unitatis. Beitrage zur Okumene* (Paderborn 1989) 257-268

²³ *Van Conflict naar Gemeenschap* artt. 25 en 123-139. Nederlandse vertaling van de Verklaring over de Rechtvaardiging: http://www.oecumene.nl/files/Documenten/Eindtekst_Gemeenschappelijke_Verklaring_Rechtvaardigingsleer.pdf

²⁴ A. Gonzalez-Ferrer, *Reformed Churches endorse Joint Declaration on the Doctrine of Justification*, in: *L'Osservatore Romano* (Engelse weekeditie) 28 juli 2017.

²⁵ W. Kasper, *Een rijke oogst. De vruchten van de oecumenische dialoog* (2009/2011)

²⁶ Cf Oecumenisch Directorium (1995) art. 24: 'Allereerst zouden katholieken goed moeten weten wat de katholieke kerk is, en in staat moeten zijn verantwoording af te leggen van wat zij leert, van haar kerkorde en oecumenische beginselen. Naarmate zij beter van alles op de hoogte zijn, zullen zij het beter in gesprekken met andere christenen kunnen uitleggen en naar behoren verantwoorden'.

²⁷ Cf Oecumenisch Directorium (1995) art 24: 'Katholieken zouden ook een juiste kennis moeten hebben van de andere kerken en kerkelijke gemeenschappen met wie zij in gesprek zijn'. Zie ook: *Ut Unum Sint* (1995) art 28: 'De dialoog beperkt zich niet tot een uitwisseling van ideeën. Op een of andere manier is hij altijd een uitwisseling van gaven'.

²⁸ Paus Franciscus, *Apostolische Exhortatie Evangelii Gaudium* (2013) art. 246: 'Als wij werkelijk geloven in de vrije en overvloedige werking van de Geest, hoeveel kunnen wij dan nog van elkaar leren! Het gaat er niet alleen om inlichtingen te krijgen over de ander om hem beter te leren kennen, maar te oogsten wat de Geest in hen ook als een geschenk voor ons heeft gezaaid'.

²⁹ J. van den Hende, *Kort woord bij Vijfhonderd jaar en verder* (startbijeenkomst in de Lutherse kerk te Amsterdam op 31 oktober 2016)

De stellingen van toen

Prof. dr. theol. Christoph Burger

1 Inleiding: De aflaten - en Luthers protest

Luthers kritiek op de aflat betref niet de kern van zijn reformato-
rische boodschap. Het centrum van zijn boodschap was immers dat
God door Jezus Christus zijn genade aan de zondige mens om niet
geeft. Dat Luther 'Gods gerechtigheid' nu zó kon begrijpen, ervoer hij
als bevrijding. Hij veranderde dan ook zijn achternaam van 'Luder'
naar 'Luther'.¹ In Jezus Christus zag Luther de enige middelaar tussen
God en de mensen. Jezus Christus alleen – en dus niet diens moeder
Maria, niet de heiligen, niet de paus, de bisschoppen en priesters. Deze
zienswijze bevatte springstof. De kerk beschouwde zich immers als de
middelaars tot Jezus Christus, de middelaar. Men vergelijk bijvoorbeeld
een uitspraak van zijn oudere medebroeder in de orde van de augustijnen
eremieten, de hoogleraar theologie aan de universiteit Erfurt Johannes
von Paltz: God geeft meer genade door bemiddeling van de priesters van
zijn kerk dan direct.²

Als hoogleraar theologie aan de universiteit Wittenberg gaf Luther zijn
reformato-
rische boodschap aan zijn studenten door. Maar wat Luther in zijn colleges –
overigens tot 1520 op een weinig spectaculaire wijze – aan zijn studenten
over zijn nieuwe ontdekking vertelde, veroorzaakte buiten Wittenberg
niet veel ophef.

Zeer anders was het toen hij kritiek op de verkoop van aflaten uitte.
Hij deed dat uiterst voorzichtig: hij nodigde uit tot een academische
disputatie. En dat deed hij in de Latijnse taal, de taal van de geleerden.
Op die manier, zou men denken, bereikte hij maar een zeer beperkte
groep. Of Luther zijn 95 stellingen überhaupt aan het prikbord van de
universiteit spijkerde, de deur van de slotkerk, daarover zijn de geleerden
het op dit moment niet

Symposium: Het uitgestelde dispuut. Luthers stellingen herlezen

meer eens.³ Tegen deze vorm van bekendmaking spreekt dat ná publicatie van een dergelijke uitnodiging normaliter binnen één week een discussie had moeten plaatsvinden.⁴ De formulering van zijn uitnodiging tot een disputatie is al ongewoon: wie zich aangesproken voelt, mag reageren, ook zonder aanwezig te hoeven zijn. Normaliter spreekt in een disputatie immers alléén mee wie ook aanwezig kan zijn. Sommigen leiden hieruit af dat Luther zijn handgeschreven stellingen - heel plichtsbewust - wel naar de keurvorst-aartsbisschop Albrecht von Brandenburg en naar zijn bisschop Schulz stuurde, maar niet aan de deuren van de kerken in Wittenberg spijkerde. Anderen beweren dat Luther dat niettemin gedaan zou kunnen hebben. Deze discussie duurt nog steeds voort. Maar of ze nu ooit vastgespijkerd werden of niet, in ieder geval werden deze stellingen razendsnel verspreid, zowel in het originele Latijn als in de Duitse volkstaal. Luther was daar niet blij mee. Als hij had geweten dat zijn stellingen zoveel ophef zouden veroorzaken, beweerde hij, dan had hij wat uitvoeriger geschreven, en dan had hij de taal van het volk gekozen om een breed publiek te bereiken. Luther schreef dan ook vijf maanden later daadwerkelijk een geschrift in de volkstaal, om - voor mensen die Duits konden lezen of wilden toehoren als een ander dit geschrift luidop las - toe te lichten wat hij met zijn stellingen precies had bedoeld.⁵

Maar waarom veroorzaakte Luthers uitnodiging tot een academische disputatie over de verkoop van aflaten dan wél zo veel ophef? Ten eerste: Het ging bij de verkoop van aflaten om een succesvolle kerkelijke actie, die bevrijding van kerkelijke straffen aan financiële winst koppelde. Ten tweede: kritiek aan de verkoop van aflaten werd beschouwd als kritiek aan de paus, die immers als hoogste bestuurder de aflaten uitdeelde. Aflaten waren in de kerk al eeuwen gebruikelijk. Men kon ze krijgen om de kerkelijke straffen af te lossen, die men door een bisschop of een priester na de absolutie opgelegd had gekregen. Ik schets het ontstaan van de aflaten in vogelvlucht. Op de economische waarde van aflaten voor het onderhoud van bruggen en wegen, kerkgebouwen en andere doelen ga ik in het volgende artikel maar heel kort in.

2 De geschiedenis van de aflaten in vogelvlucht. Het ideaal van zonde-loosheid bleek onbereikbaar

De eerste christelijke gemeenten hadden de ambitie dat hun leden, om met de brief aan de christelijke gemeente in Efeze te spreken, “zonder vlek of rimpel”⁶ zouden moeten zijn: christenen mochten na hun doop niet meer zondigen. Alleen voor lichte vergrijpen handteerden de christenen in hun erediensten de open vraag aan God om vergeving. Maar al gauw moesten de gemeenten inzien dat hun leden niet vrij waren van serieuze misdaden zoals moord, echtbreuk en verloochening van het geloof. Nu konden de christelijke gemeenten twee dingen doen: ze konden vasthouden aan de eis dat een christen zondeloos dient te zijn. En dat gebeurde inderdaad in sommige groeperingen, die aan deze claim vasthielden.⁷ Maar de meerderheid van de christelijke gemeenten hield er rekening mee dat hun leden ook zware fouten maakten. Ze besloten zondaren weer op te nemen, indien deze boete deden.

Een stap op deze weg naar grotere rekkelijkheid verduidelijkt een geschrift uit het midden van de tweede eeuw: ‘De herder van Hermas’. Dit geschrift beweert dat iemand die door de doop vrij is van zonden maar die niettemin daarna iets ernstigs misdaan heeft, nu nog één enkele keer boete mag doen.⁸ Bij deze eenmalige kans om boete te doen bleef het niet, ze was alleen een eerste stap. In de loop der tijd werden christenen regelmatig weer in de gemeenschap opgenomen, die zich daarbuiten hadden gesloten door zware misdrijven te plegen of door hun geloof te verloochenen. Wel dienden zij in de gemeenten in het oosten van het Romeinse Rijk een behoorlijk beschamende weg af te leggen: zij moesten eerst een tijdje dicht bij de ingang van het kerkgebouw staan, en ze moesten daar door geweeklaag duidelijk maken dat ze hun fouten betreurden; na verloop van tijd moesten ze een tijd in het achterste deel van de kerk blijven; een derde stap was dat ze gedurende de eredienst moesten knielen; tenslotte mochten zij weer staan, maar nog niet ter communie gaan. Pas na afloop van dit proces van boetedoening werden ze weer als volwaardige leden van de gemeente geaccepteerd.⁹ De volgorde was dus: men moest éérst aantonen dat men echt berouw had, daarna pas werd men weer als volwaardig lid van de gemeente geaccepteerd. Zo’n publieke boete kwam nog eeuwenlang voor.

3 Van 'controle door de gemeente vóór wederopname' naar 'controle door God zelf'

(De ontwikkeling van de sacramentele boete (*poenitentia*): *attritio* of *contritio*, *confessio*, *absolutio*, *satisfactio*)

Op de langere termijn veranderde in het westen van het voormalige Romeinse Rijk de volgorde van het proces van boetedoening (*poenitentia*). Dit proces bestond uit drie stappen die de zondaar moest verrichten en uit één stap die de priester namens God deed. Een 'zondaar' diende allereerst berouw te ontwikkelen, en wel het liefst echt 'berouw van het hart' (*contritio cordis*), voortkomend uit liefde tot God en verbonden met afschuw voor de gedane misdaad. Maar desnoods voldeed ook 'berouw uit vrees voor de goddelijke straf' (*attritio*). Sommige theologen gingen ervan uit dat zich bij een christen 'berouw uit vrees voor de goddelijke straf' door het sacrament van de boete in 'berouw van het hart' zou kunnen ontwikkelen.

De christen die berouw had moest bij de priester komen en zijn zonde opbiechten. In bijzonder zware gevallen moest hij bij de bisschop of zelfs bij de paus zijn. Men noemde deze tweede stap binnen het proces van de boetedoening het 'belijden [van de zonde] met de mond' (*confessio oris*). De priester sprak vervolgens namens God de vergeving van de schuld (*culpa*) uit. De technische term hiervoor was '*absolutio*'. Het is van groot belang onderscheid te maken tussen de schuld (*culpa*) die in de *absolutio* door God zelf vergeven wordt en de door de kerk opgelegde straf (*poena*).

Want na de absolutie werd de zondaar als vierde stap een kerkelijke straf opgelegd: hij moest genoegdoening (*satisfactio*) verrichten ten overstaan van God en van zijn kerk. Deze genoegdoening in de vorm van opgelegde straffen kwam dus niet meer – zoals eerder in de kerkgeschiedenis – vóór de absolutie door de priester in de vorm van openlijke boetedoening, maar daarna. Ze kon bijvoorbeeld bestaan uit het bidden van gebeden of uit het geven van aalmoezen. In zware gevallen kon een biechtvader ook de verplichting tot een bedevaart opleggen. Als in het kader van dit kerkelijke boeteproces sprake is van 'genoegdoening', dan is dat niet hetzelfde als de verplichting tot het teruggeven van gestolen goederen of de verplichting tot het herbouwen van een gebouw dat men gesloopt had of

de verplichting tot het betalen van een boete voor moord of doodslag. Het gaat dus niet om de genoegdoening ten overstaan van iemand die schade geleden heeft – bijvoorbeeld door een leugen, een diefstal of een moord. Het kerkelijke boeteproces veronderstelt deze wereldlijke genoegdoening. De genoegdoening in het kerkelijke boeteproces betreft het dragen van straffen (*poenae*) die de priester – of in zware gevallen de bisschop – namens God oplegt. De genoegdoening moest uiteraard wel geschieden. Maar ze werd – in tegenstelling tot vroeger – niet meer voor de ogen van de gemeente volbracht. Ze bleef in de meeste gevallen verborgen. Omdat men ervan uitging dat God alwetend is, was het immers niet mogelijk Hem te bedriegen.

4 Onzekerheid met betrekking tot de bij God 'openstaande rekening'

Wel doken nu vragen op: Wat als ik de opgelegde kerkelijke genoegdoening niet kan doen omdat ik oud en ziek ben? En wat als ik de opgelegde kerkelijke genoegdoening niet wil doen omdat ik rijk en machtig ben en meestal toch overal mee weg kom? En: hoe omvangrijk is de rekening die bij God open staat? Het bleef in het ongewisse of God een prestatie die op aarde in één uur geleverd zou kunnen worden, ook met maar één uur verblijf in het vagevuur zou bestraffen. Zou iemand tien dagen in het vagevuur moeten doorbrengen indien hij of zij op aarde tien dagen had moeten vasten, of misschien toch meer? De berekening van de verschuldigde genoegdoening was moeilijk omdat een van 'schuld' (*culpa*) vrijgesproken zondaar nooit precies te weten kwam hoeveel 'straf' (*poena*) hij of zij nog af te dragen had. Want volgens de kerkelijke leer zal God bij zijn oordeel (direct na de dood) niet alléén kijken naar de begane misdaden, maar zal hij ook beoordelen wat iemand nagelaten heeft te doen. Een christen was immers verplicht om aalmoezen te geven, hongerigen te spijzen, naakten te kleden ... Een christen mag zijn of haar naaste ook niet haten. En wie heeft nog nooit haatgevoelens gehad? Hoe verfijnder gedacht werd, des te meer werd er ook op gelet met welke intenties iemand gehandeld had.

Een christen kon dus nooit met volledige zekerheid zeggen: "Ik weet precies wat mijn biechtvader mij opgedragen heeft te doen, en dat heb ik dan ook gedaan: ik heb de belevaart volbracht, de gebeden gesproken, ik heb gevast ... mijn geweten is zuiver. Ik moet geen tijd in het vagevuur doorbrengen." Zo makkelijk was het niet.

Hier ontstaat de behoefte om de opgelegde straf af te kopen – door aflat.

5 De oproep tot de zogenaamde Eerste Kruistocht - een stap van betekenis in de ontwikkeling van de aflaten

Een belangrijke stap in de ontwikkeling van de aflaten is de oproep tot de zogenaamde Eerste Kruistocht.¹⁰ De keizer van het Oost-Romeinse Rijk had een verzoek doen uitgaan aan paus Urbanus II. Hij wilde dat de paus huursoldaten regelde om zijn rijk tegen de Turken te verdedigen. Hij kleepte zijn verzoek in als een vraag om hulp tegen vijanden van het christelijke geloof, die de heilige plaatsen - zoals bijvoorbeeld Jeruzalem, Bethlehem en Nazareth - zouden bezoedelen. De paus greep de kans aan dat hij in november 1095 een synode bijeengeroepen had. Hij riep de daar aanwezige ridders op om aan dit verzoek van de keizer van het Oost-Romeinse Rijk gehoor te geven. Hij veranderde daarbij de doelstelling ingrijpend door te beweren dat God zelf deze onderneming wou en dat het om bevrijding van het Heilige Graf van de ongelovigen zou gaan. Aan eenieder die de levensgevaarlijke reis op zich zou nemen beloofde hij kwijtschelding van de hele boetedoening. Bewust of onbewust verdoezelde de paus door zijn woordkeuze het eminent belangrijke verschil tussen 'schuld' (*culpa*) en 'straf' (*poena*).¹¹ Een theologisch correcte woordkeuze zou zijn geweest dat hij alle deelnemers hun kerkelijke straffen zou kwijtschelden. Want de 'schuld' (*culpa*) zou ook een deelnemer aan de kruistocht moeten belijden, en van die 'schuld' zou die moeten worden vrijgesproken alvorens er van vergeving van de opgelegde straf (*poena*) sprake kon zijn.

6 De leer van de schat der kerk

De theoloog Hugo van St. Cher (+ 1263) ontwikkelde een leer van de 'schat der kerk': door zijn dood aan het kruis had Jezus Christus een enorme hoeveelheid verdienste vergaard, en omdat hij zonder zonde was had hij die zelf niet nodig. Aangevuld werd deze door Jezus Christus verworven schat door overtollige verdiensten van Maria, van de overige heiligen en van vrome christenen. De pausen mochten uit deze schat van de kerk uitdelen, was de overtuiging, onder andere door aflaten.

7 Bijbelse motivering van de pauselijke volmacht tot het verstrekken van aflaten

Bij de aflaten die door de pausen verleend werden speelde het woord van Jezus Christus tot Simon Petrus volgens Mattheüs 16, 19 een grote rol: "Ik zal je de sleutels van het koninkrijk van de hemel geven, en al wat je op aarde bindend verklaart zal ook in de hemel gebonden zijn, en al wat je op aarde ontbindt zal ook in de hemel ontbonden zijn." Volgens Mattheüs 18, 18 gaf Jezus deze volmacht niet alléén aan Petrus, maar ook aan álle discipelen. Dat was reden voor bisschoppen om te claimen dat niet alléén de paus (als opvolger van Petrus op de zetel van Rome) deze volmacht bezit, maar zij als bisschoppen allemaal. Maar de pausen hamerden steeds weer op hun leiderschap, en met succes.

8 Laatmiddeleeuwse voorstellingen van het barmhartige gericht direct ná de dood door God de Vader - en van het Laatste Oordeel door Jezus Christus aan het einde van de wereld

Op basis van teksten uit het Nieuwe Testament werd in de Late Middeleeuwen verschillend erover gedacht hoe God zou oordelen over mensen na het einde van hun aardse bestaan. Beter bekend is de opvatting dat alle mensen, ongeacht of zij bij het intreden van het einde van de wereld nog in leven zijn of al overleden zijn, bij het Laatste Oordeel voor Jezus Christus moeten verschijnen, die over eenieder zal oordelen. Maar daarnaast bestond er ook de opvatting dat God de Vader in eigen persoon direct na de dood van eenieder een oordeel zou vellen, dat in het Laatste Oordeel door zijn zoon alleen nog maar bekrachtigd zou worden.¹² Want Jezus zou uiteraard het oordeel van zijn vader niet weer spreken.

Of nu iedere priester in de tijd van Luthers protest tegen de aflaten over allebei de oordelen, die van God de Vader en die van Christus, gesproken zal hebben, weten we niet.

9 Laatmiddeleeuwse voorstellingen van hemel, hel en vagevuur

Vrome christenen hoopten uiteraard in de hemel terecht te komen. Maar dat was, dacht men, niet zomaar voor velen weggelegd. Als de aartsengel Michaël bij het Laatste Oordeel

Symposium: Het uitgestelde dispuut. Luthers stellingen herlezen

de zielen zou wegen, zouden dan de misdaden niet bij de meeste mensen zwaarder wegen dan de goede daden? Zouden dus niet ook vrome christenen in het vagevuur gelouterd moeten worden?

Het belangrijkste was dat men in vrede met God en met zijn kerk overleed. Moslims, joden en ketters wachtte de hel, dacht men. En de hel stelde men zich verschrikkelijk voor.¹³ Wie wel in vrede met God en met zijn kerk kwam te overlijden, maar te veel slechte dingen had gedaan of zijn kerkelijke genoegdoening nog niet voor zijn dood volbracht had, die moest maar naar het vagevuur: die moest gereinigd worden.¹⁴ Het goede nieuws is hierbij dat zo iemand uiteindelijk in de hemel zou komen. Het slechte nieuws is dat men zich een verblijf in het vagevuur als erg pijnlijk voorstelde. Dus wilde men, als het dan toch moest, zo kort mogelijk of helemaal niet naar het vagevuur. Daarop speelde de uitnodiging in: koop een aflaat!

10 Schuldbesef is moeilijk te meten

Theologen en catecheten hebben in de Late Middeleeuwen vaak op woorden uit de bijbel gewezen, die een tekort benadrukken: "Zalig de mens, die steeds in vreze leeft"¹⁵ en: "Ik was bezorgd over al mijn daden. Want ik wist dat U de overtreder niet zou sparen"¹⁶, en „De mens weet niet of hij de toorn of de liefde [van God] waard is."¹⁷ Naast deze Bijbelse woorden kon ook een uitspraak van paus Gregorius de Grote aangehaald worden: „Het is kenmerkend voor mensen met een goede inborst, dat zij schuld erkennen waar dit niet noodzakelijk zou zijn."¹⁸ Het werd christenen dus behoorlijk ingepeperd dat zij in hun grote meerderheid zondaars waren.

Deze woorden wilden christenen tot berouw aanzetten. Maar we weten niet precies welk resultaat zij bereikt hebben. Wij komen er vandaag niet meer achter of een meerderheid van de christenen rondom het jaar 1500 vervuld was van een diep schuldbesef, steeds onzeker over hun status voor God, en of de middeleeuwse maatschappij bestond uit angstvallig om hun heil bezorgde mensen.¹⁹ Dat is niet zeker, het is misschien niet eens waarschijnlijk. De befaamde predikant Geiler von Kaysersberg in Straatsburg schetst een heel ander beeld met de uitspraak: "Zó bedorven is in onze tijd de hele wereld, dat het vrij gevaarlijk is om over de barmhartigheid Gods te preken. Want waar zich één enkeling

Symposium: Het uitgestelde dispuut. Luthers stellingen herlezen

vindt die vertwijfelt, daar vindt men honderd, neen: duizend en tien keer honderdduizend mensen die aanmatigend en arrogant zijn.”²⁰

Het lijkt mij onmogelijk te zijn om als moderne onderzoeker precies te zeggen wat nu het geval was, of er veel mensen scrupuleus waren, omdat ze zo veel hoorden over schuld en straf, of dat er een overgrote meerderheid van christenen was die dacht: “Het zal wel goed komen met mij.” Er zijn gewoon te weinig uitingen van ‘gewone’ mensen uit het einde van de 15^e eeuw en uit het begin van de 16^e eeuw. En het maakt de zaak extra ingewikkeld dat er in het onderzoek van deze periode zo veel belangen op het spel staan. Theologiehistorici van protestantse of rooms-katholieke huize zullen vaak genoeg verschillend oordelen, indien zij hun eigen kerk een warm hart toedragen. Want stel dat de overgrote meerderheid van de christenen van die tijd best comfortabel kon omgaan met het zondebesef dat hun aangepraat werd, wat is dan de bevrijdende boodschap van de Reformatie? Was zij dan niet totaal overbodig?

11 Zwakke plekken in de theorie van de aflaten

Toen kardinaal Thomas de Vio uit Gaëta (Cajetanus) zich in het jaar 1518 op zijn ontmoeting met de augustijneneremiet Martin Luther in Augsburg voorbereidde, ontdekte hij dat er geen verplichtende kerkelijke leer van de aflaat was ontwikkeld. Belangrijke theologen - zoals bijvoorbeeld Thomas van Aquino - hadden weliswaar hun gedachten daarover geuit, maar uitspraken van gezaghebbende theologen waren nog geen algemeen verplichtende kerkelijke leer. Kardinaal Cajetanus probeerde dat in allerijl in te halen. Maar er was veel onduidelijk. Een correcte toekenning van de aflaat moest bijvoorbeeld steeds ervan uitgaan dat de boeteling echt berouw getoond had en op basis van dit echte berouw de toezegging van Gods vergeving ontvangen had. Een aflaat kon dus alléén van de opgelegde kerkelijke straf bevrijden, nooit van de schuld. In de dagelijkse realiteit lijkt dit belangrijke verschil vaak genoeg niet te zijn beklemtoond. Er werden sinds het jaar 1300 jubileums-aflaten verstrekt met de toezegging van volkomen bevrijding “van schuld en straf, zowel op aarde als in het vagevuur”.

Symposium: Het uitgestelde dispuut. Luthers stellingen herlezen

Onduidelijk was ook of de paus macht heeft om mensen uit het vagevuur te bevrijden - of dat hij niet meer kan doen dan voorbede doen. Voorbede doen kan immers iedere christen. In het jaar 1476 kon Raimundus Peraudi, toentertijd deken van de kathedraal in het Zuid-Franse Saintes,²¹ voor deze kerk een aflaat verwerven, die ook zielen uit het vagevuur zou kunnen verlossen.²² Dat verhoogde de attractiviteit van deze aflaten enorm. Want op die manier kon bijvoorbeeld een christen zijn overleden ouders uit het vagevuur bevrijden, mits zij in vrede met God en zijn kerk overleden waren. Wel vond paus Sixtus IV het al in 1477 nodig om in een andere bul te beklemtonen dat daardoor de goede werken niet onnodig werden.²³

In de formulering van paus Sixtus IV komt meermaals het Latijnse woord 'suffragium' voor. Indien daarmee alleen 'voorbede' wordt bedoeld, kan men tegenwerpen: Voorbede doen kan ieder christen voor een ander. Daar is niets bijzonders aan. Wil de paus niet beweren dat zijn macht om te binden en los te maken ook in het vagevuur geldt?²⁴

Een volgende vraag was deze: werken de aflaten medicinaal of juridisch? Al in de middeleeuwen werd onderscheid gemaakt tussen een straf voor zonde in helende zin en een straf voor zonde in straffende zin. Als men een straf als helend opvat, dan kan niet de een voor de ander boete doen. Om een voorbeeld te noemen: Als ik ziek ben, kan niet mijn vrouw voor mij het medicijn slikken, dat moet ik zelf doen. Als men daarentegen een opgelegde straf als straf opvat, kan dat wel: iemand anders kan voor mij een geldstraf betalen.

Scholastieke theologen beklemtoonden dat iemand die bijvoorbeeld een aflaat koopt in plaats van de opgelegde straf van veertig dagen vasten te volbrengen, niettemin daadkrachtig berouw moet tonen. Maar is het waarschijnlijk dat hij dat zal doen? Luther schrijft in zijn 39^e stelling: "Het is ook voor de meest geleerde theologen moeilijk, ten overstaan van het volk zowel de vrijgeveige toekenning van aflaat als ook echt berouw aan te prijzen."²⁵ Moet men niet bereidwillig de straf dragen? Dit is de opvatting van Luther. Of koopt men door aflaat een straf af in die zin dat christenen, die in het vagevuur terecht zijn gekomen, daaruit bevrijd worden, ook zonder dat ze door deze bevrijding beter worden? Deze vraag bleef open.

12 Zwakke plekken in de praktijk van de aflaten

De inkomsten uit de verkoop van aflaten werden gebruikt voor tal van doelen: de aanwending voor de bouw van de Sint-Pieter in Rome is een zeer bekend voorbeeld, maar er werden ook bruggen en wegen onderhouden met het geld dat binnenkwam. Albrecht van Brandenburg uit het vorstenhuis Hohenzollern, keurvorst en aartsbisschop van Mainz en Maagdenburg, verder ook administrator van het bisdom Halberstadt, betaalde uit de opbrengst van de zogenaamde aflaat voor St. Pieter een financiële boete voor zijn kerkrechtelijk onacceptabele ophoping van kerkelijke ambten.²⁶

Verder lekte uit dat keizer Maximilian het geld, dat door de verkoop van aflaten voor een kruistocht tegen de Turkse legers was binnengekomen, voor andere doeleinden gebruikte. De Turken stonden aan de grenzen van het Heilige Roomse Rijk van de Duitse natie en bedreigden als moslims het voortbestaan van het christelijke Avondland.

Problematisch was het ook dat pausen aflaten soms weer herriepen, en wel aflaten die eerder door hun voorgangers op de pauselijke troon waren toegekend. Wie deze gekocht had, kon zich met goed recht bekocht voelen. Dit deed bij eenvoudige lieden de indruk ontstaan dat het vergaren van geld voor de paus, de keizer en de aartsbisschop belangrijker was dan de zekerheid van de gewetens van de gelovigen.

13 Een totaal andere kijk op de aflaten in het moderne onderzoek: De aflaten als gaven van Gods barmhartigheid

In wetenschappelijke publicaties over de aflaten ligt de nadruk meestal op misstanden. Anderzijds moet ook wel worden beklemtoond dat er aflaten toegekend werden zonder dat er geld op tafel moest komen. Bepaalde beelden met aandacht bekijken of gebeden met aandacht bidden kon óók aflaat opleveren.

Gods genade, bemiddeld door aflaten, werd verder ook makkelijker bereikbaar doordat men de aflaat dichtbij kon krijgen in de plaats van een ver oord te hoeven opzoeken. Zo kon men bijvoorbeeld een bepaalde aflaat in het begin alléén in het Italiaanse Portiuncula verkrijgen, later ook elders. Zo kan men in Noordeinde bij Nieuwveen een Lourdesgrot

Symposium: Het uitgestelde dispuut. Luthers stellingen herlezen

zien, die een pastoor in 1913 voor twee van zijn huishoudsters heeft laten bouwen, omdat zij niet meer in staat waren het echte Lourdes op te zoeken.²⁷

Terwijl de aflaten door theologiehistorici meestal negatief worden beoordeeld, zijn er sinds de verschijning van een boek over de aflaatprediker Johann Tetzel van de rooms-katholieke onderzoeker Nikolaus Paulus²⁸ ook stemmen te horen die juist beklemtonen dat aflaat ook door de ogen van zijn fervente verdedigers gezien kan worden.²⁹ Sommige laatmiddeleeuwse theologen, zoals bijvoorbeeld de al eerder genoemde Johannes von Paltz of de dominicanen Hermann Rab en Johannes Tetzel, beoordelen de aflaten immers geheel anders dan Luther. Zij prijzen de aflaten als een aanbod van Gods genade, helemaal in de lijn van de klemtoon op Gods barmhartigheid, die in de Late Middeleeuwen naast de verkondiging van Gods strenge gerechtigheid staat. Zij zien in de aflaten kansen voor ommekeer, voor echte boetedoening. De verschillen tussen deze verdedigers van de aflaten zijn niet gering. De één zegt: je moet zo goed als niets doen om de genade van een jubileum-aflaat te verwerven! De ander zegt juist: Koop aflaat, maar doe daarnaast je uiterste best! Verder zijn er ook tussenposities: zo schrijft bijvoorbeeld een hertogin van Saksen aan haar zoon hertog Georg, de latere tegenstander van Luther: "Indien je de aflaat niet nodig hebt [om straffen in het vagevuur te ontlopen], dan vermeedert hij jouw verdienste bij God."³⁰

Het moge duidelijk zijn dat deze kijk op de aflaat past bij een heel andere opvatting van 'de christen' dan die van Martin Luther.

14 'De christen' volgens een fervente verdediger van de aflaten – en 'de christen' volgens Luther

De al eerder genoemde Johannes von Paltz, hoogleraar theologie uit de orde van de augustijnen-eremieten, werd ongeveer 40 jaar voor Luther geboren. Hij verliet het convent in Erfurt ongeveer gelijktijdig met Luthers intrede aldaar. Raimundus Peraudi, commissaris voor de aflaten, zette hem twee keer in bij zijn aflaat-campagnes, waarvan één keer als sub-commissaris, wat een hoge eer was.

Symposium: Het uitgestelde dispuut. Luthers stellingen herlezen

Paltz is ervan overtuigd dat het einde van de wereld nabij is, omdat de wereld zo slecht is. De christenen zijn volgens hem erg zwak. En daarom moet God - als compensatie voor de toegenomen zwakheid van de christenen – door bemiddeling van zijn kerk en haar priesters extra veel genade geven. Paltz is van mening dat veel christenen niet in staat zijn tot 'echt berouw van het hart' (*contritio cordis*). Wat zij kunnen opbrengen is 'berouw uit vrees' voor straf (*attritio*). Dat is weliswaar niet optimaal, maar de sacramenten van de kerk kunnen uit dit berouw uit vrees voor straf echt berouw maken.

Het beeld dat Martin Luther van de christen ontwerpt verschilt daar hemelsbreed van. Luther zegt in zijn veertigste stelling van 31 oktober 1517: "Echt berouw zoekt de straffen en heeft ze lief. Maar de vrijgeveige toekenning van aflaten laat ze na en, als zich de gelegenheid voordoet, komt het zo ver dat men ze haat."³¹ Een christen die zijn geloof serieus neemt accepteert de straf. Die wil niet eens op een goedkope manier - door een aflaat te kopen - onder de straf uit komen. Neen, zo'n christen beaamt dat hij schuldig is en neemt de straf op zich.

In zekere zin praten Luther en Paltz dus langs elkaar heen. Want de eisen die Luther stelt aan een serieuze christen vindt Paltz overtrokken en niet realistisch.

15 De polemieek van Luther richt zich op de verkoop van aflaten

Van belang is dat men beseft dat Luther tegen de verkoop van aflaten vecht. Men mag ervan uitgaan dat hem duidelijk is dat er ook gratis aflaat is – zoals bijvoorbeeld door het met aandacht bekijken van een afbeelding of door het lezen van een stichtelijk geschrift. Men mag er verder van uitgaan dat hij weet dat een christen die rijk is meer dient te betalen voor een aflaatbrief dan een arme persoon.

Maar Luther neemt niettemin de verkoop van aflaten op de korrel. Daarmee kan hij – naast theologische kritiek – ook zijn gal spuwen tegen de financiële uitbuiting van Duitsland door de Romeinse *Curie*, de raadgevers van de paus. En dat doet het goed onder zijn tijdgenoten. De aflaten zijn toch al onder hevige kritiek komen te staan. De inkomsten lopen in het jaar 1517 al terug.³² Luther springt, om het oneerbiedig te zeggen, op een rijdende trein, maar hij doet dat wel met zowel goede theologische argumenten als met de nodige polemieek tegen misstanden.

16 De 95 stellingen: Theologisch niet het centrum van Luthers theologie, maar wel bijzonder effectief

Het gaat tegen de intentie van Luther in dat men juist de publicatie van zijn 95 stellingen, al dan niet door bekendmaking via het prikboord van de universiteit, beschouwt als de aanleiding voor een kerkscheuring. Luthers 95 stellingen zijn, theologisch gezien, voor hem een bijzaak. De hoofdzaak was voor hem immers een poging om de hele christenheid te wijzen op 'Christus alléén', zoals in het begin van dit artikel al is gezegd - en dus weg van een opvatting van de kerk die deze beschouwt als onmisbare middelares, en om dezelfde reden weg van Maria en de heiligen, weg van de belangrijke rol van vijf van de zeven sacramenten.³³ Anderzijds is het ook weer zo dat zijn pogingen om als hoogleraar theologie daar naartoe te werken, buiten de collegezaal in Wittenberg minder aandacht hebben gekregen dan zijn kritiek op iets wat hem theologisch duidelijk minder boeide: de verkoop van aflaten.

17 Enkele kernpunten uit de stellingen

In de inleiding tot de 95 stellingen formuleert Luther plechtig: "uit liefde en ijver om de waarheid duidelijk te maken." De aspiratie is duidelijk: het gaat hier om meer dan om een gewone academische disputatie.

De eerste stelling zegt dan ook direct: Jezus Christus, de Heer en leermeester, eist dat het *hele* leven boete is. Wie de volgende stellingen in het hoofd heeft, kan hier al zien wat Luther later zal beweren: een christen die zijn geloof serieus neemt wil de straf niet eens afkopen!³⁴ Zoals net gezegd: de eisen die Luther aan een christen stelt verschillen hemelsbreed van die van een fervente advocaat van de verkoop van aflaten, zoals die van zijn medebroeder Johannes von Paltz. Een christen dient volgens Luther te beseffen dat hij schuldig is. Door werken genoeg doen is een uiterlijke wijze van genoegdoening. Het komt op een innerlijke wijze van genoegdoening aan, en die is levenslang. In zijn vierde stelling beweert Luther dat echt berouw net zo lang duurt als een christen in leven is.

In zijn vijfde stelling zegt Luther: De paus kan alléén die straffen wegnemen die hij ook kan opleggen. Als een kerkelijke straf niet al gedurende het aardse leven wordt voldaan

Symposium: Het uitgestelde dispuut. Luthers stellingen herlezen

moet men ze niet alsnog in het vagevuur voldoen.³⁵ Indringend formuleert Luther in de stellingen 42 tot 51 door steeds weer te herhalen: “Men dient de christenen bij te brengen ...” In deze stellingen wijst hij erop dat een christen, die niet geld in overvloed bezit, allereerst voor zijn gezin dient te zorgen.³⁶ Mocht een christen meer geld bezitten dan daarvoor nodig is, dan zal hij aan behoeftigen geld *lenen* of armengeld *schenken*. Geld besteden voor de koop van aflaten staat dus laag op de ladder van belangrijke verplichtingen van een christen. God heeft bevolen barmhartig te zijn. Barmhartig zijn heeft dus voorrang boven het kopen van aflaten, want God heeft niet geboden aflaten te kopen.³⁷ Aflaten aanprijzen staat absoluut niet op hetzelfde niveau als de prediking van het evangelie.³⁸ Deze tegenstelling zou een fervente advocaat van de aflaten absoluut niet accepteren. Want de liturgie van de aflaatverkondiging laat zien dat de liederen, die bij deze gelegenheid om Gods genade te verwerven worden gezongen, de mogelijkheid om aflaat te verwerven op hetzelfde niveau plaatsen als Pasen en Pinksteren. Het gaat bij de aflaten immers volgens de enthousiaste predikers van de aflaten om een enorm aanbod van Gods genade. Luther wijst de opvatting af dat aflaten een bijzondere vorm van Gods genade zouden zijn.

Bijzonder doeltreffend is Luthers stelling 62: “De ware schat van de kerk is het heilige evangelie van de heerlijkheid en genade Gods”. Doeltreffend, omdat hiermee de leer van de schat van de kerk onderuit wordt gehaald. Luther zegt hiermee: Jezus Christus heeft God en mens verzoend, punt uit. De rol van de paus wordt gemarginaliseerd. Het lijkt mij belangrijk te zijn er op te letten dat Luther op het moment, dat hij deze stellingen formuleert, nog duidelijk onderscheid maakt tussen de paus, van wie hij veronderstelt dat hij te goeder trouw is, en de predikers die aflaten verkopen, die Luther afkeurt. Hij gaat er in oktober 1517 nog van uit dat de paus, als hij zou weten wat sommige aflaatpredikers durven te verkondigen, liever af zou zien van de binnenstromende gelden.³⁹ Dat zal in de komende jaren veranderen.⁴⁰

18 Samenvatting

Lutheranen vieren in de aanloop naar 31 oktober 2017 de herdenking van het begin van de Reformatie. Ze bezinnen zich op wat zij goed vinden aan de Reformatie, maar ook op wat er fout ging. De dag van de bekendmaking – in welke vorm dan ook – van Luthers 95

Symposium: Het uitgestelde dispuut. Luthers stellingen herlezen

stellingen wordt gekozen, omdat daarmee duidelijk werd dat Luther voor een herbezinning in de kerk pleitte. De beoordeling van de laatmiddeleeuwse aflaten in het moderne onderzoek verschilt enorm. Terwijl vertegenwoordigers van de traditionele opvatting vooral de theologische tekorten en de financiële misstanden benadrukken, ziet een andere groep onderzoekers de aflaten door de bril van de laatmiddeleeuwse aflaatpredikers als een aanbod van Gods genade, dat helemaal past bij de klemtoon op Gods barmhartigheid.

¹ Door deze wijziging van zijn achternaam verwijst Luther naar het Griekse woord 'eleutherios': naar de aard van een vrije man.

² Johannes von Paltz OESA: *Coelifodina* (Ders., Werke 1, hg. und bearb. von Christoph Burger und Friedhelm Stasch unter Mitarbeit von Berndt Hamm und Venício Marcolino, Berlin/New York 1983), p. 264, regels 6-9: „dominus deus est magis misericors et liberalior per sacerdotes quam per se ipsum loquendo non quantum ad naturam suam, sed quantum ad effectum et exhibitionem, quia plura beneficia exhibet mediantibus sacerdotibus quam sine ipsis ...” Een soortgelijke uitspraak vindt zich in Paltz' ‚Supplementum Coelifodinae‘ (Werke 2, hg. und bearb. von Berndt Hamm unter Mitarbeit von Christoph Burger und Venício Marcolino, Berlin/New York 1983, p. 62, regels 10-13): „Ex quibus patet, quod deus est magis misericors in culpis remittendis per sacerdotem mediantibus sacramentis, quam sine sacerdote et sacramentis, propter pactum, quod fecit nobiscum in sacramentis, quae sunt vasa gratiae et habent efficaciam ex Christi passione.” In een voortreffelijke studie schetst Berndt Hamm de opvattingen van deze theoloog: *Frömmigkeitstheologie am Anfang des 16. Jahrhunderts. Studien zu Johannes von Paltz und seinem Umkreis*, Tübingen 1982 (BHT 65), hier: p. 261.

³ Vgl. bijvoorbeeld Bernd Moeller: *Thesenanschläge*, in: Joachim Ott/Martin Treu (redd.): *Luthers Thesenanschlag – Faktum oder Fiktion?*, Leipzig 2008, pp. 9-31, en: Volker Leppin / Timothy J. Wengert: *Sources for and against the Posting of the Ninety-Five Theses*, in: *Lutheran Quarterly*, vol. 29, number 4, winter 2015, pp. 373-398.

⁴ Vgl. het artikel van Leppin en Wengert (zie noot 3), p. 388.

⁵ Luther: *Ein Sermon von Ablass und Gnade* (D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe, vol. 1, Weimar 1883, pp. 243 – 246).

⁶ Efeziërs 5, 27.

⁷ Groepen van 'rigoristen' beweerden dat zich - tenminste volgens hun claim - in hun midden geen zondaars bevonden. Dat waren bijvoorbeeld de Montanisten in Phrygië, de volgelingen van Hippolytus en Novatianus in Rome en de Donatisten in Noordafrika.

⁸ 'Herder van Hermas', geschreven in Rome ongeveer 140 n. Chr. Hier: bevel 4, 3, 1. Voor de Griekse tekst vgl. bijvoorbeeld: Patrum Apostolicorum Opera, ed. Albert R. M. Dressel, Leipzig 1857, p. 591. Een Duitse vertaling: Adolf Martin Ritter: Kirchen- und Theologiegeschichte in Quellen. Ein Arbeitsbuch, vol I: Alte Kirche, tweede druk, Neukirchen 1982 (eerste druk: 1977), pp. 22v.

⁹ Vgl. hiervoor bijvoorbeeld Wolf-Dieter Hauschild: Lehrbuch der Kirchen- und Dogmengeschichte. Band I: Alte Kirche und Mittelalter, Gütersloh 1995, Paragraaf 2: Institution Kirche, deel 13: Institutionalisierung der Buße, pp. 94-96; hier: 13.2.2. (p. 95).

¹⁰ De geschiedenis van de kruistochten begint weliswaar eerder, maar ik houd hier niettemin vast aan de vroeger gebruikelijke naam 'Eerste Kruistocht'.

¹¹ Nikolaus Paulus: Geschichte des Ablasses im Mittelalter. Vom Ursprunge bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts, volume I (1922), 2. oplage, met een inleiding van Thomas Lentjes, Darmstadt 2000, p. 372, noot 8: „*pro omni poenitentia reputetur.*” Er wordt dus in het pauselijke document geen onderscheid gemaakt tussen schuld en straf.

¹² Vgl. bijvoorbeeld Johannes von Paltz oesa: De adventu domini ad iudicium, hg. von Christoph Burger (Ders., Werke 3: Opuscula, Berlin/New York 1989, p. 392, regel 1-27).

¹³ Vgl. bijvoorbeeld Dante Alighieri: Divina Commedia: Inferno (Duitse vertaling met toelichtingen: Dante Alighieri: Die göttliche Komödie. In Prosa übersetzt von Walter Naumann, erläutert von Ferdinand Barth, 2 vol.s, Darmstadt 2003), vol. I, pp. 45 – 182.

¹⁴ Vgl. Jacques Le Goff: La naissance du purgatoire (1981). Duitse vertaling: Die Geburt des Fegefeuers, Stuttgart 1984.

¹⁵ Prov 28, 14a (Vulgaat): „Beatus homo, qui semper est pavidus.”

¹⁶ Hiob 9, 28a (Vulgaat): „Verebar omnia opera mea, sciens quod non parceres delinquenti.”

¹⁷ Kohelet = Prediker 9, 1e (Vulgaat): „nescit homo utrum amore an odio dignus sit.”

¹⁸ „Bonarum mentium est facere conscientiam, ubi non esset de necessitate facienda.” Gregorius Magnus: Moralia IX, 34, 52 (PL 75, Sp. 888B), hier geciteerd volgens de parafrase van Jean Gerson (1363-1429): De consolatione theologiae, liber 4, prosa 2 (Jean Gerson: Œuvres complètes, ed. Palémon Glorieux, vol. 9, Paris 1973, p. 232).

¹⁹ Twee verschillende opvattingen daar over welke voorstellingen in de Late Middeleeuwen heersten formuleren Christoph Burger: Das Reden von Gottes strafender Gerechtigkeit und dessen Wirkung in der spätmittelalterlichen Frömmigkeit (pp. 79-96), en Berndt Hamm: Die Dynamik von Barmherzigkeit, Gnade und Schutz in der vorreformatorischen Religiosität (pp. 97-134), in: Lutherjahrbuch, 81. Jahrgang, Göttingen 2014.

²⁰ Geiler von Kaysersberg: De XII fructibus spiritus sancti, vertaald uit het citaat in het artikel van Berndt Hamm: Die Dynamik von Barmherzigkeit, Gnade und Schutz in der vorreformatorischen Religiosität, in: Lutherjahrbuch 81, Göttingen 2014, pp. 97-134, hier: p. 118-119 met voetnoot 58.

²¹ Een korte schets van zijn werkzaamheden als commissaar voor de verkoop van aflaten en een lijst van literatuur over hem zijn te vinden in: Christiane Schuchard: Was ist ein Ablasskommissar?, in: Johann Tetzel und der Ablass. Begleitband zur Ausstellung ‚Tetzel – Ablass – Fegefeuer‘, hg. von

Symposium: Het uitgestelde dispuut. Luthers stellingen herlezen

Hartmut Kühne, Enno Bünz und Peter Wiegand, Berlin 2017, pp. 111-123, hier: pp. 120v met voetnoot 83.

²² De bul van paus Sixtus IV.: *Salvator noster* (Denzinger-Schönmetzer: *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum*, editio 36, Barcinone etc. 1986, document 1398) zegt onder andere: „animabus in purgatorio existentibus succurrere volentes ... concedimus pariter ac indulgemus ... pro reparatione ecclesiae Xanctonensi[s] ... volumus ipsam plenariam remissionem per modum suffragii ipsis animabus purgatorii ... pro relaxatione poenarum valere ac suffragari.”

²³ De bul van paus Sixtus IV.: *Romani Pontificis provida* (Denzinger-Schönmetzer: document 1405) zegt onder andere: „ipsam plenam indulgentiam [ten gunste van de kerk van Saintes] pro animabus existentibus in purgatorio per modum suffragii per Nos fuisse concessam, non ut per indulgentiam praedictam Christi fideles ipsi a piis et bonis operibus revocarentur, sed ut illa in modum suffragii animarum saluti prodesset ...”

²⁴ Luther zal in zijn stelling 26 zeggen: “De paus handelt daardoor optimaal, dat hij niet door de sleutelmacht vergeving der zielen [in het vagevuur] geeft. Die heeft hij immers niet.” *Disputatio pro declaratione virtutis indulgentiarum*, stelling 26 (D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe [sic !], vol. 1, Weimar 1883, p. 234, regels 27v): „Optime facit papa, quod non potestate clavis (quam nullam habet) sed per modum suffragii dat animabus remissionem.”

²⁵ Martin Luther: *Disputatio pro declaratione virtutis indulgentiarum*, stelling 39 (Werke, vol. 1, zie noot 24, p. 235, regels 14v) : „Difficillimum est etiam doctissimis Theologis simul extollere veniarum largitatem et contritionis veritatem coram populo.”

²⁶ Vgl. Schuchard (noot 21), p. 122: Albrecht bood de paus 10.000 ducaten aan, als hij [o. a.] maar niet voor de cumulatie van drie bisschoppelijke zetels zou moeten betalen. Of dit aanbod aan de pauselijke curia geaccepteerd werd of dat Albrecht, zoals dat in wetenschappelijke artikelen meestal vermeld wordt, 24.000 ducaten moest betalen, daar over is onenigheid in het wetenschappelijke onderzoek. De som van 24.000 ducaten vermeldt bijvoorbeeld Wolf-Dieter Hauschild: *Lehrbuch der Kirchen- und Dogmengeschichte*, Band 2: *Reformation und Neuzeit*, Gütersloh 1999, paragraaf 11 (*Reformation in Deutschland*), 7.3.1. (p. 37).

²⁷ ‘Maria in het veen’, afgebeeld bijvoorbeeld in: *Pelgrimspad*, deel 1, Amersfoort 2010, p. 37.

²⁸ Nikolaus Paulus: *Johann Tetzel der Ablassprediger*, Mainz 1899.

²⁹ Vgl. bijvoorbeeld Berndt Hamm: *Ablass und Reformation. Erstaunliche Kohärenzen*, Tübingen 2016.

³⁰ Vgl. Volker Honemann: *Predigt und geistliches Schrifttum im Leipziger Dominikanerkloster um 1500*, in: *Johann Tetzel und der Ablass* (zie noot 21), pp. 161- 177, hier: p. 166: „Dynt er dir nicht vor dy peyn, so meret er dir aber das vordinst pey Got.”

³¹ Martin Luther: *Disputatio pro declaratione virtutis indulgentiarum*, stelling 39 (Werke, vol. 1, zie noot 24, p. 235, regels 16v): “Contritionis veritas penas querit et amat, Veniarum autem largitas relaxat et odisse facit, saltem occasione.”

³² Vgl. Bernd Moeller: Die letzten Ablaßkampagnen. Der Widerspruch Luthers gegen den Ablaß in seinem geschichtlichen Zusammenhang (1989), in : Dez. : Die Reformation und das Mittelalter. Kirchengeschichtliche Aufsätze, hg. von Johannes Schilling, Göttingen 1991, pp. 53-72, hier : p. 69. - Wilhelm Ernst Winterhager: Ablaßkritik als Indikator historischen Wandels vor 1517. Ein Beitrag zu Voraussetzungen und Einordnung der Reformation, in: Archiv für Reformationsgeschichte 90 (1999), S. 6-71.

³³ Luther accepteerde de vijf sacramenten niet, voor wie hij niet zowel een 'toezegging' als een 'teken' in de bijbel kon vinden.

³⁴ Toen Luther psalm 32 (31) in de jaren 1513-1515 voor zijn studenten uitlegde, zei hij al: "Niet door werken worden zonden vergeven, maar alleen op basis van Gods barmhartigheid." (WA 3, 171, 26v.).

³⁵ Luther: Disputatio pro declaratione virtutis indulgentiarum, stelling 8 (Werke, vol. 1, zie noot 24, p. 233, regels 25v): *Canones penitentiales solum viventibus sunt impositi nihilque morituris secundum eosdem debet imponi.*

³⁶ Luther: Disputatio pro declaratione virtutis indulgentiarum, stelling 46 (Werke, vol. 1, zie noot 24, p. 235, regels 28v): *Docendi sunt christiani, quod nisi superfluis abundant necessaria tenentur domui sue retinere et nequaquam propter venias effundere.*

³⁷ Luther: Disputatio pro declaratione virtutis indulgentiarum, stelling 47 (Werke, vol. 1, zie noot 24, p. 235, regels 30v): *Docendi sunt christiani, quod redemptio variarum est libera, non precepta.*

³⁸ Luther: Disputatio pro declaratione virtutis indulgentiarum, stellingen 53-55 (Werke, vol. 1, zie noot 24, p. 236, regels 3-9).

³⁹ Luther: Disputatio pro declaratione virtutis indulgentiarum, stelling 50 (Werke, vol. 1, zie noot 24, p. 235, regels 36-38): *Docendi sunt christiani, quod, si Papa nosset exactiones venialium predicatum, mallet Basilicam s. Petri in cineres ire quam edificari cute, carne et ossibus ovium suarum.*

⁴⁰ Onder andere onder de indruk van de informatie dat de zogenaamde 'schenking van keizer Constantinus', waardoor beweerd werd dat deze keizer de bisschoppen van Rome tot heersers van het westen van zijn rijk benoemd zou hebben, een vervalsing is. Vgl. Hubert Kirchner: Luther und das Papsttum, in: Leben und Werk Martin Luthers von 1526-1546. Festgabe zu seinem 500. Geburtstag, red. Helmar Junghans, 2 vol.s, Berlin 1983, tekst: vol. 1, pp. 441-456, noten: vol. 2, 871-874.

Getuigen van Gods genade en ontferming om niet

Dr. René de Reuver

1 Context

Dit uitgesteld dispuut in de Utrechtse Nicolaïkerk illustreert veel van de relatie Rome - Reformatie. Deze kerk is gebouwd in de 12e eeuw, als tweede parochiekerk van Utrecht. De parochie bestreek het gebied van De Bilt tot aan de Vechten. In 1529 werd het de kloosterkerk van de Karmelieten. De beeldenstorm hield in 1566 ook hier hevig huis. Vanaf 1579 ging de kerk over in protestantse handen en werd hier de 'nije lere' verkondigd. Tot op de dag van vandaag worden er in dit monumentale kerkgebouw wekelijks protestantse diensten met een oecumenisch karakter gehouden. Recent dienden hier ds. Pieter Oussoren, de man van de Naardense Bijbel, en ds. Ruth Peetoom, de huidige voorzitter van het CDA.

Deze kerk illustreert treffend onze gezamenlijke geschiedenis. Mooi om hier in deze kerk van Nicolaas - de beschermheilige van vissers en schippers - 500 jaar na Luther ons voortgezette dispuut te houden.

2 Drie stellingen

Uit de 95 stellingen heb ik drie stellingen gekozen die 500 jaar na dato, wat mij betreft nog steeds to the point zijn, en waard verdedigd te worden. Ik citeer de tekst zoals die in een special van het weekblad Elsevier is afgedrukt.

- a. Als eerste kies ik voor de 1^e stelling: "Doordat onze Heer en Meester Jezus Christus zei: 'doet boete' enz. (Matt. 4:17) wilde Hij dat het hele leven van de gelovigen boete zou zijn."

Symposium: Het uitgestelde dispuut. Luthers stellingen herlezen

De stellingen zijn vooral een pastoraal en theologisch protest tegen het kerkpolitieke misbruik van de boete d.m.v. van de aflaat om geldelijk gewin (de bouw van o.a. de St. Pieter in Rome). Luther waardeerde het sacrament van de biecht. De biecht is heilzaam. Pastoraal baant het de weg van berouw naar vrijspraak, via het belijden van schuld en het voldoen van de door de priester opgelegde boete - straf. Deze boete was alleen mogelijk voor door de kerk opgelegde straf. Luther keert zich tegen de specifieke boetepraktijk waarin tegen betaling, door het kopen van een aflaat, de straf kon worden afgekocht. Hij kon zich niet indenken dat de paus het met deze praktijk eens zou zijn. Luther zijn bezwaar is bijbels theologisch en pastoraal (zie onder bij keuze tweede stelling). De inzet van de 95 stellingen is positief: 'Doet boete! Luther beroept zich hierbij op de Schrift (Schrifttheoloog!). De tekst die hij citeert is Matteüs 4:17 *'Komt tot inkeer, want het Koninkrijk van de hemelen is nabij'* (NBV). Als Middeleeuwse monnik hoort hij hierin een oproep tot boete. In het tweede deel van de stelling radicaliseert Luther de boete (in lijn met de Bergrede). De boete is niet sacraal, zeker geen handeltje, niet eenmalig, maar heeft betrekking op heel het leven. In de gereformeerde traditie is dit uitgewerkt in de notie van de dagelijkse bekering!

De kritiek van Luther die onder deze eerste stelling ligt snijdt nog steeds hout:

- Niet de autoriteit van de kerk maar de Schrift is beslissend;
 - De boete is geen sacrale eenmalige handeling, maar heeft betrekking op gewone leven.
- b. Mijn tweede keuze is stelling 43: "Men moet de christenen leren, dat wie aan een arme geeft of aan een behoeftige leent, beter doet dan wie een aflaat koopt."

In de stellingen 42-51 maakt Luther duidelijk dat het in boete om liefde tot de naaste en om barmhartigheid gaat. Deze stellingen tekenen Luther als pastor. Hij komt op voor de moeder die voor haar laatste geld een aflaat koopt. Aangezet door de slogan van de grote aflaatverkoper Tetzl: (stelling 27: 'dat de ziel uit vagevuur opspringt zodra de munt in de kist klinkt'). Luther helpt haar uit de droom en stelt dat ze haar geld veel beter kan besteden aan de zorg voor haar kind. Deze pastorale inslag en existentiële ervaring - opende Luther de ogen voor de foute praktijken van de kerk rond de biecht. Dit kan nooit de

Symposium: Het uitgestelde dispuut. Luthers stellingen herlezen

bedoeling van de biecht en van de paus (!) zijn. De kritiek die Luther in deze stelling uit, is nog steeds actueel:

- Een goede pastor stelt de nood van mensen boven kerkelijke macht en belang.
 - De barmhartigheid trekt de kerkelijke plicht scheef.
 - De dienst aan God vindt plaats in het gewone leven.
- c. Mijn 3^e keus is stelling 62: "De ware schat der Kerk is het heilig evangelie van de heerlijkheid en van de genade van God."

Deze stelling is er een uit de serie die gaan over de *Thesaurus bonorum operum*: 'schat van de goede werken' (nr. 56-66). Stelling 56 spreekt over 'De schatten van de kerk'. Spottend merkt Luther op dat het volk de schatten die de paus uitdeelt nauwelijks kent. De paus beheert slechts bepaalde schatten (stelling 61). De ware schat van de kerk is het evangelie. Hier beschikt de paus niet over. Kwijtschelding van schuld komt de paus niet toe. Het Evangelie van de heerlijkheid (glorie) en de genade van God deelt deze uit (stelling 62). Zij komen op uit weerspiegelen de glorie en genade van God.

Ik hoor in deze stelling het hart van de Reformatie kloppen: absolutie, vrijspraak is niet te koop. De paus beschikt hier niet over. Zij worden mens aangezegd door het evangelie (*viva vox evangelii*). De mens ontvangt deze in de weg van boete, uit genade.

3 Het uitgestelde dispuut

In de stellingen uit Luther kritiek op kerk die zich misdraagt door het heil als koopwaar aan te bieden. In zijn kritiek kiert al het licht van zijn (latere) theologische spits dat Gods heil alleen door het evangelie (*sola scriptura*) uit genade (*sola gratia*) in de weg van geloof - boete (*sola fide*) te ontvangen is. Het dispuut van toen stelt ons protestanten en katholieken niet langer tegenover elkaar. Het roept ons op om gezamenlijk in onze cultuur getuigen te zijn van Gods genade en ontferming om niet. Vijfhonderd jaar na dato is Luther hierbij nog steeds een goede gids!

Waarachtige dialoog en de omgang van de mens met God

+ J. van den Hende

Een heel jaar (vanaf 31 oktober 2016) hebben we als christenen volop gelegenheid om stil te staan bij 500 jaar Reformatie. Paus Franciscus maakte vorig jaar in het Zweedse Lund de start van de herdenking van 500 jaar Reformatie mee. Hij benadrukte dat katholieken en lutheranen dit jaar voor het eerst in gezamenlijkheid stilstaan bij de Reformatie.

Het belang van dialoog

Belangrijk document bij de gezamenlijke herdenking van 500 jaar Reformatie is de verklaring van de Lutherse wereldfederatie en van de Pauselijke raad voor de eenheid van de christenen, genaamd *Van Conflict naar Gemeenschap* (2013/2016). In dit gezamenlijke document *Van Conflict naar Gemeenschap* wordt een pleidooi gehouden voor een waarachtige oecumenische dialoog. De dialoog is in dit document een sleutelbegrip, waar het gaat om oecumene.

Ik wil niet beweren dat het de eerste keer is dat over dialoog wordt gesproken. Paus Paulus VI hield reeds in 1964 in zijn encycliek *Ecclesiam Suam* een pleidooi voor een gezindheid en praktijk gekenmerkt door dialoog. In het *Oecumenisch Directorium* van de RKK (1993) wordt uitgebreid aandacht besteed aan de oecumenische dialoog (art 24) en de encycliek *Ut Unum Sint* (1995) van paus Johannes Paulus II gaat uitvoerig in op de oecumenische dialoog, niet alleen als een uitwisseling van ideeën, maar vooral als een uitwisseling van gaven (art. 28).

In deze oecumenische geest van dialoog -moet ik bekennen- heb ik (met het oog op vandaag) de 95 stellingen van Maarten Luther gelezen. Mijn eerste reactie was: deze stellingen

Symposium: Het uitgestelde dispuut. Luthers stellingen herlezen

die bedoeld zijn voor een echte academische discussie (aanzet tot debat) zijn niet noodzakelijkerwijs ook een probaat middel voor een echte dialoog. Het document *Van Conflict naar Gemeenschap* huldigt in ieder geval de opvatting dat de stellingen van Luther uit 1517 destijds niet tot een dialoog hebben geleid. Het gezamenlijke document spreekt van mislukte ontmoetingen (artt 48-49). Ik citeer: "Het conflict over aflaten werd al snel een conflict over gezag" (art. 52).

Rouwmoedigheid

Het aandachtig lezen van de 95 stellingen van Maarten Luther deed mij denken aan de eerste schriftlezing van Aswoensdag, in de RK-liturgie het begin van de veertigdagentijd. De schriftlezing betreft een gedeelte uit de profeet Joël. Daarin wordt gezegd: "Keert tot Mij terug, van ganser harte [...] Scheurt uw hart en niet uw kleren" (Joël 2). Duidelijk is dat aflaten die tegen betaling worden verkregen niet (noodzakelijk) iets zeggen over de gezindheid van het hart. Het pleidooi van Luther om als christen met heel je hart rouwmoedigheid te betonen maak ik van harte mee. Echter, de stelling van Maarten Luther ten gunste van waarachtige rouwmoedigheid ten opzichte van onze zonden jegens God wordt m.i. in het geheel van de stellingen overstemd door teksten die (op z'n minst) een dialoog juist niet bevorderen.

Sint Laurentius en de armen

Het zal u wellicht niet verbazen dat mijn oog als bisschop van Rotterdam heel bijzonder viel op stelling 59. Daarin wordt gesproken over Sint Laurentius. Laurentius is patroonheilige van het bisdom Rotterdam. De stelling luidt (ik citeer): "Sint Laurentius heeft gezegd dat de armen der gemeente de schatten der Kerk zijn, maar hij sprak daarbij zoals het in zijn tijd gebruikelijk was". Vandaag zou ik geen tegenstelling willen maken tussen het evangelie als de ware schat der Kerk (stelling 62) en het getuigenis van diaken Laurentius ten overstaan van de Romeinse keizer dat de armen en de kleinen de schatten der Kerk zijn. Immers, in het evangelie (Matteus 25) is het Christus zelf die zich verbindt met de dorstigen, hongerigen en de naakte mens: "Al wat gij aan de minsten der Mijnen hebt gedaan, hebt gij voor Mij gedaan" (Mt. 25, 40). Het gaat mij er niet om de arme en kleine mensen als zodanig tot schat te maken. Veeleer denk ik aan woorden van paus Franciscus

Symposium: Het uitgestelde dispuut. Luthers stellingen herlezen

in zijn eerste encycliek *Lumen Fidei* (2013). Paus Franciscus schrijft dat armen en kleinen middelaars zijn van het licht (cf art. 57), d.w.z. zij richten onze aandacht op wat het evangelie van ons vraagt. De nadruk ligt daarbij niet zozeer op de degenen die werken van barmhartigheid doen (in voornoemde encycliek: moeder Teresa en pater Damiaan) maar op de mensen die door hun nood en lijden anderen herinneren aan hun evangelische opdracht tot naastenliefde, in gehoorzaamheid aan Christus op grond van het evangelie.

De schat van het Evangelie

Het evangelie is voor de Kerk werkelijk een schat. Daarover geen discussie. Maar het is ook van onschatbare waarde voor de Kerk wanneer armen en kleinen op hun beurt en in hun nood anderen aansporen tot een actieve evangelische gezindheid van liefde jegens de naaste. De christelijke omgang met de naaste in nood is ten diepste een waarachtige dialoog. Maar een christen is niet alleen geroepen tot een dialoog met de medemens. Het gaat in ons leven als christen ook om de dialoog van de mens met God. Paus Johannes Paulus II en ook de Nederlandse kardinaal J. Willebrands kwamen in 1983 tot de uitspraak dat Maarten Luther een getuige van het evangelie is (art. 29). Paus Benedictus XVI sprak in 2011 over de persoon en de theologie van Luther als een spirituele en theologische uitdaging voor de huidige katholieke theologie.

Paus Benedictus zei bij zijn bezoek aan Erfurt in 2011: "Wat Luther onophoudelijk bewoog was de vraag naar God, de diepe hartstocht en drijvende kracht achter zijn hele levensweg. Hoe vind ik een genadige God [...] wie is hier tegenwoordig nog mee bezig - zelfs onder christenen? Wat betekent de Godsvraag in ons leven? In onze verkondiging? De meeste mensen, ook christenen, gaan er tegenwoordig van uit dat God niet echt geïnteresseerd is in onze zonden en deugden" (*Van Conflict naar Gemeenschap* art 30).

De dubbele dialoog met God

Zo besef ik dat zowel het gesprek tussen God en mens, d.w.z. het naderen van de mens tot God (met heel je hart, je verstand en al je krachten) alsook het uit liefde geven aan een behoeftige mens (cf stelling 43) als werk van barmhartigheid, een waarachtige dialoog is die alleen met de hulp van Gods genade kan worden gerealiseerd. Het is voor een christen

Symposium: Het uitgestelde dispuut. Luthers stellingen herlezen

fundamenteel om de omgang met God en de omgang met de naaste niet van elkaar te vervreemden. Luther maakt weliswaar een onderscheid tussen deze beide dialogen, maar bij het uiteindelijk oordeel door God kunnen ze niet los van elkaar worden gezien.

Zelf zou ik de beide relaties (de gelovige omgang met God en met de medemens) voortdurend met elkaar willen verbinden: het evangelie van de heerlijkheid en de genade van God als grote schat van de Kerk maar ook het appèl van de naaste in nood. Zo bezien, beschouw ik zowel de omgang van de mens met God als een waarachtige oecumenische dialoog als een werk op basis van genade.

Het is Christus zelf die intens bad om eenheid (Joh. 17) en het is de heilige Geest die in ons bidt (Rom. 8).

Geen goedkope genade

Prof. dr. Bram van de Beek

De 95 stellingen zijn gericht tegen de aflaat. Dat de aflaathandel niet deugde is inmiddels wel duidelijk, niet alleen voor protestanten. Ook de Rooms-Katholieke Kerk heeft deze misstand snel uitgebannen. Het protestantisme reikt echter verder dan de aflaathandel. Het gaat om de wijze waarop mensen vrijspraak verkrijgen. Die krijg je niet door een aflaatbrief te kopen. Die krijg je alleen doordat God zelf je vrijspreekt. Het gaat om de persoonlijke relatie tussen Christus en ons, waarin we zijn vergevende liefde ontvangen en ervaren. Het gaat tussen God en mij en daarvoor is geen bemiddeling van een priester, van een paus of van heiligen voor nodig. Ik ben alleen afhankelijk van Christus en niet van een ander mens. Het is het hart van het orthodoxe protestantisme.

Juist in dat perspectief wil ik vanmiddag een stelling in het licht stellen die niet expliciet over de aflaat gaat, stelling 7: 'God vergeeft niemand de schuld zonder hem te brengen tot deemoedige gehoorzaamheid aan de priester als zijn plaatsvervanger.'

Niet zonder de priester

'God vergeeft niemand de schuld zonder hem te brengen tot deemoedige gehoorzaamheid aan de priester als zijn plaatsvervanger.' Men kan uiteraard zeggen dat het hier niet gaat om absolutie door de priester, maar dat onderworpenheid juist het gevolg daarvan is. Dat staat er echter niet: er is geen schuldvergeving zonder onderwerping aan de priester. En dat is omdat die de plaatsvervanger van God is. En achter de priester staat de paus. Volgens Luther is het weliswaar niet zo dat de priester of de paus op eigen gezag absolutie kan verlenen. Dat wil echter niet zeggen dat de absolutie buiten hen om gaat. De paus kan de zondesschuld slechts vergeven door te verklaren en te bekrachtigen, dat ze door

Symposium: Het uitgestelde dispuut. Luthers stellingen herlezen

God vergeven is, staat in de vorige stelling. Maar het is wel de paus en in zijn verantwoordelijkheid de priester die de goddelijke vergeving moet verklaren en bekrachtigen. Daarom, zo luidt stelling 38: 'mag men de vergeving en het aandeel van de paus daarin niet minachten, omdat zijn vergeving de aankondiging van de goddelijke vergeving is.' De paus en in diens opdracht de priester zijn dus allerminst overbodig. Zij spreken de goddelijke vergeving over mensen uit.

Het is dus volgens Luther allerminst zo dat het alleen tussen God en mij gaat, zoals het latere protestantisme het wil hebben. Alleen door het woord van God dat de priester in zijn naam over ons uitspreekt krijgen we genade. We kunnen dus niet zonder het ambt dat in Gods naam ons de vergeving toedient door Gods vergeving te bekrachtigen. Juist daarin onderscheidt de ministeriële reformatie zich van de doperse.

God als lieve Vader

Op deze wijze wordt vermeden dat vergeving wordt dat wij onszelf vergeven. Als we zelf de absolutie over onszelf uitspreken in Gods naam is er geen enkele kritische instantie meer over. Dan komen we makkelijk bij de goedkope genade. God zal het wel vergeven want dat is zijn beroep. God is immers een liefdevolle Vader. Dan komen we zelfs uiteindelijk in een relatie met God waarin vergeving geen rol meer speelt. God is een lieve Vader die weet hoe we zijn en ons aanvaardt zoals we zijn. Zonde speelt daarin geen rol meer en vergeving, laat staan vrijspraak, absolutie, dus evenmin. Dat is de toestand van een groot deel van het huidige protestantisme.

Geen goedkope genade

In die context is het goed om de stelling van Luther onder ogen te zien: 'God vergeeft niemand de schuld zonder hem te brengen tot deemoedige gehoorzaamheid aan de priester als zijn plaatsvervanger.' Je kunt je zelf niet vergeven. Daarvoor heb je altijd de priester nodig en achter hem de paus die een wakend ook houdt op de priesters of zij hun werk wel serieus nemen – of zij de absolutie en dus de zonde wel serieus nemen. Luther wijst aflat niet af om die in te ruilen voor goedkope genade. Hij wijst die juist af omdat daardoor genade te goedkoop wordt en op een verkeerde kostenpost wordt gezet. In de

Symposium: Het uitgestelde dispuut. Luthers stellingen herlezen

aflaat gaat die ten koste van het brood van de armen, terwijl die ten koste van het hart van de zondaar zou moeten zijn en dat is een veel groter offer dan geld. Het kost je je hele leven. Vrijspraak van zonde betekent dat je de zonde zo serieus neemt dat die je hele leven je blijft achtervolgen. Zo zegt stelling 4 het: 'Daarom blijft de goddelijke straf, zolang de mens een afkeer heeft van zichzelf – en dat is de echte innerlijke boete – bestaan tot de overgang uit dit tot het eeuwige leven.' De gedane zaken die geen keer nemen blijven je je leven lang achtervolgen. Dat is niet ondanks de vergeving, maar juist vanwege de vergeving. Vergeving impliceert dat je verkeerd hebt gedaan. Dat vind je verschrikkelijk en dat blijft je tot je dood achtervolgen. Die straf kun je niet met geld afkopen.

Rouwmoedigheid en verlichting

Dat wil niet zeggen dat je met zondebeklag er bent. Dan maak je het jezelf nog te makkelijk. Stelling 3: 'Christus wil niet dat het alleen gaat over de innerlijke boete; ja, de innerlijke boete is waardeloos en geen boete, als zij niet uiterlijk op allerlei wijze het doden van het vlees bewerkt.' En het eerste van het doden van het vlees is dat je probeert om zoveel als het kan de gevolgen van je zonde te herstellen, ofwel: wat doe je voor het slachtoffer van jouw daad? Je leven lang kun je je daad niet ongedaan maken, maar je kunt wel probeer het gekwetste leven van een ander te helen. Dat kost waarschijnlijk heel wat meer dan een aflaatbrief. Het is trouwens het doden van het vlees 'op allerlei wijze': je hele leven inrichten in het besef van wat je aanricht als je een ander kwaad doet. Dan wordt de ander, niet alleen de ander tegen wie we gezondigd hebben, maar ook de ander tegen wie we potentieel zouden kunnen zondigen, belangrijker dan ik, zoals de apostel zegt.

Aan dat leven geeft de priester leiding – want anders wordt de last te zwaar. Hij bekrachtigt in Woord en sacrament de vergeving van God om te zorgen dat én de zonde én de absolute serieus blijven. Het zou goed zijn als juist protestanten de stellingen van Luther eens goed zouden lezen, te beginnen bij de eerste 7. Bij wat die zeggen wordt de rest over de aflaat kinderspel.

Luther in drieluik: een katholieke visie

Prof. dr. Marcel Poorthuis

Mijn begrip van Luther baseer ik op zijn vroege geschriften. Het viel me op dat de beroemde stellingen die hij (volgens de legende) op de kerkdeur had gespijkerd, vaak worden genoemd als “het begin van de Reformatie”, maar dat ze zelden worden geciteerd. Dat hangt volgens mij samen met de grote afstand die Luther scheidt van de Nederlandse (calvinistische) protestanten, als het gaat om ambtsopvatting, sacramenten en liturgie. Het samengaan van de kerken in de PKN heeft een kwalitatieve sprong gemist door de Lutheranen zo weinig ruimte te bieden in het geheel van de protestantse kerk. Ik ga dus

wél op enkele van zijn stellingen in, die volgens mij *niet* als het begin van de Reformatie kunnen worden begrepen.

Daarna ga ik in op de persoonlijke ervaring van Luther dat hij zich door God aanvaard wist, ondanks en inclusief eigen tekortkomingen, een ervaring die mij onverkort geldig lijkt ook voor katholieken. Het gaat pas mis als daaruit een theologisch systeem wordt gemaakt. Tot slot van dit drieluik wijd ik een enkel woord aan Luthers begrip van vrijheid.

Enkele stellingen

“God vergeeft niemand de schuld zonder hem tegelijk te brengen tot ootmoedige gehoorzaamheid aan de priester als Zijn plaatsvervanger” (stelling 7).

Terecht stelt Luther dat God het is die vergeeft. Zelfs Christus gebruikt het passivum: “Uw zonden zijn u vergeven”, om zo naar God te verwijzen. De controverse over de aflaat ging dan ook niet over vergeving – die alleen aan God toekomt (en aan de naaste als die gekwetst is), maar over kwijtschelding van de penitentie, de door de kerk opgelegde boetedoening. Luther noemt de priester de plaatsvervanger van God die ootmoedige gehoorzaamheid verdient. Luther lijkt hier haast té rooms: als katholiek zou ik daaraan willen

Symposium: Het uitgestelde dispuut. Luthers stellingen herlezen

toevoegen dat die eerbied niet de persoon van de priester betreft, die immers een schurk kan zijn, maar slechts zijn functie. Zijn sacramentele bevoegdheid is *ex opere operato*, werkzaam vanuit de handeling. Dit is niet zoals het eeuwige misverstand wil, het sacrament als een magische handeling die 'vanzelf' werkt, maar betekent slechts dat de morele gesteldheid *van de priester* geen invloed heeft op de geldigheid van het sacrament. De gesteldheid *van de ontvanger* daarentegen is van het grootste belang: zonder berouw geen vergeving.

Luther bekritiseerde terecht het exploiteren van angstgevoelens bij de gelovigen waarmee de aflatenhandel werd geschraagd. De vraag is echter of zijn middel de kwaal niet vererbert: in zijn streven om de macht van de kerk terug te dringen stelt hij dat niemand zeker kan zijn van vergeving (stelling 30). Als men zijn naaste heeft verzoend en zich voor God heeft verootmoedigd in sacrament en liturgie, heeft verdere twijfel aan vergeving geen vruchtbare betekenis. Dat waarachtig berouw zeldzaam is (stelling 31) komt voor rekening van Luther, niet voor rekening van God. Hier zien we hoe een persoonlijke ervaring die authentiek kan zijn tot een gevaarlijke veroordeling van de mensheid door Luther kan worden.

Luthers persoonlijke ervaring aanvaard te zijn door God

Zoals een kind kan ontdekken dat ook als hij/zij iets verkeerd heeft gedaan, zijn ouders toch van haar/hem houden en hij/zij niet hoeft te vrezen die liefde te hebben verloren, zo ontdekte Luther dat God hem aanvaardde, niet op basis van zijn inspanningen. Deze waardevolle en ook voor katholieken belangrijke ontdekking verdient het in het volle licht te worden gesteld. Het geloof is echter paradoxaal en daar kon Luther niet goed mee uit de voeten. De Romeinenbrief zegt dat het geloof (liever: vertrouwen) de mens rechtvaardigt. Het ging hier concreet over de vraag of besnijdenis voor alle christenen geboden is, niet om een tegenstelling tussen geloof en daden. Want ook zegt de brief dat een mens naar zijn daden wordt geoordeeld. Beide zijn waar, maar Luther zag in dat laatste alleen maar roomse werkheiligheid en negeerde dat dus. Daarmee verwijderde hij zich van de intentie van Paulus. De laatste twintig jaar is in wetenschappelijke kring een consensus gegroeid: Paulus blijkt vanuit joodse achtergronden heel goed te kunnen worden begrepen, beter dan vanuit het Lutheranisme.

Symposium: Het uitgestelde dispuut. Luthers stellingen herlezen

Het leven uit genade, of liever: vanuit dankbaarheid voor al het goede dat wordt ontvangen, blijft van belang, maar elke speculatie over wie daaraan wel óf niet deelheeft dient achterwege te blijven. Dat is het geheim tussen ieder individu en God, dat geldt zelfs zowel voor de christen als de niet-christen. Luthers beroep op Gods eeuwig verkiezing en voorbestemming (disputatie tegen de scholastieken) laat zien welke verwarring en zelfs onmenselijkheid ontstaat als de mens op Gods troon gaat zitten. Hier past de mens deemoedig zwijgen.

Luthers idee van de vrijheid

Terwijl Erasmus dicht bij de moderne overtuiging komt dat ieder mens van nature het goede kan doen, is Luther diepzinniger. De mens is in zichzelf verscheurd, gericht op eigenbelang en zelfhandhaving en het goede dat hij wil doet hij niet. Dat de mens een soort ommekeer nodig heeft om werkelijk naar Gods wil te leven is het onmisbare inzicht van Luther. God is echter altijd groter en altijd al met mensen bezig. De goede daden van de mens, bijvoorbeeld die van de niet-christen, hoeven dus niet gebagatelliseerd te worden, alsof ze niet uit Gods goedheid ontspringen. Ik kan hierbij putten uit eigen ervaring: in een leerhuis samen met de plaatselijke dominee, kwamen we bij de passage in de Bergrede waar Christus de mensen voorhoudt: "wees het licht der wereld". "Wat een stoutmoedige gedachte, en wat stimulerend om dat aan mensen voor te houden", riep ik uit. "Maar het is wel het licht van Christus", wierp de dominee tegen. Nu staat dat er niet, maar ik was best bereid om goddelijke werking aan te nemen. Dat neemt echter de stimulans om zo véél van mensen te verwachten helemaal niet weg. Een kunstenaar kan elke dag God danken dat zijn creativiteit hem is geschonken. Toch blijft hij een talentvolle kunstenaar met uitzonderlijke gaven. Het is dus allebei waar en angstvallig de menselijke creativiteit neerdrukken alsof God te kort zou komen is een contraproductieve reactie. Gods glorie komt in de menselijke creativiteit aan het licht. Luther had moeite om in die paradox te leven.

Besluit

Als katholiek mag ik graag over Luther in gesprek gaan. Ik denk dat Luther geloofszaken ter sprake brengt die in katholieke kring te weinig worden besproken. Het viel me op dat

ondanks alle herdenkingen het vrij moeilijk is om de gemiddelde protestant tot een gesprek te verlokken. Achterhaald; er zijn andere protestantse opvattingen; het zijn slechts enkele van de excuses aan protestantse zijde, die onverlet laten dat de typisch reformatische reflexen in het heden hun invloed blijven uitoefenen. Laten we onbevangen met elkaar in gesprek gaan, zonder apologetiek of polemieek, maar wel vanuit het besef dat we elkaar nodig hebben en zelfs dat eenwording van de kerken tot de reële mogelijkheden behoort.

Luthers hervorming gisteren en vandaag

Ds. Bruneau Jouselin

1 Enkele levenslijnen

U heeft mij gevraagd u te onderhouden over Martin Luther en de Reformatie bij gelegenheid van dit jubileumjaar. Het past om te verduidelijken vanuit welke plaats ik het woord neem. Ik ben immers geen historicus van de Reformatie of een dogmaticus gespecialiseerd in het denken van Martin Luther. Deze laatste begeleidt mijn levensloop echter gedurende verschillende decennia. Mijn ouders waren gereformeerd. Mijn grootvader aan vaderszijde heeft als gereformeerd predikant tijdens de Tweede Wereldoorlog de Protestantse vakantiekolonies in Frankrijk opgericht en aan moederszijde waren er gereformeerde predikanten in iedere generatie. Tijdens mijn kindertijd en mijn jeugd bezocht ik echter een lutherse parochie in de streek van Parijs omdat de gereformeerde en lutherse kerken onder elkaar het territorium verdeeld hadden. Daar werd ik gedoopt en gevormd volgens de catechismus. Tijdens mijn studies theologie aan de Protestantse faculteit te Parijs werd mij natuurlijk de vraag gesteld in welke kerk ik mij zou engageren. Moest ik trouw blijven aan de gereformeerde traditie die mijn familie eigen is of aan mijn engagement in de lutherse parochie? Ik heb deze laatste richting gekozen en werd gewijd tot de pastorale dienst in de Lutherse Protestantse kerk van Frankrijk. Ik bleef er veertien jaar, alvorens Straatsburg studenten-aalmoezenier te worden, directeur van een studentenhuus, cultureel verantwoordelijke en uiteindelijk terug gemeentepastor. In Straatsburg, een van de belangrijkste plaatsen van de Reformatie en Luthers terrein, heb ik verschillende administratieve posten afgewisseld en behoorde ik administratief nu eens tot de lutherse en dan weer tot de gereformeerde kerk.

Tijdens mijn 10 jaar pastorale dienst in Lyon oefende ik belangrijke oecumenische taken uit, zowel op lokaal, regionaal en nationaal vlak. Ik zette dit engagement in Straatsburg en nu ook in Brussel voort.

Tijdens iedere etappe had ik de gelegenheid om over dit parcours na te denken. Ik heb ook aan verschillende vieringen deelgenomen, zoals de 450ste verjaardag van de Augsburgse belijdenis in 1980 en de 500ste verjaardag van de geboorte van Martin Luther en vandaag is er het jubileum van de Reformatie. Het zijn evenzovele gelegenheden die van Luther meer een reisgenoot dan een meester maken, een gids meer dan een constante verwijzing, een vriend... misschien...

2 Martin Luther: een man van zijn tijd en van zijn geografische context

Enkele maanden terug, kwam er een film uit over Martin Luther van Eric Till. Het was een erg mooie historische reconstructie die de essentie weergeeft van het eerste deel uit het leven van de hervormer. Om hem beter te begrijpen moet men echter vertrekken van zijn context: het einde van de middeleeuwen in het noorden van het tegenwoordige Duitsland. Deze preciseringen zijn belangrijk. Martin Luther is immers een man van zijn tijd en van het gebied waarin hij thuishoort.

2.1 Angst voor Gods oordeel

Honderdvijftig jaar vóór de geboorte van Martin Luther werd Europa zwaar getroffen door een nieuwe ziekte, waarvan men vandaag weet dat ze via de zijderoute uit Azië kwam: de pest. Het ging eerst om Sicilië en Zuid-Italië, dan om Marseille en Avignon waar de pausen de plak zwaaiden en ten slotte om heel Europa. In de zomer van 1348, tussen juni en september, kwam meer dan een derde van de Europese bevolking om het leven. De zwarte pest met zijn duizelingwekkende proporties is nu nog angstaanjagend.

Naast de pest was er ook melaatsheid en alle andere ziekten waarvan men de mechanismen niet begreep. Plots was de dood alomtegenwoordig tijdens deze periode. De dood werd een lid van de familie, een verwant van twijfelachtige oorsprong, maar die toch het gezin kwam bezoeken en het ene of andere gezinslid met zich meenam. De dood maakte deel uit van het leven, was vertrouwd en normaal. In dit Europa, dat in zijn wezen christelijk was, was het geloof in een hiernamaals algemeen. Niets houdt op met de dood. Alles wordt voor eeuwig voortgezet. Tussen het aardse leven, de dood en het leven in het hiernamaals is er een continuïteit, zo nam men aan. Achter de dood, waarmee eindelijk te leven viel, bevond zich immers Gods oordeel.

Symposium: De impact van de Hervorming in onze kerken

Omdat men de mechanismen van deze ziekten niet goed begreep, werden ze, net zoals in de Bijbelse tijden, opgevat als goddelijke vervloekingen. Het is God die het leven geeft, en het is God die het leven neemt. God zegent en God vervloekt. Nadien volgen alle afbeeldingen van de dood die we tot op onze dagen kunnen zien en die van deze existentiële angst getuigen: kapitelen van kerken met sculpturen van monsters die mensen verslinden, altaarstukken en andere schilderijen die het laatste oordeel afbeelden, dodendansen die uitdrukking geven aan de ontzetting van mensen in het licht van de dood en van Gods oordeel.

Toen de jonge Martin Luther geconfronteerd werd met het hevig onweer – teken van de hemelse gramschap – die zijn toekomst zou bepalen en toen hij vluchtte onder een boom, kreeg hij misschien angst voor de dood. In het licht hiervan deed hij zijn belofte aan de Heilige Anna... “Eind 1505 keert Luther naar zijn ouders terug... Bij zijn terugkeer, op 2 juli, wordt hij in de omgeving van Strottenheim door een onweer gegrepen... Door de bliksem op de grond geworpen is hij bang meteen te zullen sterven zonder de laatste sacramenten te hebben ontvangen. Kon er een mens aan het begin van de 16de eeuw nog iets erger overkomen, want als de ziel immers in staat van zonde verkeert, gaat ze rechtstreeks naar de hel.”¹ Het is dus vooral uit angst voor Gods oordeel en uit angst te sterven zonder gebiecht te hebben, dat hij weigert op zijn belofte terug te komen, ook al nodigden zijn omgeving, zijn vrienden en vooral zijn vader hem daartoe uit. Terugkomen op een belofte die aan een heilige werd gedaan, is zoveel als het niet naleven van een engagement tegenover God en dit kon enkel zijn woede opwekken.

Het hele eerste deel van zijn monastieke leven stond in het teken van de vraag die een obsessie werd – die men vandaag zeker als pathologisch zou kwalificeren: hoe kan ik genade vinden in de ogen van een God die mij alleen kan veroordelen? Opnieuw werd het oordeel van God op hem gelegd. Hij sliep nachtenlang op de vloer van zijn cel om zijn zonden uit te boeten, zowel die welke hij zich herinnerde als de andere. Umberto Eco toont in *De naam van de roos* hoe het leven in deze gemeenschappen eruitzag en getekend was door geselingen en andere verstervingen. Hoezeer zijn overste ook insisterde, hij heeft nooit het gevoel van in orde te zijn met God. Buiten het klooster was het niet veel beter. Wie kon verzamelde relieken en dacht dat die hem konden beschermen tegen de kwaadheid van God. Er bestond een werkelijke reliekentrafiek in die tijd, of het nu relieken van

Christus zelf of van de heiligen betrof en de meerderheid ervan was natuurlijk vals. “Als obsederend en bezwarend beeld, stond de hel mensen voortdurend voor de geest. Het was de meest kwaadaardige kiem van de angst die de mensen in dit tijdvak kwelde. Ze voelden zich bedreigd door zonden, en dus om gestraft te worden, en probeerden met alle middelen – gebeden, boetedoeningen en talismannen – te ontsnappen aan de verdoemenis.”² Het was niet voor niets dat Martin Luther een tijdlang de biecht tot het derde sacrament maakte.

Bij het begin van zijn traktaat *Over de Babylonische gevangenschap van de kerk*, schreef Luther: “Om te beginnen weiger ik zeven sacramenten te herkennen en stel er slechts drie voor: de doop, de biecht en het avondmaal... Als ik mijn woorden zou aanpassen aan het gebruik in de Schrift, zou ik slechts één sacrament overhouden en drie sacramentele tekens.”³ Op het einde van hetzelfde traktaat, houdt hij er slechts twee over want in de biecht is er geen zichtbaar en materieel teken buiten de mens dat de onzichtbare en geestelijke genade zichtbaar maakt die door God wordt gegeven.⁴ “Men wende er echter aan – om de waarheid te zeggen om de beloften waaraan de tekenen waren bijgevoegd, sacramenten te noemen... Hieruit volgt dat, als we precies willen zijn, er slechts twee sacramenten zijn in de kerk van God, de doop en het avondmaal.... Want het sacrament van de biecht, dat ik aan de eerste twee heb toegevoegd, ontbeert een zichtbaar teken dat een goddelijke instelling heeft en ik gaf aan dat het niets anders is dan een weg naar het doopsel, een terugkeer naar het doopsel.”⁵ Gedurende Luthers hele leven, zal de biecht een essentieel geloofsonderdeel blijven. “Het staat buiten kijf dat de belijdenis van de zonden noodzakelijk is en dat ze het voorwerp uitmaakt van een goddelijk bevel ... De privébiecht, zoals men haar vandaag praktiseert, is, ook al wordt ze niet erkend door de Schrift, niet minder waard om goedgekeurd en bewonderd te worden: ze is nuttig, ja noodzakelijk en ik zou niet willen dat ze dat niet was.”⁶ Om het eenvoudig te stellen, ze is geen gevangenis meer voor de zielen, maar hun bevrijding door Gods genade, al was het maar omdat “aan al wie om vergeving vraagt en boete doet in aanwezigheid van slechts één broeder, of hij nu spontaan gebiecht heeft of berispt werd, de absolutie van verborgen zonden toegekend wordt.”⁷

2.2 Een reis in het zuiden en een culturele keuze

Een andere gebeurtenis zal Martin Luther tekenen en verklaart ten dele de posities die hij inneemt: zijn aankomst en verblijf in Rome in 1510. Hij was uit het koude Duitsland vertrokken en kwam in de lente aan de poorten van Rome aan. Hij werd er geconfronteerd met een radicale verandering. Hij hoopte er de hoofdstad van de christenheid en een ideale stad voor zijn geloof te ontdekken, maar hij doorkruist een stad die volledig in de steigers staat, waar alles dringend is en iedereen zich haast, waar alles draait om geld. Het bleek een profane stad te zijn en niet de stad van God. De paus was eerst en vooral een wereldlijke heerser die zijn troepen moest leiden en geen geestelijk leider die zijn volk gidst. Luther komt aan in een stad die een volle renaissance doormaakt, maar deze renaissance staat hem geenszins aan. Hij zal er diep ontgoocheld vertrekken en zelfs gechoqueerd door wat hij kon zien en horen. Een kerk die met alle middelen op zoek is naar geld om de paleizen van bisschoppen en kardinalen, de Sint-Pietersbasiliek en de gebouwen errond op te trekken. De roem van de kerk zou de uitdrukking moeten zijn van Gods heerlijkheid. Johann Sebastian Bach was op dit vlak een goede lutheraan en wist dat alleen aan God eer toekomt en de enige eer van God is dat de mens recht op kan staan, dat de boeteling wordt opgericht door Gods genade.

Op een bepaalde manier moest Martin Luther ook een bepaalde culturele keuze maken. Door zijn geografische en theologische afkomst, was hij vertrouwd met het humanisme, dat in wezen een Duitse onderneming was, en met de Rijnlandse mystiek. Reeds als augustijner monnik te Erfurt kreeg hij een vorming waarin de humanistische invloed zeer aanwezig was. In Wittenberg was dit evenzo. Hij aarzelde niet om met denkers als Spalatinus, de raadgever van Frederik de Wijze, in dialoog te treden, iemand die een van de grote figuren van de hervorming zou worden. Hij sprak zelfs over "onze Erasmus". Luther was vertrouwd met de Rijnlandse mystiek. Hij las de werken van Johannes Tauler, waaronder zijn brieven, en kende Meister Eckhart. In het recente onderzoek stellen historici daarom dat "de Rijnlandse mystiek in Luthers leven meer was dan een soort van doortocht of de voorbereiding op zijn positieve receptie van de anti-pelagiaanse geschriften van Augustinus. Luthers receptie van deze mystiek was niet louter een vruchtbaar misverstand. Er heeft zich een blijvende consonantie voorgedaan, die verklaart waarom enkele leerlingen van Luther de kerninzichten van de Rijnlandse mystiek hebben overgenomen."⁸ Dit

Symposium: De impact van de Hervorming in onze kerken

gebeurt tot op vandaag en daarom stoten de hedendaagse mystici op een Rijnlandse familieverband tussen mannen en vrouwen zoals Hildegard van Bingen, Margaretha Porete, Hadewijch van Antwerpen, Meister Eckhart, Johannes Tauler, Martin Luther en hun twintigste-eeuwse nakomelingen Albert Schweitzer of Ety Hillesum.⁹

Van de andere kant heeft de Italiaanse renaissance het zuiden van Europa opengesteld voor de handel met het oosten. Een heel economisch en financieel systeem werd gecreëerd en een nieuwe sociale klasse zag het licht, de burgerij, vaak georganiseerd in zeer grote welstellende families. In 1417 is de paus terug in Rome, maar de oude keizerlijke stad is arm en bevindt zich grotendeels in puin na de eerste jaren van de renaissance. De grote transformatie begint onder het pontificaat van Nicolaas V, die in 1447 paus wordt. Hij zet zich achter een spectaculaire reconstructie die uiteindelijk zal uitmonden in de vernieuwing van een groot deel van de stad. In de mate dat het pausdom zich verbindt met of onder de controle komt van de rijke families, begint de geest van de artistieke en filosofische renaissance het pausdom te domineren. In de 15de en 16de eeuw komen de grootste kunstenaars zoals Botticelli, Michel-Angelo en Raphaël zich in Rome vestigen. Van hun kant worden ook de pausen meer en meer profane bestuurders in de mate dat een reeks van "oorlogspausen" als onderdeel van hun centralistische bestuur de pause-lijke staten tot stand brengen.

Het dient gezegd te worden dat men dit culturele verschil terugvindt in de godsdienstige opdeling van West-Europa: het noorden gaat over tot de Reformatie, terwijl het zuiden katholiek blijft. Het noorden komt onder de invloedssfeer van de Angelsaksische talen, het zuiden van de Latijnse talen. En in het midden worden Frankrijk en het grondgebied van het huidige België verscheurd door de godsdienstoorlogen.

3 Martin Luther vanuit zijn geschriften

Deze culturele scheiding brengt mij tot een tweede reeks reflecties die hun vertrekpunt nemen in de geschriften van Martin Luther zelf. Ik zou geen poging tot classificatie willen maken. Zoals professor Marc Lienhard het stelt "is Luther een veelschrijver geweest. Voor zijn hele leven telt men zo'n 600 titels, waarvan velen in het Duits zijn gesteld. Een derde van de Duitse literatuur uit de 16de eeuw is uit zijn pen voortgekomen."¹⁰ Er zijn uitvoerige

Symposium: De impact van de Hervorming in onze kerken

verhandelingen bij, zoals *Over de Babylonische gevangenschap van de Kerk*, of *Over de vrijheid van een christen*, er is de *Brief aan de christelijke adel van de Duitse natie*, *De Duitse Mis* enz. Er zijn z'n Bijbelcommentaren die fundamenteel zijn om zijn denken te begrijpen: de commentaren op de brieven aan de Romeinen en de Galaten, de psalmcommentaren en de commentaar op het *Magnificat* tonen Luthers spiritualiteit. En er zijn z'n preken. Daarnaast is er zijn zeer uitvoerige briefwisseling en ook enkele geschriften die als minder belangrijk worden beschouwd, zoals die over het huwelijksleven, maar waarin hij vóór alles zijn pastorale kant laat zien. We mogen immers niet vergeten dat deze theoloog ook een herder was. En er zijn bovendien nog zijn tafelredes, die hij nog tijdens zijn leven liet publiceren. Luther was een professor die gewaardeerd werd door zijn leerlingen, die hij graag aan zijn tafel uitnodigde. Als we de afbeeldingen van Luther mogen geloven, steevast rond een goede pint bier.

Zijn immense oeuvre raakt alle domeinen van de theologie, de ecclesiologie, de spiritualiteit, de zielzorg. Van meet af aan wilden zijn geschriften hervormen, maar ze zouden noodgedwongen funderende geschriften worden. Sommige van zijn geschriften werden bindend voor het wereldwijde lutheranisme, omdat ze deel uitmaken van de symbolische teksten die iedere kerk die deel wil uitmaken van de Lutherse Wereldbond moet onderschrijven. Het zijn de *Kleine* en de *Grote catechismus* en de *Schmalkaldische Artikelen*.

3.1 Het geloof: een persoonlijke ervaring

Gewoonlijk wordt het bekend maken van de 95 stellingen tegen de aflaten door Martin Luther, op 31 oktober 1517, als het begin van de Reformatie beschouwd. Ook al verzet hij zich in zijn stellingen ook tegen de handel in aflaten, het was toch vooral de prediking van de dominicaan Tetzl, die aflaten voor de overledenen begon te verkopen om meer geld in het laatje van de Romeinse kerk en van zijn orde te brengen, die zijn verzet heeft getriggerd. Tetzl verzekerde zijn toehoorders: "Vanaf het moment waarop het muntstuk op de bodem van de bedelnap opklinkt, verlaat de ziel van de overledene het vagevuur en stijgt op naar het paradijs". Het feit zelf van geld te geven als teken van boetedoening, was het probleem niet. Konden zo geen hospitalen en scholen gesticht worden? Het diende echter te beantwoorden aan een oprechte houding van berouw en boete, en het mocht niet om het afkopen van het heil gaan. De handel in aflaten speelde in op de angst voor Gods oordeel, zonder iets anders in ruil te vragen dan geld. Martin Luther had een

ervaring van geestelijke verlossing beleefd, zowel in zijn ziel als in zijn lichaam, het lichaam dat hij zo gekweld had om zijn bange ziel gerust te stellen. De genade van God was voor hem niet louter een theologisch begrip maar een levensregel: "Zelfs al had ik honderd jaar gepreekt over God, over zijn goedheid, zijn zachtheid, zijn zachtmoedigheid en de bijstand die hij biedt aan de mens, indien ik dit niet uit eigen ervaring gesmaakt had, zou dit niets betekenen of niemand kunnen leren hoe zijn toevlucht te stellen op God."¹¹

Deze ervaring moet iedere dag opnieuw beleefd worden en palmt het hele menselijke wezen in: "de genade van God is niet gekazerneerd in de ziel... Ze draagt, ze voert, ze duwt, ze trekt, ze transformeert, ze bewerkt alles in de mens, en men kan haar perfect voelen en ervaren."¹²

Om op zijn beroemde *solus* terug te komen, zouden we kunnen zeggen dat Christus alléén (*Christus solus*), die zich ontsluit in Schrift alleen (*sola scriptura*), zelfs wanneer hij haar overstijgt, en die ons toestaat om de genade alleen (*sola gratia*) te ontvangen, dat die Christus iedere dag beleefd moet worden door het geloof alleen (*sola fide*). Anders gezegd, met een even beroemde uitspraak: beleef iedere ochtend de genade van je doopsel. Op het einde van zijn leven getuigde Luther opnieuw van zijn ervaring van de rechtvaardiging door het geloof: "Ik voelde me alsof ik na een nieuwe geboorte door de grote geopende poorten van het paradijs zelf binnentrad."¹³

Het geloof is voor hem een persoonlijke ervaring die iedere dag hernieuwd moet worden. Maar om dit mogelijk te maken moet het geloof ook begrepen worden om geen excessen toe te laten. In zijn tijd was het kerkvolk niet onderricht. Het had geen toegang tot de kennis en het begrip van de Bijbelse teksten en van de essentiële elementen van de christelijke openbaring. Daarom maakt Luther er een punt van om het volk de middelen te geven. Hij vertaalt de Bijbel in de volkstaal en redigeert twee catechismussen, een *Kleine catechismus* waarmee ouders hun kinderen kunnen onderrichten, en een *Grote catechismus* voor pastores en leraars. Hoewel hij hier aanvankelijk terughoudend tegenover stond, stemde hij er uiteindelijk mee in om het Latijn als liturgische taal op te geven en de liturgie te vieren in de volkstaal: "Men moet lezen, zingen, preken, schrijven, poëzie beoefenen en, mocht dit enig nut en voordeel hebben, zou ik ook alle klokken doen luiden, alle orgels laten weerklinken en laten klingelen wat kan klingelen, ... dit om deze laatsten [jongeren

Symposium: De impact van de Hervorming in onze kerken

en eenvoudige mensen] te oefenen in de kennis van de Schrift en van Gods woord. Onze cultus is een publieke stimulering tot het geloof en tot het christendom.”¹⁴

Luther stelde alles ten dienste van de lof van God en de vorming van de gelovige. Daarom zette hij zijn zending voort door gezangen te componeren. Tot dan werden de gregoriaanse gezangen in de kerk gebruikt. Als musicus creëerde hij een nieuw genre, het koraal. Hij componeerde er 38. Het zijn voor het grootste deel verwoordingen van het geloof en geestelijke commentaren op de Schrift. In het Duits geschreven, laten ze het volk toe om samen te bidden en te zingen, maar ook om door de woorden van de samenzang – die vaak uit talrijke strofen bestonden die door de gelovigen uit het hoofd geleerd werden – onderricht te worden.

Daarbuiten insisteert Martin Luther op de opvoeding van de jongeren. Hij vertrekt van de vaststelling dat ze er niet toe komen het geloof te begrijpen door een afwezigheid van cultuur, met name omwille van een slechte of zelfs geen opvoeding. “Ik zou nog liever willen dat een jongen helemaal niets leert en doof is, eerder dan de universiteiten en kloosters te zien blijven wat ze tot nu toe geweest zijn, mocht er geen andere manier van onderrichten en leven bestaan die dienstbaar gemaakt kan worden aan de jeugd.”¹⁵ Hij schrijft dit in een traktaat dat in 1524 gepubliceerd werd met een expliciete titel: ‘Aan de stadhouders van alle Duitse steden om hen uit te nodigen om christelijke scholen te openen en te onderhouden’. Enkele jaren later, in 1530, kan hij aan keurvorst Jan een brief schrijven waarin hij zichzelf feliciteert om de gemaakte vorderingen. “De tengere jeugd, de kleine jongens en meisjes groeien nu op de Catechismus en de Heilige Schrift en zijn er zo goed van doordrongen dat mijn hart het warm krijgt. Ik kan zien dat jonge jongens en meisjes beter kunnen bidden, geloven en spreken over God en Christus dan dat vroeger alle instellingen, alle kloosters en alle scholen dat konden en nog kunnen.”¹⁶ In tussentijd had hij de school van Eisleben vormgegeven (1525) en bij de keurvorst erop aangedrongen dat andere scholen geopend of gereorganiseerd zouden worden waar ze reeds bestonden. Het is daarom niet verbazend dat een van de eerste taken in steden die overgingen tot de Hervorming het opstarten van scholen en hogescholen was, die later universiteiten zouden worden. Dit was bijvoorbeeld het geval in Straatsburg.

Symposium: De impact van de Hervorming in onze kerken

Om behalve over de jeugd ook over het geloof te spreken, zelfs als het persoonlijk is en beleefd wordt in de alledaagse ervaring, moet het niet ontdaan worden van kennis en studie, en evenmin bij pastors en andere predikanten. "Nog een keer smee ik alle christenen, en vooral pastors en predikanten, om zich niet voortijdig voor geleerden aan te zien, zich niet in te beelden dat ze alles weten ... maar zich eerder dagelijks te bekwamen in de zaak, altijd te studeren, en vervolgens zich te verzetten tegen de vergiftigde stomiteit van de hoogmoed en de eigendunk. Men moet nooit ophouden te lezen, te onderrichten, te leren, te denken en na te denken."¹⁷

Deze bijdrage zal essentieel zijn voor de ontwikkeling van de Reformatie. "Meer fundamenteel is het de gedachte dat men geen christen kan zijn zonder het evangelie te kennen en te begrijpen. In deze zin participeert Martin Luther aan deze intellectualisering van het christendom die kenmerkend is voor de moderne tijden. Zijn pedagogisch werk getuigt er overvloedig van."¹⁸

3.2 Een existentiële theologie

Een belangrijke toegang tot het geheel van zijn oeuvre vormt voor mij de personalisering van de ontmoeting tussen God en de gelovige, tussen Christus en de christen, tussen het wezen en het individu. Luther deelde zo in de ontwikkeling van "een individuele spiritualiteit, die beantwoordt aan bepaalde evoluties in de samenleving, waar subjecten zichzelf ontdekken als individuele personen, die vrij zijn om zelf te denken."¹⁹

De gelovige als denkend subject en tegelijk als biddend subject. Marc Lienhard noemt dit een existentiële theologie, waarin denken en geloven niet gescheiden kunnen worden zonder meteen verweesd achter te blijven door het ontbreken van een essentieel onderdeel of van zijn focus.

"Uw redding ligt niet in het feit dat Christus is voor vrome mensen, maar dat hij Christus is voor u en de jouwe is"²⁰. Anders gezegd, en altijd met de pen van de Hervormer, in een subtiele overgang van een generisch *wij* naar een *ik* waarmee elke lezer zich kan vereenzelvigen, en aan een direct *je* dat de lezer meteen interpelleert : «Zelfs als Christus duizend keer voor ons was gegeven en gekruisigd, zou dit tot niets dienen als het Woord van God niet kwam om hem uit te delen, om mij hem te schenken, om aan mij te zeggen: dit is voor jou, neem het en maak er het jouwe van.»²¹

Symposium: De impact van de Hervorming in onze kerken

Met Angelus Silesius keren we terug naar de Rijnlandse mystiek die nooit ver weg is bij de noodzakelijke toe-eigening van het geloof: "Al zou Christus duizend keer in Bethlehem geboren zijn, indien hij niet in jou geboren was, zou je voor altijd verloren zijn."²²

Het gaat bij Luther om een existentiële theologie waar de hel niet de anderen zijn maar waar het paradijs de Andere is, de Gans Andere die niettemin in jou leeft. "Mens, als het paradijs niet eerst in u is, weet goed dat je er nooit in zult binnengaan. Christen, waar ben je dan? De hemel is in jezelf. Waarom dan hem gaan zoeken bij de deur van iemand anders?"²³

4 Martin Luther: een hervormer die een voorbijganger geworden is

Als ik de taal van de coaching of van managers zou moeten gebruiken, zou ik stellen dat Martin Luther zich uiteindelijk gedragen heeft als een voorbijganger, dit wil zeggen als een stichter die zelf naar een andere voorbijganger, Christus, verwezen heeft. Aan een samenleving die in volle omwenteling was, heeft hij opnieuw zin gegeven door de oorspronkelijke zin terug te vinden, door hem te vertalen en er zijn medegelovigen toegang toe te geven. Vandaar zijn onverzettelijkheid op het vlak van het gezag, of nog preciezer, van de norm. De Schrift is de *norma normans*, de Kerk de *norma normata*. De Schrift is de bron van de Openbaring die het Woord van God is. De kerk is er de vector van. Ze manifesteert de presentie van die Openbaring aan de wereld zonder er de exclusieve bezitter van te zijn. Onze wereld maakt vandaag omwentelingen door die zeer sterk gelijken op die aan het einde van de middeleeuwen en aan het begin van de moderne tijd (op vlak van communicatie, informatie-uitwisseling, het kleiner worden van de wereld). We weten wat we achterlaten, weten we waar we naartoe gaan? Hoe vermijden dat we niet verliezen en dat we onszelf niet verliezen, "aangezien alles te herdoen is en aangezien alles uitgevonden moet worden,"²⁴ om de uitdrukking van Michel Serres te gebruiken in zijn analyses van de veranderingen in onze samenleving.

5 De moed om te zijn

Het is misschien daar dat ik de erfenis van Luther voor vandaag zou willen zien. In een post-postmoderne samenleving waar de mens op zoek is naar zichzelf, naar zijn ziel, naar

“het onuitwisbare teken van de uniciteit van iedere persoon”²⁵ en op zoek is naar een (leken)spiritualiteit, nodigt Luther ertoe uit om zich existentieel te keren tot de Gans Andere in Christus, een gans andere die zich niet in de oneindige afstand, maar in de oneindige nabijheid bevindt, omdat hij God is te midden van de mensen, met inbegrip van hun leed, opdat wij zouden delen in zijn vreugde. Hij bevindt zich op mijn hoogte omdat hij een God is op mensenmaat. Hij is zijn tijd in mijn tijd, waardoor ik me niet onsterfelijk acht, maar me in het eeuwige weet. Het gaat om het herstel van een relatie tussen een ik en een jij, waar het jij van de mens op ieder moment zijn waardigheid hersteld vindt in het ik van God, en ten gevolge hiervan in een mogelijke en harmonieuze relatie tussen mensen die zichzelf niet meer hoeven te rechtvaardigen, omdat ze hun rechtvaardiging van de Ander ontvangen. Dit betekent een bevrijding van het schuldgevoel, want besef van onvolkomenheid, vermijding van de valstrik van de almacht, want aanvaarding van de extreme zwakte en een samen geboren worden die de singulariteit van de dood overstijgt. “Ons aardse leven is niet rechtvaardigt, maar wordt rechtvaardig, bevindt zich niet in goede gezondheid maar op een weg van genezing, is geen toestand maar een worden, geen rust maar een oefening; we zijn er nog niet, maar we zijn het aan het worden. Dat is nog niet gerealiseerd of gebeurd, maar is in wording. Het is niet het doel, maar de weg; alles blinkt en fonkelt nog niet, maar de grote schoonmaak is begonnen.”²⁶ “Omdat het ons bestaan inschrijft in de gemeenschap met God die ons draagt en ons ondersteunt, ons schept en ons redt, doet de boodschap van de rechtvaardiging door het geloof ons binnentreden in een zelfverzekerde en vreugdevolle vrijheid die ons bevrijdt van druk, van het gewicht van kwaad en ongeluk, van schrik voor de anderen en voor de toekomst, door ons te geven wat Paul Tillich ‘de moed om te zijn’ genoemd heeft.”²⁷

¹ Yves Krumenacker, *Luther*, Paris : Ellipses, 2017, p. 74.

² Georges Duby, *An 1000 an 2000, sur les traces de nos peurs*, Paris: Textuel, 1995, p. 130.

³ Martin Luther, “De la captivité babylonienne de l’Église”, in *Œuvres complètes*, tome II, Genève: Labor & Fides, p. 168.

⁴ We volgen hier de definitie van sacrament die hij zelf in zijn kleine catechismus geeft.

⁵ Martin Luther, “De la captivité babylonienne de l’Église”, in *Œuvres complètes*, tome II, Genève: Labor & Fides, p. 258.

⁶ Ibid, p. 226.

⁷ Ibid., p. 228.

⁸ Marc LIENHARD, *Luther*, Genève: Labor et Fides, 2016, p. 137.

⁹ Cf. het initiatief *Le Rhin mystique* van het bisdom Straatsburg en het werk van de Dominicaan Rémy Valléjo (<http://www.alsace.catholique.fr/rhin-mystique-2/>).

¹⁰ Marc LIENHARD, *Luther*, p. 559.

¹¹ Uit één van zijn preken uit 1523.

¹² Martin Luther, « Brève introduction sur ce qu'on doit chercher dans les Évangiles et ce qu'il faut en attendre », geciteerd door Marc Lienhard, *Ainsi parlait Martin Luther*, Arfuyen, 2017, p. 79.

¹³ Marc Lienhard, *Luther*, p. 186.

¹⁴ Martin Luther, "De la messe en langue allemande", in *Œuvres choisies*, Genève, Labor et Fides, 1960, t. 4, p. 210.

¹⁵ Martin Luther, « Aux magistrats de toutes les villes allemandes... », in *Œuvres complètes*, Genève, Labor et Fides, t. 4, p. 99.

¹⁶ Geciteerd door Marc Lienhard, *Luther*, p. 117.

¹⁷ Martin Luther, *Grote Catechismus*.

¹⁸ Yves Krumenacker, *Luther*, p. 221.

¹⁹ Isabelle Graesslé, « La Bible redevient le cœur du christianisme, » in *Le monde des religions* 82 (mars-avril 2017), p. 46 (themanummer gewijd aan *Le choc Luther : comment le protestantisme a changé le monde*).

²⁰ Martin Luther, preek over Matt. 21 (1522).

²¹ Geciteerd door Marc Lienhard, *Luther*, p. 97.

²² Angelus Silesius, *L'errant chérubinique*, trad. Roger Munier, Orbey: Editions Arfuyen, 2014, p. 29.

²³ *Ibid.*, p. 65.

²⁴ Michel Serres, *Petite Poucette*, Paris: Editions Le Pommier, 2012

²⁵ François Cheng, « Sagesse de l'âme », in *Le magazine littéraire* n° 577 (mars 2017), p. 27.

²⁶ Martin Luther, « Fondement de tous les articles du Dr. Martin Luther », geciteerd door Marc Lienhard, *Luther*, p. 73.

²⁷ *Ibid.*, p. 579.

‘Samen op weg gaan als pelgrims en leren van elkaar’

Prof. dr. Annemarie C. Mayer

1 De noodzaak van hervorming en vernieuwing

"Ecclesia semper reformanda" – deze uitdrukking, die aan Jodocus van Lodenstein (1620-1677) uit Delft wordt toegeschreven, staat bekend als de kortste samenvatting van de verzuchtingen van de Reformatie. Het inzicht echter dat hervorming en vernieuwing van de kerk noodzakelijk en blijvende opdrachten zijn, heeft de Reformatie niet uitgevonden. In werkelijkheid is het zo oud als de christelijke kerk zelf. Uiteindelijk worden hervorming en hernieuwing

door God teweeggebracht. De kerk zou hervorming niet louter uit angst moeten nastreven (bv. angst voor lege rijen kerkstoelen) maar, vertrouwend op Gods belofte, zou ze zich voortdurend moeten laten leiden door de bede uit het Onze Vader: "Uw Rijk kome. Uw wil geschiede op aarde als in de hemel" – en dit omvat voortdurende hervorming.

Het is evident dat het in de meeste gevallen nogal moeilijk is om succesvol te zijn bij het hervormen en vernieuwen van de kerk. Dit was zeker zo ten tijde van Martin Luther (1483-1546) die er in eerste instantie op uit was om de Katholieke Kerk toegewijd te hervormen en te hernieuwen en niet om een nieuwe kerk te stichten die zijn naam zou dragen. Tijdens de middeleeuwen gold dit ook voor de inspanningen van verschillende religieuze ordes om zichzelf te hervormen en een leven te leiden dat beter zou beantwoorden aan het evangelie.¹ Dit gold ook voor de pogingen van de zogenaamde hervormingsconcilies in de 15de eeuw die opriepen tot een hervorming "*in capite et membris*".² De noodzaak aan hervorming werd zelfs erkend door een paus die een tijdgenoot was van Martin Luther, de 'Belgische' paus Hadrianus VI van wie het pontificaat spijtig genoeg nauwelijks meer dan een jaar duurde. Op 25 november 1522 stelde hij onomwonden:

Symposium: De impact van de Hervorming in onze kerken

“Met betrekking tot onszelf beloven we dat we er alles zullen aan doen opdat eerst en vooral deze Stoel hervormd wordt, van waaruit het kwaad krachtig verdergezet werd. Zoals het verval van hieruit in alle lagergelegen delen terecht kwam, zal op dezelfde manier genezing en hervorming van daaruit voortkomen. [...] Niemand moet er zich over verbazen als we alle vormen van dwaling en misbruik niet in één ogenblik zullen kunnen corrigeren. De ziekte kon zich te lang doorzetten en is niet eenvoudig, maar verscheiden en complex.”³

Zich baserend op de traditie van binnen-katholieke pogingen tot vernieuwing en hervorming en bij wijze van antwoord op de hervormingspogingen ten tijde van de Reformatie ontwikkelde het tweede Vaticaans concilie zelfs een meer verfijnd begrip van de permanente noodzaak tot hervorming van de kerk. Het combineert twee belangrijke principes, die gerelateerd zijn aan de voortdurende hervorming van de kerk. Volgens *Lumen Gentium* is de kerk immers “tegelijk heilig en altijd tot uitzuivering geroepen” (LG 8). Het eerste principe is: voor de Katholieke kerk is oecumenisch engagement een synoniem van de *hernieuwing en hervorming van zichzelf*. Daarom richt het decreet over de oecumene *Unitatis Redintegratio* zich nooit tot ander kerken, maar enkel tot de katholieke kant en hecht ze bijzondere oecumenische betekenis aan haar eigen vernieuwing (UR 6).⁴ Het tweede principe is: deze zelf-vernieuwing en hervorming hebben terzelfdertijd betrekking op *de leer en op de instelling*. In de context van hervorming spreekt *Unitatis Redintegratio* 4 expliciet over “*doctrina institutisque*”.⁵ Sinds het concilie kunnen het zich oecumenisch openen en binnen-katholieke hervorming niet gescheiden worden. We laten deze draad een ogenblik los en keren terug naar de tijd van de Reformatie.

2 Het ontwikkelen van uiteenlopende denominationele identiteiten

In de periode tussen de Vrede van Augsburg in 1555 en het einde van de dertigjarige oorlog in 1648 werd de Reformatie gevolgd door een langdurige ontwikkeling en consolidatie van uiteenlopende denominationele identiteiten. Deze periode wordt contra-reformatie, katholieke hervorming of confessionalisering genoemd. Ik geef toe dat de terminologie enigszins verwarrend is. De katholieke kerkhistoricus Hubert Jedin legt het als volgt uit: “Katholieke hervorming is het zich herinneren door deze kerk van het katholieke ideaal om te leven vanuit innerlijke hernieuwing, [terwijl] contra-reformatie bestaat uit het

Symposium: De impact van de Hervorming in onze kerken

zichzelf profileren van de kerk in de strijd tegen het protestantisme".⁶ De historicus Ernst Walter Zeeden die voor het eerst eerder aandacht besteedde aan de gelijkenissen dan aan de verschillen tussen lutherse, gereformeerde en katholieke kerken, stelt de term 'confessie-opbouw' voor. Hij definieerde het als "de spirituele en organisatorische consolidatie van de verschillende christelijke confessies die sinds de kerkplitsing uiteen gegroeid waren in min of meer coherente kerkelijke systemen die betrekking hadden op hun dogma's, wezen en wijze van religieus en moreel leven."⁷ Heinz Schilling, die zowel de chronologische parallellen en structurele gelijkenissen tussen de confessionele kerken benadrukt als hun bijdrage tot de modernisering van de Europese samenleving door transformaties in de politieke, religieuze en sociale sfeer, is voorstander van nog een andere term:

"[...] in plaats van Contra-reformatie, Lutherse orthodoxie en 'Tweede Reformatie', zouden we beter spreken over 'Katholieke confessionalisering', 'Lutherse confessionalisering' en 'Gereformeerde of calvinistische confessionalisering'. Door een linguïstisch parallelle terminologie aan te wenden wordt het duidelijker dat deze drie processen parallel met elkaar verlopen en dat het concept confessionalisering een overkoepelende politieke, sociale en culturele verandering inhoudt. Het reveleert zowel functionele en zich ontwikkelende historische gelijkenissen als theologische, spirituele en andere verschillen tussen de drie varianten van confessionalisering."⁸

Dit is echter in geen geval alleen maar een kwestie van terminologie. Het is ook een sociologische, psychologische en theologische ontwikkeling. Identiteit kan kortweg omschreven worden als betrekking hebbend op een zeker vorm van uniciteit. Het verwijst naar het onderscheidend kenmerk van een werkelijkheid. Als het over een groep gaat beantwoordt het de vraag: 'Wie zijn wij?' en helpt het te onderscheiden tussen wie tot de binnen-groep en wie tot de buiten-groep behoort.⁹ Verschillende identiteitsaanduidingen werden in de zestiende en zeventiende eeuw grenzen. Ze markeren een 'punt dat geen terugkeer toelaat', vermits ze het einde van de *ene* kerk in het Westen vastleggen – tenminste voor zover we spreken over de gemeenschappelijke identiteiten van aanhangers van het 'oude geloof' en het 'nieuwe geloof'. We kunnen zelfs zeggen dat in deze periode de denominationele aanduiding 'Rooms-Katholiek' werd uitgevonden.

Symposium: De impact van de Hervorming in onze kerken

Na het eeuwenlange toeschrijven van het "*alléén*" aan de kerken van de Reformatie ("door het geloof *alléén*, door de genade *alléén*, door Christus *alléén*") en van het "*én*" aan de Katholieke Kerk ("Schrift *én* Traditie) brak Rooms-Katholiek onderzoek over de Reformatie met deze gewoonte door te stellen – zoals Josef Lortz dit reeds in 1932 deed¹⁰ – dat Luthers fundamentele leer over de rechtvaardiging van de zondaar door het geloof alleen 'een goede katholieke waarheid' was die Luther alleen had blootgelegd. Hetzelfde geldt voor vele standpunten van de Reformatie die Bijbelse, patristische en soms zelfs middeleeuwse voorlopers hebben. Na intussen 50 jaren van dialoog tussen Lutheranen en Rooms-Katholieken zijn een heleboel van die vroegere identiteitsaanduidingen nu gemeenschappelijke erfenis geworden, hetgeen getuigt van de rijke schat die kan worden aangetroffen door van elkaar te leren. Men kan zelfs zo ver gaan om te zeggen dat Luther een permanente 'onzichtbare gast' was op het tweede Vaticaans concilie en dat in het alledaagse leven van de Rooms-Katholieke kerk Luther vandaag op verschillende wijze 'aanwezig' is. Voor alles hebben drie belangrijke impulsen van de Lutherse Reformatie een vruchtbare impact op de Katholieke Kerk gehad: het *zich richten op Gods genade*, het centrale belang van *het beroep op de bijbel* en de overtuiging dat ons *gemeenschappelijk priesterschap* geworteld is in geloof en doop. We gaan hier in de volgende punten verder op in.

3 Afhankelijk van Gods barmhartigheid: het zich richten op Gods genade

Het was de Bijbelse boodschap van de rechtvaardiging door het geloof alleen die de hervormers in het hart van het leven van de kerk plaatsten. Ze kantten zich tegen de idee dat de mens bijdraagt tot de genade van God of ze zelfs kan 'verdienen' door bijzondere inspanningen en daden. Enkel het geloof in de onvoorwaardelijke interventie van God ten bate van de mens kan ons 'verzekerd' doen zijn van onze verlossing door totaal te vertrouwen op Gods genade en barmhartigheid.

Zonder dit uitdrukkelijk zo te zeggen staat het tweede Vaticaans concilie in lijn met de traditie van het "*solus Christus, sola fide, sola gratia*" van rechtvaardiging. De notie van openbaring in de dogmatische constitutie over de goddelijke openbaring *Dei Verbum* heeft een onmiddellijkheid van openbaring en geloof bewaard die beantwoordt aan het

“*sola fide*”-criterium van de rechtvaardigingsleer. *Dei Verbum* 2 stelt dat de zelf-openbaring van God in Jezus Christus de mensen direct en onmiddellijk bereikt. Door de genade van God geloven ze in God die zichzelf openbaart. Geen enkel bemiddelend element wordt vermeld. Enkel in het tweede hoofdstuk van *Dei Verbum* wordt een onderscheid gemaakt tussen de openbaring van God of het evangelie aan de ene kant en de Heilige Schrift, de traditie en de verkondiging aan de andere kant, kortom: de verschillende vormen om het geloof door te geven (DV 7-10). Geloof wordt in *Dei Verbum* als de vrucht van goddelijke genade beschouwd en niet als enige persoonlijke verdienste (DV 5). In 1967, twee jaar na het einde van het concilie, startte de officiële dialoog tussen Katholieken en Lutheranen. In 1999 konden de Lutherse wereldbond en de Rooms-Katholieke Kerk gezamenlijk verklaren: “Samen belijden we: door genade alléén, door het geloof in het verlossingswerk van Christus en niet op grond van enige verdienste van onze kant, worden we aanvaard door God en ontvangen de Heilige Geest, die onze harten vernieuwt terwijl hij ons bekwaamt en roept tot goede werken” (Gemeenschappelijke verklaring over de rechtvaardigingsleer 15).¹¹ Dezelfde gemeenschappelijke verklaring over de rechtvaardigingsleer bevestigt als gezamenlijke overtuiging wat sinds de 16de eeuw een kerk-splitsende aangelegenheid was:

“We delen ook de overtuiging dat de boodschap van rechtvaardiging ons op bijzondere wijze richt naar de kern van het nieuwtestamentische getuigenis van Gods verlossingswerk in Christus: het vertelt ons dat ons nieuw leven als zondaars enkel te danken is aan de vergevende en vernieuwende barmhartigheid die God als een gave uitdeelt en die we in geloof ontvangen en nooit op geen enkele wijze kunnen verdienen” (Gemeenschappelijke verklaring over de rechtvaardigingsleer 17).

Als er overeenkomst is over dit alles betekent dit dat de wederzijdse veroordelingen uit de tijd van de Reformatie de kerken vandaag niet langer raken. Om dit kort samen te vatten: er zijn vier cruciale punten waar de dialoog met lutheranen het katholieke begrip van verlossing kan helpen: (1) het aanvaarden van de rechtvaardiging door *geloof* alléén, (2) het verwerpen van de idee dat *genade* ook een realiteit in de menselijke persoon is, (3) het verwerpen van iedere ‘*samenwerking*’ van de persoon bij zijn of haar rechtvaardiging en (4) de reformatorische leer van de *heilszekerheid*.

Symposium: De impact van de Hervorming in onze kerken

Twee verdere aandachtspunten houden nauw verband met deze inzichten van de hervormers:

4 Het funderende belang van het beroep op de Bijbel

Wanneer men een lutherse kerk binnentreedt, treft men gewoonlijk een open bijbel op het altaar aan. Dit symboliseert het belang van het beroep op de bijbel in de lutherse traditie. Om zijn waardering voor het Woord van God uit te drukken stelt de Constitutie over de goddelijke liturgie *Sacrosanctum Concilium* in paragraaf 51: "Om voor de gelovigen de tafel van Gods Woord rijkelijker aan te richten, moeten de schatkamers van de Bijbel wijder geopend worden, zodat binnen een vastgesteld aantal jaren het voornaamste deel van de Heilige Schriften aan het volk wordt voorgelezen." In de viering van de eucharistie zijn er bij wijze van spreken twee 'tafels' van waaruit we gevoed worden, de tafel van het Woord van God en die van het Lichaam van Christus.¹² Paragraaf 56 verheldert deze significante notie verder: "De twee delen waaruit de mis in zekere zin bestaat, namelijk de liturgie van het Woord en die van de eucharistie, zijn zo nauw met elkaar verbonden dat ze één daad van eredienst uitmaken." (SC 56). De herwonnen liturgische waardering voor het Woord van God drukt de normatieve betekenis van de Bijbel voor de kerkelijke leer uit en gaat ermee gepaard.¹³ Tegen iedere vorm van beperkende fixering in kerkwetten en pauselijke beslissingen in probeerden de hervormers de kerk te herinneren aan de normatieve betekenis van het Woord van God. Ze streefden ernaar dat het evangelie op en begrijpelijke wijze als een levende stem verkondigd zou worden en dit brengt met zich mee dat de kerk "niet verheven is boven het Woord van God, maar in dienst ervan staat", zoals *Dei Verbum* 10 stelt. De Constitutie over de goddelijke openbaring werd op 18 november 1965 afgekondigd. Minder dan zes jaar later, in mei 1971, stelde de internationale luthers-katholieke dialoog *Het evangelie en de kerk* (bekend als het rapport van Malta) reeds het volgende in nummer 8:

"Door de band zijn de leden van de studiecommissie overtuigd dat ze in het kader van hun thema een belangrijke en verregaande consensus hebben bereikt. Deze consensus reikt niet enkel tot het theologische verstaan van de fundamentele en normatieve betekenis van de bijbel voor de kerk en van haar christologische en

Symposium: De impact van de Hervorming in onze kerken

soteriologische centrum maar reikt ook tot nauw ermee verbonden en heel belangrijke leerstellige punten die tot nu controversieel waren.”¹⁴

De commissie geeft toe dat bepaalde vragen nog verdere verheldering vragen.

“Ja”, zo gaat het document verder, “we vragen onszelf af of de nog blijvende verschillen als hinderpalen voor kerkgemeenschap gezien moeten worden. Snijden de verschillen niet doorheen de lijnen van de kerk, en vloeien ze niet voort uit uiteenlopende antwoorden op hedendaagse uitdagingen die minstens zo groot zijn als de traditionele verschillen tussen de lutherse kerken en de Rooms-Katholieke Kerk? Deze vragen betreffen ons allen samen zelfs als we hen vanuit verschillende startpunten benaderen en als ze enkel beantwoordt kunnen worden door een gemeenschappelijke inspanning.”¹⁵

Ik geloof dat dit vandaag nog steeds klopt.

5 Er van overtuigd zijn dat ons gemeenschappelijk priesterschap geworteld is in geloof en doop

Het bijbels fundament voor het spreken over het priesterschap van alle gedoopten wordt in 1 Petr. 2,4-10 gevonden. Martin Luther noemde dit het *universele* of *algemene* priesterschap van alle gedoopten en begreep het als de bekwaamheid van alle christenen om Gods Woord te interpreteren. Vooral in zijn hervormingstraktaat uit 1520, *Aan de christelijke adel van de Duitse natie over de verbetering van de christelijke staat* schreef Luther het zeer uitgesproken: “Want ieder die gedoopt is, kan er zich op beroepen gewijd te zijn tot priester, bisschop en paus.”¹⁶ Van katholieke zijde werd dit ten tijde van de Reformatie begrepen als het zich verzetten en afbreuk doen aan het drievoudige dienstwerk van diaken, priester en bisschop. Daarom verwierp het concilie van Trente de opvatting van Luther dat “alle christenen op dezelfde wijze priesters van het Nieuwe Verbond zijn of dat allen zonder onderscheid dezelfde geestelijke machten werden toevertrouwd.” (DH 1767). Als een gevolg hiervan raakte de patristische en middeleeuwse traditie van de notie van het algemeen priesterschap, die op 1 Petr. 2 was gebaseerd, in de vergetelheid.

Symposium: De impact van de Hervorming in onze kerken

In de documenten van Vaticanum II echter speelt de tekst uit de eerste Petrusbrief opnieuw een sleutelrol. De terminologie wijst wel reeds op een zeker verschil in vergelijking met de Lutherse interpretatie in zover het concilie niet spreekt over het *algemene* priesterschap maar over het *gemeenschappelijke* priesterschap van alle gedoopten. Volgens Vaticanum II participeren alle gedoopten, die deel uitmaken van het ene volk van God, in het priesterlijke, profetische en koninklijke dienstwerk van Christus. Met de leer van de *triumphera*, het delen namelijk in Christus' priesterlijke, profetische en koninklijke dienstwerk, heeft een andere erfenis van de Reformatie, deze keer ontleend aan Johannes Calvijn¹⁷, een belangrijke impact gehad op het hedendaagse kerkelijke leven en het zelf-verstaan van de Rooms-Katholieke Kerk. In onderscheid met het hiërarchische drievoudige dienstwerk van de diaken, de priester en de bisschop benadrukt het priesterschap van alle gedoopten de gemeenschappelijke waardigheid van ieder, die nauw verbonden is met hun gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor het leven van de kerk. Het traditionele taalgebruik dat het had over twee staten die sterk van elkaar gescheiden zijn, de gewijden en de 'gewone' leken, werd gelukkig terzijde gelaten. De dogmatische constitutie over de kerk *Lumen Gentium* kwam deze tweedeling niet alleen te boven, maar bevat ook een heel hoofdstuk 'Over het volk van God' (hoofdstuk II). Het werd strategisch geplaatst voor de hoofdstukken over de hiërarchische structuur van de kerk, en in het bijzonder het bisschopsambt (hoofdstuk III), en over de leek (hoofdstuk IV). Het is immers van fundamenteel belang dat het hele volk van God verantwoordelijk is voor het verkondigen van de paasboodschap en van Gods ongelimiteerde barmhartigheid ten overstaan van de wereld.¹⁸ We hebben het hier werkelijk over het *hele* volk van God en niet enkel over de 2% gewijden die handelen in naam van de 98% andere leden van het godsvolk! "De zending van de kerk werd aan heel de kerk toevertrouwd en dus aan alle christenen samen. Niemand is enkel object; allen zijn ze ook subject in de kerk."¹⁹

Deze noties bereidden de weg voor die Vaticanum II bracht tot het herontdekken van het synodale element als een constitutieve eigenschap van de structuur van de Kerk. Vanouds richtte de kerk zich naar de eucharistie als bij uitstek de '*synodos*'. Spoedig genoeg werd de bijeenkomst ook gebruikt als een instrument om de kerk te besturen vanuit het motto, *Quod omnes tangit ab omnibus tractari debet* – 'Wat allen aanbelangt, moet door allen behandeld worden'. De bisschoppensynode, die in de oude kerk een algemeen verspreid

Symposium: De impact van de Hervorming in onze kerken

instrument was om de kerk te besturen, werd in de marge van het Tweede Vaticaans Concilie herbevestigd en synodale elementen werden geïntroduceerd op het lokale, regionale en universele niveau van de kerk. "Synodaliteit is de praktische uitdrukking van de deelname van de lokale kerk aan het leven en de dienst van de universele kerk."²⁰ In zijn toespraak bij gelegenheid van de 50ste verjaardag van het instituut van de bisschoppensynode op 17 oktober 2015 legde paus Franciscus uit dat het principe van synodaliteit een communicatiekanaal aan de *sensus fidelium* aanbiedt dat op haar beurt "een scherpe scheiding tussen een *Ecclesia docens* en een *Ecclesia discens* verhindert, aangezien de kudde eveneens een instinctief vermogen heeft om de nieuwe wegen te onderscheiden die de Heer aan zijn kerk openbaart."²¹ De tekenen van de tijden openbaren bovendien dat "het precies deze weg van *synodaliteit* is die God van de kerk in het derde millennium verwacht."²² Tijdens de twee synodes over de familie in 2014 en 2015 werd duidelijk dat er een gebied is waar de katholieke kerk vandaag nog steeds worstelt met het synodale principe en dat is de verhouding tussen de synodale en de hiërarchische ordening van de kerk. Het zogenaamde rapport van Malta, dat de Luthers-Katholieke internationale dialoog in 1971 publiceerde onder de titel *Het evangelie en de kerk* wees er in paragraaf 50 op dat het ambt altijd terzelfdertijd binnen en tegenover de gemeenschap gesitueerd is. Op een analoge wijze handelt de bisschoppensynode in de katholieke traditie altijd *cum Petro et sub Petro*. Maar, zoals de paus opmerkt, is dit "geen beperking van de vrijheid, maar een garantie tot eenheid."²³ Primaatschap en collegialiteit zijn er niet voor gemaakt om elkaars tegengestelden te zijn, maar om elkaar aan te vullen.

Deze wending van de katholieke kerk naar echte synodaliteit (en niet enkel een afkooksel ervan) heeft betekenisvolle oecumenische implicaties, aangezien de synodale structuur vandaag min of meer het gemeenschappelijk kenmerk is van alle kerken die uit de Reformatie voortkomen: In het wereldwijde anglicanisme is het bisschopsambt geïntegreerd in synodale structuren; vergelijkbare structuren zijn kenmerkend voor de kerken die lid zijn van de Lutherse wereldbond, terwijl de gereformeerde kerken een synodale en presbyteriale kerkorde bewaard hebben. Hun synodes zijn in wezen kerkparlementen waarbij leken de meerderheid uitmaken en doorgaans belast zijn met het leiderschap in de kerk. De cruciale vraag is of dit element van democratisering voldoende is om van een synodale kerk te kunnen spreken. Volgens paus Franciscus is

Symposium: De impact van de Hervorming in onze kerken

“een synodale kerk een kerk die luistert, en die beseft dat luisteren ‘meer is dan simpelweg horen’. Het is gemeenschappelijk luisteren waarin iedereen iets te leren heeft. De leken, het bisschoppencollege, de bisschop van Rome: allen moeten ze naar elkaar en naar de Heilige Geest luisteren, die ‘de Geest van waarheid’ (Jo 14:17) is, om te weten te komen wat hij ‘aan de kerken zegt’ (Opb 2:7).”²⁴

Al onze kerken hebben vaak nog een lange weg te gaan met dit ideaal in praktijk te brengen. Het is echter een weg die we nu oecumenisch kunnen bewandelen.

6 Het gemeenschappelijk oecumenisch opnieuw vorm geven aan onze identiteiten

In de *Artikelen van Schmalkalden*, een samenvatting van zijn geloofsovertuiging die werd opgenomen in het *Concordiënboek*, schreef Luther: “God zij dank weet een zevenjarig kind wat de kerk is.”²⁵ Vermoedelijk hierdoor geïnspireerd en ook omdat het de leeftijd is voor de eerste communie in de Katholieke Kerk deden een lutherse en een katholieke professor praktische theologie aan de universiteit van Tübingen enkele jaren geleden een empirisch onderzoek bij Lutherse en Katholieke kinderen tussen 7 en 9 jaar oud. Ze vroegen hen in een vragenlijst om de kenmerken van hun kerken te beschrijven. In de antwoorden van de katholieke kinderen kon je bijvoorbeeld lezen: “Wij hebben gewijd water”, “Wij hebben wierook”, “Wij hebben kaarsen”, “Wij maken het kruisteken”, “Wij knielen”. Onafhankelijk antwoordden de lutherse kinderen dat ze geen gewijd water of wierook kennen, geen kruisteken maken enz. Het was opvallend dat hun identiteit een ‘negatieve’ was, of nog, vooral bepaald door de afwezigheid van katholieke identiteitsmarkers.

Dit brengt ons terug bij het verband tussen hervorming van zichzelf en oecumenisch engagement. Een geïsoleerde hervorming van zichzelf kan niet slagen. De voornaamste oecumenische opdracht vandaag bestaat erin onze identiteiten *gezamenlijk* opnieuw vorm te geven – of nog, aangezien dit zeer abstract klinkt, wil ik de woorden van Paus Franciscus als volgt parafaseren: samen op weg gaan als pelgrims en daarbij leren van elkaar. Dit zou wel eens de actuele vormgeving kunnen zijn van de permanente taak van het “*ecclesia semper reformanda*” – leren de rijkdommen van de ander te waarderen, te vergeven en om vergiffenis te vragen voor de fouten in het verleden en zich samen te verbinden tot

een gemeenschappelijk getuigenis in Christus.²⁶ Op deze manier herdachten de voorzitter van de Lutherse Wereldbond, hun algemeen secretaris en de paus samen de Reformatie in Lund op 31 oktober 2016. Bisschop Munib A. Younan, pastor Martin Junge en paus Franciscus drukten liturgisch hun waardering uit voor de positieve gaven die hun beider gemeenschappen aan elkaar geschonken hebben, drukten hun gemeenschappelijk berouw uit voor de verdeeldheid, het geweld en de vervolging die het gevolg waren van de Reformatie en hun gemeenschappelijk engagement voor een gemeenschappelijk getuigenis in de wereld. Ik wil hier even op een interessante bijkomstigheid wijzen: door deze viering in Lund te laten doorgaan, was dit gemeenschappelijk engagement tegelijk de uitdrukking van het zogenaamde 'Lund principe'. Reeds tijdens haar derde wereldwijde bijeenkomst in 1952 moedigde de Commissie voor geloof en kerkorde van de Wereldraad van Kerken de kerken aan om zich af te vragen "of ze niet in alle aangelegenheden samen zouden kunnen handelen behalve wanneer diepe verschillen in overtuiging hen dwingen om afzonderlijk te handelen."²⁷ De viering in Lund was het begin van een jaar van gezamenlijke herdenking van de Reformatie waarin iedere vorm van een oecumene die gekenmerkt wordt door zelfprofilering in de polemische zin van het woord achterwege bleef en die integendeel gekozen heeft voor een oecumene die uitgaat van elkaars sterke punten en pluspunten.

Samenvattend kunnen we stellen: er bestaat geen 'doorlopende opdracht' voor een voortdurende hervorming die louter en alleen zou bestaan in het hervormen om te hervormen. Er is slechts één enkele doorlopende opdracht, het mandaat om samen op alle mogelijke manieren Christus te verkondigen!

¹ Vergelijk bv. de hervormingsbewegingen van de Benedictijnen in Gorze en Cluny of die van de Cisterciënzers.

² Vergelijk de concilies die tijdens de periode van het conciliarisme gehouden werden in Konstanz (1414-1418), Basel (1431-1449), Ferrara Florence (1438-1439). Zie bv. Paul Vallière, *Conciliarism: a History of Decision-making in the Church*, New York: Cambridge University Press 2012 en de klassieke Remigius Bäumer (ed.), *Die Entwicklung des Konziliarismus: Werden und Nachwirken der konziliaren Idee*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1976.

³ Dit was de boodschap die de pauselijke nuntius Francesco Chierigati richtte tot de Rijksdag van Nürnberg en die in de officiële akten gedrukt werd. Cf. *Was auff dem Reichsztag zu Nüremberg von wegen Bebstlicher heiligkeit an Keyserlicher Maiestat Stathalter vnd Stende Luetherischer sachen halben gelangt vnd darauff geantwort worden ist*, Nürnberg: Friederich Peypus 1523.

⁴ *Unitatis Redintegratio* 6 stelt: "De Kerk wordt op haar pelgrimstocht door Christus opgeroepen tot deze onafgebroken *hervorming (reformationem)*, die zij als menselijke en aardse instelling voortdurend nodig heeft. Als er door de tijdsomstandigheden op het gebied van de zeden, in de kerkelijke discipline of ook in de formulering van de leer — die men goed moet onderscheiden van de geloofsinhoud zelf — iets minder nauwkeurig is bewaard, dient dit dus te rechter tijd op de juiste wijze en behoorlijk te worden hersteld. Deze *vernieuwing (renovatio)* krijgt zodoende een opvallend *oecumenisch gewicht (momentum oecumenicum)*."

⁵ *Unitatis Redintegratio* 4: "De katholieken moeten bij het oecumenisch werk [...] vóór alles zichzelf eerlijk bezinnen op de vraag, wat in het eigen katholieke milieu bereikt en vernieuwd moet worden om het eigen leven tot een getrouwer en duidelijker getuigenis te maken van *de leer en de instellingen (doctrina institutisque)* die Christus door middel van zijn apostelen heeft overgeleverd."

⁶ Hubert Jedin, *Katholische Reformation oder Gegenreformation? Ein Versuch zur Klärung der Begriffe nebst einer Jubiläumsbetrachtung über das Trienter Konzil*, Luzern: Josef Stocker 1946, 38: "Die katholische Reform ist die Selbstbesinnung der Kirche auf das katholische Lebensideal durch innere Erneuerung, die Gegenreformation ist die Selbstbehauptung der Kirche im Kampf gegen den Protestantismus." Een Engelse vertaling is te vinden in John W. O'Malley, *Trent and All That: Renaming Catholicism in the Early Modern Era*, Cambridge, MA/London: Harvard University Press 2000, 55.

⁷ Ernst W. Zeeden, *Die Entstehung der Konfessionen. Grundlagen und Formen der Konfessionsbildung im Zeitalter der Glaubenskämpfe*, München/Wien: Oldenbourg 1965, 9–10: "Unter Konfessionsbildung sei also verstanden: die geistige und organisatorische Verfestigung der seit der Glaubensspaltung auseinanderstrebenden christlichen Bekenntnisse zu einem halbwegs stabilen Kirchentum nach Dogma, Verfassung und religiös-sittlicher Lebensform."

⁸ Heinz Schilling, "Confessionalization in the Empire. Religious and Societal Change in Germany between 1555 and 1620", in Id., *Religion, Political Culture and the Emergence of Early Modern Society. Essays in German and Dutch History*, Leiden/New York/Cologne: Brill 1992, 205–245: 209–210.

⁹ Zie bijvoorbeeld Anthony P. Cohen, *The Symbolic Construction of Community*, London: Routledge 1985.

¹⁰ Zie Josef Lortz, *Geschichte der Kirche in ideengeschichtlicher Betrachtung. Eine Sinndeutung der christlichen Vergangenheit in Grundzügen*, Münster: Aschendorff 1932, 247; id. *Die Reformation in Deutschland*, Freiburg i. Br.: Herder 1939, 177 and 183. Zelfs als we enkel Duitsland als voorbeeld nemen kan gesteld worden dat Lortz, bekend voor zijn uitdrukking 'Luther als katholiek', gevolgd werd door een hele reeks katholieke experts in de Reformatie, zoals de stichter van het tijdschrift *Catholica* Robert Gorsche, 'Simul peccator et iustus. Bemerkungen zu einer theologischen Formel',

Catholica 4 (1935) 132-139; Stefan Pfürtnner, *Luther und Thomas im Gespräch. Unser Heil zwischen Gewißheit und Gefährdung*, Heidelberg: Kerle 1961; Erwin Iserloh, *Luther zwischen Reform und Reformation*, Münster: Aschendorff 1966; Otto Hermann Pesch, *Theologie der Rechtfertigung bei Martin Luther und Thomas von Aquin: Versuch eines systematisch-theologischen Dialogs*, Mainz: Grünewald 1967.

¹¹ *Joint Declaration on the Doctrine of Justification*, in: Jeffrey Gros, Harding Meyer, William G. Rusch (eds.), *Growth in Agreement III*, Geneva: WCC Publications 2007, 566-582, zie ook http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/chrstuni/documents/rc_pc_chrstuni_doc_31101999cath-luth-joint-declaration_en.html.

¹² Reeds in 502 schreef Caesarius van Arles in zijn *Sermo* 300: "Gods Woord staat niet op een lager niveau dan het Lichaam van Christus en het mag ook niet op een minderwaardige manier ontvangen worden. Ik vraag jullie, broeders en zusters, zeg me: wat lijkt jullie het grootst, het Woord van God of het Lichaam van Christus? Als jullie de waarheid willen zeggen dan moeten jullie antwoorden dat het Woord van God niet geringer is dan het Lichaam van Christus." Cf. *Sancti Caesarii Arelatensis Sermones*, vols. 1 & 2, ed. German Morin (CCSL 103 & 104), Turnhout: Brepols 1953.

¹³ Vergelijk de traditie van het geloven "*volgens de Schriften*" in het credo en het beschouwen van de Schrift als *norma normans non normata* in de katholieke theologische epistemologie.

¹⁴ Joint Lutheran - Roman Catholic Study Commission, '*The Gospel and the Church* (Malta Report)' http://www.prounione.urbe.it/dia-int/l-rc/doc/e_l-rc_malta.html (accessed 08/09/2017).

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Martin Luther, An den christlichen Adel deutscher Nation von des christlichen Standes Besserung, WA 6, 408, 11-12: Martin Luther, *Werke, Kritische Gesamtausgabe - Weimarer Ausgabe* (WA) vol. 6, ed. Joachim K.F. Knaake et al., Weimar: H Böhlau 1883-1929, 404-469; 408: "Dan was ausz der tauff krochen ist, das mag sich rumen, das es schon priester, Bischoff und Papst geweyhet sey".

¹⁷ Cf. John Calvin, *Institutes of the Christian Religion*, ed. John T. McNeill, transl. Ford Lewis Battles (Library of Christian Classics 20), Philadelphia: Westminster 1960, 494-503. Reeds Tertullianus, *De exhortatione castitatis*, 7.3 (ed. Hans-Veit Friedrich, Stuttgart: Teubner 1990) vroeg: "Nonne et laici sacerdotes sumus? Scriptum est: regnum quoque nos et sacerdotes deo et patri suo fecit." Over het uitwerken van deze notie door de Reformatie zie Robert J. Sherman, *King, Priest and Prophet. A Trinitarian Theology of Atonement*, New York/London: T&T Clark 2004.

¹⁸ Cf. Peter Neuner, *Abschied von der Ständekirche. Plädoyer für eine Theologie des Gottesvolkes*, Freiburg i. Br.: Herder 2015.

¹⁹ Walter Kasper, *Katholische Kirche – Wesen, Wirklichkeit, Sendung*, Freiburg i. Br.: Herder 2011, 293: "Die Sendung der Kirche ist der Kirche in ihrer Gesamtheit und somit allen Christen gemeinsam anvertraut. Niemand ist nur Objekt, alle sind auch Subjekt in der Kirche."

²⁰ Wilfrid Napier, 'What Made Synod 2014 and 2015 So Interesting? Collegiality and Synodality!', *The Jurist* 76 (2016), 327-338; 329.

²¹ Francis, 'Address of his Holiness Pope Francis at the Ceremony of Commemoration of the 50th Anniversary of the Institution of the Synod of Bishops on October 17, 2015': http://w2.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2015/october/documents/papa-francesco_20151017_50-anniversario-sinodo.html (accessed 08/09/2017).

²² Ibid.

²³ Ibid.

²⁴ Ibid.

²⁵ Martin Luther, *Schmakaldische Artikel* XII:2: Martin Luther, *Werke, Kritische Gesamtausgabe - Weimarer Ausgabe* (WA) vol. 50, ed. Joachim K.F. Knaake et al., Weimar: H Böhlaus 1883-1929, 160-254; 251: "Denn es weis, Gott lob, ein kind von sieben jaren, was die Kirche sey".

²⁶ Vergelijk de indrukwekkende drievoudige ritus van de liturgie van Lund liturgy *From Conflict to Communion*: https://www.lutheranworld.org/sites/default/files/lund_2016_program.pdf (accessed 23/08/2017).

²⁷ Faith and Order Commission, *The Third World Conference on Faith and Order, Lund, Sweden, 1952*, no. 12, ed. O. Tompkins. London: SCM Press 1953, 190.

Orthodoxie en hervorming

Vier verschillende aandachtspunten m.b.t. de vier polen van het orthodoxe geloof

Dr. Arjan Arjakovsky

1 Inleiding

Een evenwichtige hervorming en een deugdelijke leiding dragen er zorg voor dat de openheid voor de Geest geen activisme wordt of dat de zin voor de traditie niet leidt tot immobilisme. Urs von Balthasar had in *Le complexe anti-Romain* (Het anti-Romeinse complex) dezelfde intuïtie als vader Serge Bulgakov in zijn boek *Les saints apôtres Pierre et Jean* (De H.H. Apostelen Petrus en Johannes), d.w.z. dat het Christus zelf is die, door de keuze van de verantwoordelijkheden die

Hij aan zijn apostelen toevertrouwde, de weg wijst naar een orthodox leiding geven binnen de Kerk. Het komt er dus op aan de verschillende regulerende aspecten met elkaar te verbinden, de moraal die één maakt (Petrus), het weerstand bieden in naam van de vrijheid (Jakobus), het visioen van de heerlijkheid (Johannes), en de zending in dienst van het Koninkrijk (Paulus).¹ Trachten we te onderscheiden welke principale hervormingen in de orthodoxe Kerk dienen te gebeuren in de geest van de christelijke orthodoxie.

2 Liturgische vernieuwing

Waarschijnlijk is de pool om op een correcte manier God te eren (eredienst, liturgie) op de eerste plaats het voorwerp van een hervorming in de diepte. Dat was de overtuiging van vader Alexander Schmemmann. Men hoeft maar enkele bladzijden van zijn dagboek te lezen om daarvan overtuigd te raken. Hij ging gebukt onder het ritualisme en het magische denken dat gedurende eeuwen door de orthodoxe hiërarchie in stand werd gehouden. Als decaan van het instituut Saint Vladimir's gaf hij in zijn werken heel concrete aanwijzingen voor een liturgische vernieuwing.² Zijn liturgische theologie krijgt vandaag veel belangstelling zowel in de katholieke als in de protestantse en anglicaanse wereld.³

Symposium: De impact van de Hervorming in onze kerken

Daartegenover verbiedt patriarch Kirill van Moskou iedere poging om de liturgische diensten te vertalen naar het Russisch. Nochtans schreef vader Nikolai Balashov, zijn eigen raadgever, trouw aan de voorstellen van patriarch Alexij II, in 1994 dat de liturgische hervorming (de vertaling van het Slavisch naar het Russisch, maar ook een hele reeks voorstellen om de participatie van de leken aan de eredienst te vergemakkelijken) noodzakelijk was. Deze is een prioriteit voor de Russische Kerk als ze wil aansluiten bij het grote concilie van 1917-1918 en vooral als ze enigszins werk wil maken van een echte evangelisatie. De Russische theologen moeten vandaag aandachtig de werken herlezen van Georges Fedotov, Serge Averintsev, Olga Sedakova om overtuigd te worden van de noodzakelijkheid van deze hervorming. Sommigen, zoals vader Georges Kotshetkov, hebben in het kader van het Instituut St. Filaret van Moskou reeds met succes werk gemaakt van de vertaling en de viering van de liturgische diensten in het Russisch. De gemeenschap van vader Kotshetkov is sindsdien geheel vanzelfsprekend een van de meest missionaire gemeenschappen hedentendage in Rusland geworden.

3 Verwerking van de geschiedenis

In de marge van trouw aan de traditie dient de orthodoxe Kerk los te komen van een gemystificeerde slachtofferrol in de geschiedenis. Niet dat de orthodoxe Kerk niet geleden heeft in de geschiedenis, integendeel. Deze pijnlijke herinnering mag zelfs veruiterlijkt worden, bijvoorbeeld in musea die de geschiedenis van dit lijden weergeven. Spijtig genoeg doet de Russisch-orthodoxe Kerk vandaag niets om musea op te richten die gewijd zijn aan de stalinistische vervolgingen. Geen enkele orthodoxe bisschop is de afgelopen jaren de vereniging 'Memorial' komen bezoeken om deze zijn steun te betuigen ten overstaan van de vervolgingen waarmee ze door het Kremlin wordt overstelpt.

Maar dit erkennen van het lijden en de vervolgingen dient deel uit te maken van een meer omvattende en diepgaande inspanning waarbij men een en ander objectief bekijkt, men afstand neemt van het gebeuren en men zelfs, in bepaalde gevallen, zich bewust wordt van de eigen verantwoordelijkheden in de tragedie. Heel wat psychologen zeggen vandaag dat personen die het slachtoffer zijn geworden van trauma's gevaar lopen opnieuw vervolging te lijden als ze blijven vastzitten in de herinnering aan hun leed, of zichzelf blijven wentelen in de slachtofferrol. Echte rouwbeleving houdt het tegenovergestelde in,

Symposium: De impact van de Hervorming in onze kerken

zoals Paul Ricoeur⁴ heeft aangetoond. Men dient van het voortdurend oproepen van de herinnering over te stappen naar het creatief omgaan met de herinnering vanuit een ervaring van afstand nemen, van vergeving en zelfs van berouw.⁵

De orthodoxe Kerk heeft er dus geen belang bij om zich voortdurend voor te stellen als het slachtoffer van 'Babylonische ballingschappen' of het nu gaat om de Kruistochten, de islam, de communistische vervolging of de moderne wereld.

Allereerst hebben deze trauma's vaak vele eeuwen geleden plaatsgevonden. Hier voortdurend aan herinneren maakt dat de nieuwe generaties de gevoelens van frustratie en vernedering die angst oproepen en bron van geweld zijn, in stand houden.

Ten tweede hebben sommige historische studies zoals die van Olivier Clément over Byzantium en het christendom, aangetoond dat vertegenwoordigers van de orthodoxe Kerk een deel van de verantwoordelijkheid dragen voor deze tragedieën. Zo zijn de schisma's met de Oriëntaalse Kerken op het moment van het concilie van Chalcedon in 451 eerder van politieke dan strikt theologische aard. Zo hebben de Byzantijnse keizers door hun etnische politiek heel wat ongenoegen opgeroepen bij de Syrische en Koptische bevolking. Dit heeft later dramatische gevolgen gehad in de komst en de snelle verspreiding van de islam in de VII-VIIIste eeuw.

Dit werk maken van de ontmythologisering van de geschiedenis zal bijdragen tot de genezing van de gewonde herinneringen van de orthodoxe wereld. Marcus Plested toonde in zijn boek *Orthodox readings of Aquinas* aan dat het christelijke Oosten zich niet altijd tegen de scholastiek en tegen het Latijnse Westen heeft afgezet. Integendeel, van Demetrios Kydones tot Nicolas Cabasilas en tot en met Paul Florensky en Serge Bulgakov hebben de orthodoxe theologen met aandacht en interesse de werken van de heilige Thomas van Aquino⁶ gelezen. Het is ondenkbaar geworden voor het orthodoxe volk dat in de Middeleeuwen de Berg Athos Latijnse monastieke gemeenschappen heeft gehuisvest. Het is essentieel om deze oude traditie van de Kerk te herontdekken, met name dat een verschillende interpretatie van de dogma's van de Kerk niet inhoudt dat er een breuk in de *communio* is. Het zou ons helpen te begrijpen waarom de concilievaders van Florence in 1439 ervoor kozen om een vereniging tussen de Kerken' te ondertekenen ondanks de verschillen in theologische benadering. De trouw aan het verleden, bijvoorbeeld aan de patristische traditie over de kwestie van de *filioque*, alsook de zin voor de juiste waarheid,

Symposium: De impact van de Hervorming in onze kerken

bijvoorbeeld over de erkenning door de paus van de privileges van de patriarchen van de Oosterse Kerken, werden in Florence geassocieerd met de juiste lofprijzing (eredienst), met de overtuiging van Latijnen en Grieken dat het gemeenschappelijke aanroepen van de Vader om zijn Geest te zenden, kon bijdragen tot wederzijdse verzoening als ook, vanuit het begrijpen van de orthodoxie als kennis der rechtvaardigheid, tot de overwinning van de christenen op de Ottomaanse Turken. De katholiek-orthodoxe theologische commissie in Frankrijk heeft trouwens in 2004 de katholieken en de orthodoxen aangemaand om te komen tot een gemeenschappelijk verhaal over de gebeurtenissen in het verleden. Tot op heden is deze aanbeveling dode letter gebleven. Erger nog: toen in maart 2016 orthodoxe intellectuelen in naam van de orthodoxe Kerk vergiffenis vroegen voor het kwaad dat hun Kerk heeft aangericht in 1946 bij de gewelddadige eliminatie van de Oekraïense Grieks-katholieke Kerk, wuifde de patriarch van Moskou iedere verantwoordelijkheid voor deze tragedie weg, ofschoon die gedurende meer dan 50 jaar miljoenen personen heeft getroffen.

4 Verhouding tussen Kerk en staat

Op de pool van de rechtvaardigheid en de orthopraxie komt het erop aan om op een sapiëntiële en personalistisch basis de eigenheid van Kerk en Staat maar ook de noodzakelijke samenwerking tussen hen beide opnieuw te overdenken. Een verhelderende analogie hierbij is niet die van de scheiding tussen lichaam en geest, maar veeleer die van het trinitaire leven, dat tegelijkertijd hypostatisch en niet-hypostatisch is. De goddelijke *exousia* (macht) openbaart zich als koninkrijk, kracht en heerlijkheid. Op dezelfde manier heeft de Kerk een politieke, een sacramentele en een doctrinaire en pedagogische verantwoordelijkheid. Vandaar dient de Kerk vanuit dit sapiëntiële, personalistische en trinitaire perspectief voor alles begrepen te worden als het Brandend Braambos, de Bruid van het Lam en als de anticipatie van het Koninkrijk.

De staat dient in dit perspectief niet langer beschouwd te worden als een voorbijgaande instelling die gedoemd is om te verdwijnen, zoals men het kan lezen in de sociale leer van de Russisch-orthodoxe Kerk. Pilatus zou geen gezag gehad hebben indien hij deze niet van hogerhand had gekregen. De staat heeft als theologisch-politieke roeping het mogelijk maken van de manifestatie van het trinitaire gezag. Om te komen tot een postmodern

Symposium: De impact van de Hervorming in onze kerken

begrip van een goed evenwicht tussen de 'Kerk' of eerder de 'godsdiens ten en levensbeschouwingen' enerzijds en 'de staat' anderzijds, dienen we los te komen van deze manicheïstische visie op verantwoordelijkheden. Berdiaev wees op de foutieve theologie uit de Constantijnse periode van de geschiedenis en riep op om te komen tot een eschatologische visie op de staat. In het project van de vestiging van het Koninkrijk van God op aarde dat Christus op de Taborberg voor ogen stelt, treffen we in feite een dergelijke scheiding tussen lichaam en ziel niet aan. Ieder is geroepen om vrij, met 'lichaam en geest', bij te dragen aan de komst van het Koninkrijk. Het verschil is uiteraard dat de beloning die wordt toegekend aan de 'functionarissen' van een nieuwe soort, niet uitgedrukt wordt in jaren van arbeidscontract of van pensioen, maar in het eeuwig leven, in het aanschouwen van God en in het krijgen van de glorierijke titel van 'kinderen van God' enz. Deze eschatologische visie van het 'reeds' en het 'nog niet' van het Koninkrijk dient vertaald te worden in een personalistische antropologie. Dat kan slechts leiden tot een personalistische visie op democratie, die volgens John Milbank in staat is om *'the one, the few and the many'* met elkaar te verzoenen doordat ze geestelijke fundamenten herontdekt en door die herontdekking heen de notie van de deugd⁷ rehabiliteert.

5 Personalistische vernieuwing

Deze soziologische en personalistische vernieuwing heeft vele andere gevolgen die we hier slechts kort kunnen aangeven: van een herontdekking van de legitieme eros tot de doeltreffende opvang van mensen die in moeilijkheden verkeren; van het creëren van vredeswerk tot het uitvinden van samenwerkingsverbanden die naar de wens van Chiara Lubich heel de economie doen evolueren naar een economie van de 'communio'.⁸ Uiteraard betekent deze vernieuwing dat de orthodoxe Kerk meer belang zal moeten hechten aan de vrouwelijke charisma's en in het bijzonder de legitimiteit van een vrouwelijk diaconaat zal moeten erkennen. Olga Lossky wijst terecht op de pioniersrol van Elisabeth Behr Sigel - die zelf geïnspireerd werd door de heilige Maria Skobtsova van Parijs - in deze bewustwording die van nu af aan panorthodox zal moeten worden.

Symposium: De impact van de Hervorming in onze kerken

Het terugvinden van een personalistische antropologie zou de orthodoxe Kerk uiteindelijk in staat stellen om los te komen uit een zwakke visie op het recht en om een nieuwe dynamiek te geven aan de pool van de morele wet. In het moderne recht bestaat de persoon niet: deze wordt vandaag nog steeds als een on-ding (Fr. *non-chose*) gezien. Een theantropische visie op het recht moet vertrekken vanuit een personalistische bezinning op het positieve recht. Over het algemeen hebben de orthodoxe Kerken het domein van het nomocanonieke recht losgelaten op het moment van hun overgang, na de 17de eeuw, van bewustzijn van de orthodoxie als juiste waarheid naar dat van de trouwe herinnering. Het juridische zelfbewustzijn van de orthodoxe Kerk heeft zich op zichzelf teruggeplooid en het terrein vrijgelaten voor de opkomst van het positieve recht en een opvatting van de staat zonder enige morele verplichting, zoals het geval is bij Hegel. Volgens John Erickson is het resultaat hiervan dat bij gebrek aan een levende en creatieve reflectie en aangepaste hulpmiddelen het hedendaagse canonieke orthodoxe zelfbewustzijn balanciert tussen anarchisme en rigorisme.⁹

Het probleem van de ontwikkeling van het recht betekende een breuk tussen twee exclusieve aanspraken op universaliteit: die van het Romeinse recht dat zelfs gaat tot aan de pretentie van de onfeilbaarheid van de paus, en die van het seculiere recht dat gaat tot de machteloosheid van de scheiding der machten en de reactie van het totalitarisme. Volgens Bulgakov heeft men sinds de Middeleeuwen de zin verloren voor het patristisch adagium dat luidt '*nullum ius intra ecclesiam, nullum ius extra ecclesiam*'. In het Oosten heeft men het accent gelegd op het eerste deel van het adagium en heeft men het recht verworpen, wat aan sultans, tsaren en officieren van de KGB de kans heeft gegeven om de Kerk in slavernij te brengen. In het Westen heeft men zich vooral geïnteresseerd in het tweede deel van het adagium en bijgedragen tot het creëren van seculier recht dat zich tegen de Kerk heeft gekeerd. Op een conferentie in Praag op 30 mei 1923 heeft vader Serge Bulgakov uitgelegd dat de sofologie ons in staat stelt dit adagium op de volgende manier op te lossen. Het recht moet twee vrijheden tot uitdrukking brengen, de ongeschapen vrijheid en de geschapen vrijheid. De rechten en de plichten zijn niet contradictoir want de gave van de liefde houdt de verplichting tot dienstbaarheid in. We moeten er niet van uitgaan, zoals het geval was in het Westen, dat de vrijheid van de kinderen Gods de keuzevrijheid van de gevallen mens zou tenietdoen. Maar men moet ook niet, zoals blijkt uit de politieke

geschiedenis in het Westen, de vrijheid van genade herleiden tot wat de geschapen vrijheid ervan bevatten kan. Want als het symbool van 's mensen rechtvaardigheid het evenwicht is die op gelijke wijze onder eenieder verdeelt, dan is het symbool van de rechtvaardigheid Gods dat van het ene schaap waarvoor de herder alle andere schapen achterlaat. We moeten dus de twee rechtsvormen, de goddelijke en de menselijke, niet aan elkaar gelijkmaken noch van elkaar scheiden. Er is een hemelse orde en een wereldse orde, een hemelse tijd en een wereldse tijd en het is het nomocanonieke recht dat het mogelijk maakt om hun ontmoeting uit te drukken. Het gaat om een immens werk! Dat van een postmoderne, oecumenische, interreligieuze, en 'inter-levensbeschouwelijke' reprise van het *Liber Sententiarum*, van het *Pedalion*, van de Napoleontische wetboeken, enz.¹⁰

Besluit

Deze hervorming van de orthodoxie heeft te maken met het geheel van de christelijke wereld. Allereerst omdat wanneer één lid lijdt, heel het lichaam eronder lijdt. Vervolgens omdat deze herdefiniëring van de orthodoxie ertoe leidt dat we vragen stellen bij de crisis van de renaissance en dus bij de overgang van de hele christelijke Kerk naar de post-seculiere en postconfessionele tijd. Het is heel Europa dat geweigerd heeft de sapiëntiele zoektocht af te leggen naar een samengaan van verstand en geloof. Het Latijnse Westen heeft zich teruggeplooid op de trouw aan het Magisterium, terwijl het protestantse Westen de trouw aan de Schriften heeft geprivilegieerd en het christelijke Oosten de trouw aan de concilies. Welnu, het hoogste criterium van de levende orthodoxie ligt nochtans in de ontmoeting tussen de trouw én het lofprijzen van de Schepper, in de synthese tussen Wet én Profeten, tussen Mozes én Elia. Om die reden is het voor het christelijke Westen belangrijk om met compassie de orthodoxe crisis te begrijpen, te bidden dat de Geest mag komen over het panorthodox concilie (zoals tijdens Vaticanum II), en om op de langere termijn actief de hervormers van de orthodoxie te ondersteunen (zoals de oecumenische waarnemers op Vaticanum II hebben gedaan ten aanzien van de generatie van De Lubac en Congar c.s.). De Oosters-katholieke Kerken, onder meer de Oekraïense¹¹, maar ook sommige orthodoxe Kerken in het Westen (zoals de Kerk in Finland), kunnen op dat vlak een brugfunctie vervullen. Als deze hervorming gebeurt in een geest van vrede

Symposium: De impact van de Hervorming in onze kerken

en volgens de hierboven uiteengezette methode, als ze banden van vertrouwen en vriendschap ontwikkelt, dan zou deze hervorming heel vlug vruchten kunnen dragen. Men kan dit afleiden, ook al gaat het studieobject ervan over iets heel ander dan het kerkelijke leven, uit het lezen van het boek *The speed of Trust* van Steven Covey, een eminent protestants denker over management.

De kwestie van de hervorming van de orthodoxe Kerk heeft een wereldwijde insteek. Vader Alexander Schmemmann schreef ooit dat de betekenis van het kerkelijke leven erin bestond te bidden en te werken voor het leven van de wereld. Zullen de orthodoxe christenen in de Oost-Europese landen in staat zijn om andere wegen te bewandelen dan die van het *cesaro-papisme*? Zullen de orthodoxe christenen hun eenheid *ad intra* terugvinden, maar ook *ad extra* met hun katholieke, oriëntaalse, anglicaanse en protestantse broeders, opdat de wereld moge geloven in de levende God en opdat de mensen die op zoek zijn naar zorg en genezing, een toevlucht mogen vinden? Zullen de met elkaar verzoende christenen eindelijk in staat zijn met één stem te spreken in de internationale instellingen, om bijvoorbeeld een einde te maken aan de nucleaire bedreiging en te komen tot een politiek die het milieu respecteert. Het is te vroeg om een antwoord te geven op deze vragen. Daartegenover zullen een bewustwording van de noodzaak van een hervorming van de orthodoxe Kerk en een vernieuwde visie op de richting van het christelijke geloof haar kunnen toestaan haar glorievolle weg naar het Rijk Gods terug te vinden.

¹ Antoine Arjakovsky, « Primauté et juste gouvernance dans l'Eglise », *Istina*, LVIII 2013 N° 4 (Octobre-décembre).

² Alexandre Schmemmann, *Introduction to Liturgical Theology*, Londen, Faith Press, 1966.

³ Zijn boek *Pour la vie du monde* Paris, Desclée, 1969, is een van de grootste bestsellers in de orthodoxe literatuur in de XXste eeuw. Cf. bv. David Fagerberg, *Theologia Prima, What is Liturgical Theology?*, Chicago, Hillenbrand Books, 2004.

⁴ P. Ricoeur, *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, Paris, Seuil, 2000.

⁵ Aanbevolen is het uitstekend boek van Alexandre Etkind, *Warped Mourning, Stories of the Undead in the Land of the Unburied*, Stanford, SUP, 2013.

⁶ M. Plested, *Orthodox Readings of Aquinas*, Oxford, OUP, 2012.

⁷ Antoine Arjakovsky, Antoine de Romanet, *Vers des démocraties personalistes*, Paris, Parole et Silence, 2013.

⁸ A. Arjakovsky, *Pour une démocratie personaliste*, Paris, Lethielleux, 2013.

⁹ John Erickson, *The Challenge of Our Past*, Crestwood, SVSP, 1991.

¹⁰ Hans Kelsen, leerling van Hans Vaihinger, heeft vastgesteld dat zijn normatieve piramide op een fictie berustte. Kelsen ging ervan uit dat ook al heeft het recht niets natuurlijk, het toch geen onmenselijke constructie is. Men dient het begrip 'fictie' in de ruime zin van het woord te verstaan, als een symbolisch verhaal. De fictie moet onderscheiden worden van de leugen. Zij zou voor de juristen eerder het verhaal zijn dat de waarheid de mogelijkheid biedt om zich te veruiterlijken. Nu berust het kerkelijk recht ook op een 'fictie', d.w.z. het grote Bijbelse verhaal. Het is twijfelachtig dit grote verhaal te zien als een fictief referentieverhaal voor het geheel van de bewoners van eenzelfde land. Daartegenover zou het denkbaar zijn een recht te bedenken dat, omdat het berust op de universele en niet te objectiveren waarden zoals de waardigheid van de menselijke persoon, de mogelijkheid opent voor verschillende niveaus van jurisprudentie, aangepast aan de verschillende plaatsen, tijdperken en gemeenschappen. In dit perspectief kan men denken aan verschillende interpretatieniveaus van de wet en aan overeenkomstige decreten die die de onderling gedeelde waarden ondersteunen van gemeenschappen binnen een bepaalde samenleving.

¹¹ De Grieks-katholieke Kerk heeft een canoniek wetboek sinds 1990, dat heel precies en zeer ontwikkeld, maar dat, zoals vader Andrew Onuferko vaststelt, lijdt onder een visie op kerkelijk recht die tegelijkertijd heel Romeins en erg geseculariseerd is. Ik neem het begrip secularisme in de betekenis van *saeculum*. Zoals John Milbank heeft aangetoond, heeft de Kerk vanaf de XIIIde eeuw elk begrip van de dubbele natuur van het recht verloren. Het *ius divinum* raakte verstrikt in de netten van het *ius humanum*. Zo bijvoorbeeld voelt A. Onuferko zich niet op zijn gemak bij het begrip van de Kerk *sui iuris* dat de CCEO aan de Oosters-katholieke Kerken toekent zonder dat daarbij de Romeinse Kerk, omwille van het *ius divinum* kenmerkend voor de Curie, zichzelf definieert als gelimiteerd, als een lokale Kerk *sui iuris*. Ook al beschouwt de Grieks-katholieke Kerk zichzelf als houder van een eigen recht, toch dient ze zich *sub Petro* neer te buigen voor heel wat kwesties die nochtans alleen maar met haar eigen leven te maken hebben (cf. het statuut van gehuwde priesters in het buitenland).

Reformatieherdenking bij de evangelische vrije kerken

Dr. Jelle Creemers

Een half jaar geleden werd ik door Professor De Mey benaderd met de vriendelijke vraag om een lezing voor te bereiden voor deze studiedag over de vraag “of binnen de evangelische en pinksterkerken de verjaardag van de Reformatie wordt aangegrepen als een kans tot voortdurende reformatie.” Het antwoord, waar ik naartoe zal werken, luidt: meestal niet, en misschien is dat maar best. Dat antwoord kan u enigszins verbazen, maar ik hoop dat u straks begrijpt wat ik bedoel en dat u het met me eens zal zijn.

Ik wil in het komende halfuur drie stappen doorlopen. Ten eerste geef ik u graag aan vanuit en over welke geloofsgemeenschap ik vandaag tot u spreek: evangelische vrije kerken in België, wat zijn dat? Daarna wil ik u graag vier manieren laten zien waarop evangelische kerken in België omgaan met de herdenking van 500 jaar Reformatie. Tenslotte kom ik graag terug op de hoofdvraag in een beknopte conclusie.

1 Evangelische vrije kerken in België

Ik hoef u vast niet te vertellen dat het protestantisme een enorme brede waaier van kerken omhelst, die doorheen de tijd groeit in variëteit. Algemene uitspraken over ‘het protestantisme’ zijn dan ook moeilijk te maken. Maar in het algemeen kan wel gesteld worden dat protestants christendom, anders dan de rooms-katholieke gemeenschap, in haar kerkvisie ‘van beneden’ begint eerder dan ‘van boven’: om ten volle kerk te zijn is het in protestants perspectief immers meestal niet noodzakelijk om verbonden te zijn met een gemeenschap van bisschoppen, van wie in katholiek perspectief de eenheid culmineert in het Petrus ambt. In protestants perspectief is een kerk in de eerste plaats een *lokale* gemeenschap van gelovigen, die samenkomt rond de opgestane Heer en hem gedenkt in Woord en gebed, in tekenen van brood en wijn, enzovoorts.¹ Over ‘wat’ precies allemaal herdacht en

verkondigd wordt en vooral hoé dat dient te gebeuren, willen de meningen, bij gebrek aan een magisterium, nogal eens uiteenlopen. En daarom durven protestantse gemeenschappen wel eens 'splijten'. Een splitsing van een christelijke gemeenschap impliceert altijd pijn en verdriet. Maar dat het toch vrij gemakkelijk gebeurt, heeft alles te maken met de genoemde kerkvisie. Bij een splitsing verliezen de gemeenschappen, in hun beider ogen, immers zelden hun kerkelijkheid.

Ook het Belgische protestantisme is, ondanks haar relatief kleine aanwezigheid in het land, zeer gevarieerd.² Dankzij het Belgische steunbeleid voor erkende levensbeschouwingen kunnen we vandaag enigszins een overkoepelende structuur in die variëteit vinden. Er is immers vandaag structureel in de eerste plaats een indeling in gemeenschappen die zich verbonden hebben aan het officiële vertegenwoordigingsorgaan van de protestants-evangelische eredienst, en gemeenschappen die dat niet gedaan hebben. Over de grootte en variëteit van deze niet-verbonden gemeenschappen zijn er weinig objectieve gegevens beschikbaar. Waarschijnlijk gaat het over enkele honderden kleine gemeenschappen. Aan de Administratieve Raad voor de Protestants-Evangelische Eredienst zijn, volgens haar publieke gegevens, momenteel 753 kerkgemeenten verbonden.³

De ARPEE telt sinds haar oprichting in 2003 twee vleugels. Een eerste vleugel is opgebouwd rond de grootste en oudste protestants-evangelische kerkgemeenschap van het land: de Verenigde Protestantse Kerk in België. Deze vleugel omvat ook enkele andere denominaties evenals drie Lutherse kerken. In totaal telt deze vleugel volgens recente publieke cijfers 207 kerkgemeenten. De tweede vleugel heet de 'Federale Synode van Protestantse en Evangelische kerken in België', oftewel 'Federale Synode'.⁴ Deze telt 546 kerkgemeenten. De meesten daarvan ressorteren onder denominaties en verbanden.⁵ Het is deze tweede vleugel, de Federale Synode, die quasi volledig bestaat uit zogenaamde 'vrije kerken' met een evangelische- of pinksterspiritualiteit. Dit zijn de kerken, waarover ik op uitdrukkelijke vraag van de organisatoren vandaag met u spreek. Sommige van deze lokale gemeenschappen tellen meer dan tweeduizend leden, anderen hebben niet meer dan twee dozijn bezoekers op hun wekelijkse eredienst. Maar wat maakt deze gemeenschappen tot 'evangelische' kerken en wat maakt hen tot 'vrije kerken'?

Symposium: De impact van de Hervorming in onze kerken

De term 'evangelisch' kan geen enkele kerk exclusief claimen, natuurlijk, net zoals de termen 'katholiek' of 'orthodox'. Zulke termen willen alle kerken zich met recht toe-eigenen. Maar in spraakgebruik is de term 'evangelisch' typisch verbonden aan twee verschillende Protestantse kerkelijke stromingen. Ten eerste aan de Evangelisch-Lutherse kerken, voortkomend uit de Duitse Reformatie die we vandaag in het bijzonder gedenken. Van hieruit sprak de vorige spreker. Ten tweede kan het gaan over kerken met wortels bijvoorbeeld in de baptistische en andere non-conformistische tradities, die vaak via Angelsaksische, Zwitserse, of meer exotische omzwervingen in België geland en geplant zijn. Kerken in België die 'evangelisch' in hun naam dragen, verbinden zich vaak met de World Evangelical Alliance, een platform dat meer dan 600 miljoen gelovigen uit 129 landen aan elkaar verbindt, opgericht in 1846.⁶ De Britse historicus David Bebbington heeft deze evangelische beweging in een veelgebruikte definitie met vier adjectieven gekenmerkt.⁷ Ten eerste zijn evangelische christenen 'bijbelgericht'. In de traditie van de Reformatie beschouwen ze de Bijbel – die voor hen 66 boeken telt – als het geopenbaarde Woord van God en hoogste gezag van leer en leven. Ten tweede zijn evangelische christenen 'bekeringsgericht'. Ze benadrukken dat christen-zijn een persoonlijke bekering impliceert, waarbij de Heilige Geest je besef gebracht heeft van de eigen nood, van Gods uitgestoken hand in Christus en van de noodzaak tot een ommekeer in je leven. Hierbij vormt, ten derde, het kruis en haar paradox het hart van het evangelie: geen evangelie zonder de dood en opstanding van Christus, geen christelijk leven zonder zelf je kruis te dragen en de opstandingskracht te omhelzen. Ten vierde zijn evangelische christenen volgens Bebbington activisten: wie het goede nieuws van Christus gehoord en aanvaard heeft, kan niet anders dan dit in woord en daad te delen met mensen om je heen. Hiertoe is iedere gelovige op zijn of haar eigen manier geroepen. Een bijzonder groot segment van evangelische kerken zijn pinksterkerken, die de genoemde elementen verrijken met een sterke nadruk op het blijvende en zichtbare werk van de Heilige Geest.

Ook op andere christenen kunnen deze kenmerken natuurlijk van toepassing zijn, maar een combinatie met een zogenaamde vrij-kerkelijke ecclesiologie levert wel een specifiek segment van het christendom op. Wanneer ik over 'vrije kerken' spreek, dan gaat het in de eerste plaats over kerken die nadruk leggen op 'vrije keuze' in lidmaatschap.⁸ Vrije kerken onderscheiden zich daarmee bijvoorbeeld van zogenaamde volkskerken, waarbij

lidmaatschap van de kerk vaak nauw verbonden is met volk of cultuur. Vrije kerken staan uitdrukkelijk een keuzechristendom voor, waarbij je ervoor kiest om je bij een kerk aan te sluiten. Evangelische vrije kerken praktiseren dan ook dikwijls een 'geloofsdoop': enkel wie van zijn of haar persoonlijke geloof kan getuigen, wordt gedoopt en lid van de kerk. Naast deze nadruk op vrije keuze in lidmaatschap, staan vrije kerken vaak ook nog andere vormen van 'vrijheid' voor. Vrije kerken, ook in België, zijn erg op hun lokale autonomie gericht. Ze aanvaarden moeilijk bovenlokaal gezag, hetgeen tot grote variëteit en ook soms tot grote problemen leidt. Ook willen vrije kerken typisch afstand tot de overheid bewaren. De Belgische situatie, waarin een twintigtal evangelische kerken een voorganger hebben betaald door de overheid, laat zien dat al deze 'vrijheden' ook relatief zijn en kerken best pragmatisch zijn. Tenslotte zijn vrije kerken vaak zeer vrij in hun organisatie en liturgie. Kerken worden meestal geleid door een team van zogenaamde 'oudsten', die worden aangesteld in een democratisch proces. En niet alleen in kerkstructuren is de stem van de 'gewone' kerkleden van fundamenteel belang: zij zijn vaak ook degenen die de diensten leiden, prediking verzorgen, brood en wijn bedienen, enzovoorts.

Evangelische vrije kerken kunnen zeker als kinderen van de reformatie worden beschouwd, zelfs van een zogenaamde radicale reformatie: ze stellen alles wat door de traditie is overgeleverd structureel in vraag. Dit impliceert nog twee kenmerken, die voor de oecumene en voor mijn hoofdvraag cruciaal zijn. Evangelische vrije kerken zijn ook restorationistisch en opwekkingsgericht. Met restorationistisch bedoel ik dat men de neiging heeft om bij alle vragen over leer en leven, zowel voor het individu als voor de gemeenschap, naar antwoorden te zoeken in de vroegste kerk, zoals die in het Nieuwe Testament beschreven wordt. De kerkgeschiedenis is als een geschiedenis van een steeds zoekende en falende gemeenschap van zeer weinig belang. Het ideaal waarnaar steeds gestreefd wordt is herstel, restauratie, van een vroegchristelijk ideaal.

Met opwekkingsgericht bedoel ik, tenslotte, dat er steeds de hoop en verwachting is dat God iets bijzonders gaat doen en door zijn Geest weer velen zal aanraken en tot inkeer brengen. Vaak wordt gezocht hoe de Kerk tot zo'n opwekking kan bijdragen: door veel gebed en vasten? Door haar leer of het leven van haar leden zuiver te houden? Zijn er gebruiken of leerstellingen verloren gegaan, die essentieel zijn voor een vruchtbare kerk, zoals het gebruik van tongentaal of het installeren van bepaalde ambten? Of hoe kunnen

Symposium: De impact van de Hervorming in onze kerken

we een meer aantrekkelijke manier van kerkzijn bekomen die mensen in de 21^e eeuw aantrekt? Dit soort oefeningen van heroriëntering op basis van 'enkel de Bijbel' heeft geleid tot een grote variatie aan evangelische vrije kerken, aan de ene kant sterk gelijkend op elkaar, aan de andere kant met belangrijke verschillen in organisatie, leer en leven.

2. 500 jaar Reformatie?

Na deze schets van evangelische vrije kerken begrijpt u dat een herdenking van 500 jaar Reformatie bij hen niet direct bepaalde gevoelens opwekt, ondanks hun wortels in de Reformatietijd. Men tracht zich immers eerder onmiddellijk aan de nieuwtestamentische kerk te verbinden. Om de vraag naar wat deze kerken doen in dit herdenkingsjaar te beantwoorden, heb ik in de afgelopen maanden tijdschriften en websites doorplozen, publicaties verzameld en agenda's bij elkaar gelegd, en tientallen sleutelpersonen uit deze kerken van Oostende tot Aarlen gecontacteerd. En het is duidelijk dat deze herdenking toch niet onopgemerkt is voorbijgegaan. Ik heb een lijst kunnen opmaken met heel wat dozijnen lezingen, filmprojecties, boekpublicaties, kerkbladartikelen, discussieavonden, cursussen en herdenkingsactiviteiten. Ik claim zeker niet dat mijn lijst volledig is, maar ik denk wel dat het een faire indruk geeft van hoe deze reformatieherdenking leeft in deze evangelische en pinkstergemeenschappen. Mijn vraag bij dit alles was niet in de eerste plaats *wat* er allemaal gebeurt, en wees gerust, ik ga u ook geen overzicht geven van al die activiteiten. Mijn primaire vragen waren *wie* dit alles organiseert en, vooral, met welk *doel* deze activiteiten en publicaties het daglicht zien. En ik wil graag enkele gedachten naar aanleiding van dit kleine onderzoek met u delen.

Wie?

De activiteiten, die ik heb gevonden, zijn vooral te situeren bij kerken en organisaties die minstens enkele decennia in het land verankerd zijn. Meer recente kerken, en met name kerken met een niet-Westerse migratie-achtergrond, lijken slechts beperkte aandacht voor deze herdenking te hebben. En het lijkt me in pinksterkerken ook minder te leven dan in andere evangelische kerken. Beide indrukken lijken me echter niet moeilijk te verklaren.

Symposium: De impact van de Hervorming in onze kerken

Een aantal activiteiten gaan uit van overkoepelende instanties en organisaties, zoals de Federale Synode en academische en professionele opleidingsinstituten. Maar ook lokale kerkgemeenten zijn vaak actief en organiseren, al dan niet in samenwerking, lezingen, exposities, debatavonden, filmprojecties en zelfs theaterstukken naar aanleiding van deze herdenking. En dan zijn er nog heel wat individuen die boeken of artikels geschreven hebben om aandacht te geven aan dit gebeuren.

Doelen?

Met welk doel, welke motivatie zijn evangelische en pinksterkerken bezig met deze herdenking? Wat drijft hen hiertoe en wat hopen ze ermee te bereiken? Ik zou vier doelen willen aanduiden, waarin volgens mij het overgrote meerderheid van de activiteiten kunnen ondergebracht worden. Ik leg steeds kort uit wat ik bedoel en geef enkele sprekende voorbeelden.

2.1 Bewustmaking van historische wortels

Ten eerste wordt deze herdenking in heel wat activiteiten aangegrepen voor bewustmaking van de geschiedenis van Luther en de Reformatie. Aan de (erkende) Evangelische Theologische Faculteit in Leuven en aan de (niet-erkende) Faculté de Formation Théologique de Bruxelles werden speciale cursussen over de Reformatie in deze regio ingericht.⁹ Overall in het land worden publieke lezingen georganiseerd over de Reformatie, bijvoorbeeld in Brasschaat, Gent, Oudenaarde, Waver, La Louvière en Lasne.¹⁰ Historische perspectieven in vogelvlucht worden gegeven door onder andere dr. Blokland en dr. Prins in Vlaanderen en door dr. Laurence Druez in Franstalig België. De film 'Luther', over het leven van Maarten Luther en de wijdstrekkende gevolgen van zijn 'protest' binnen Europa, wordt op heel wat plaatsen vertoond.

Naast vele korte historische artikels in kerkbladen en tijdschriften zijn twee grotere publicaties m.i. zeer noemenswaardig. Ten eerste wil ik u graag een stripverhaal tonen, dat door een jong team van evangelische enthousiastelingen is uitgewerkt. Het is getiteld 'De klokkenluider van Wittenberg' en beschrijft het leven van Luther, zijn strijd én ook de vreselijke gevolgen daarvan in de Boerenoorlog.¹¹ Het is vertaald naar het Frans en verkocht goed in Frankrijk, Zwitserland en Nederland. Uitdrukkelijk doel is dat het bruikbaar is voor godsdienstonderwijs op middelbare scholen.

Symposium: De impact van de Hervorming in onze kerken

Daarnaast is er een mooie, nieuwe publicatie verschenen over de geschiedenis van het protestantisme in België. Dr. Gottlieb Blokland schreef een boek met als titel 'Geloof alleen', waarin hij een overzicht geeft van de geschiedenis van het Belgische protestantisme sinds de 16^e eeuw, met bijzondere aandacht voor de groei van de evangelische kerken.¹²

Een belangrijke noot hierbij is het feit dat er uitdrukkelijk aandacht is voor de donkere kanten van de geschiedenis, zoals de verschrikkelijke Boerenoorlog die direct aan de Reformatie gekoppeld moet worden. Ook heb ik verschillende stemmen gesignaleerd die wijzen op de antisemitische houding van Luther en daarom bewust *geen* aandacht aan deze herdenking willen geven.¹³

2.2 Bevestigen van de eigen theologische identiteit

Een tweede, duidelijke doel voor verschillende evangelische activiteiten rond 500 jaar Luther is het verstevigen van de eigen theologische identiteit. Deze behoefte lijkt in Franstalig België duidelijk sterker dan in Vlaanderen. Verschillende kerken geven preken-series/bijbelstudies of publiceren overdenkingen over de sola's van de Reformatie.¹⁴ In Lasne werd Paulus' theologie opnieuw bestudeerd vanuit het perspectief van Luther. En van hieruit is er dankbaarheid voor wat de Reformatie gebracht heeft. Een citaat dat dit goed uitdrukt: "Omdat wij voorstanders zijn van het evangelie van de dood en de opstanding van Jezus Christus danken wij God voor wat er, door zijn voorzienigheid, 500 jaar geleden gebeurd is."¹⁵

Het moet vermeld worden dat dit bevestigen van de eigen theologische identiteit ook regelmatig een distantiëring van en zelfs veroordeling van vermeende Rooms-katholieke leer is. Zo verschijnen in een speciale uitgave van Le Maillon, het tijdschrift van het Institut Biblique Belge, en in lokale kerkblaadjes een aantal zeer polemische artikels. Ik geef enkele citaten ter illustratie:

- "Wij moeten [Luthers] voorbeeld volgen en dit evangelie verdedigen tegen het vervormde evangelie dat de Rooms-katholieke kerk ook vandaag nog leert."¹⁶
- "Al de ketterijen van de Rooms-katholieke kerk bestaan tot de dag van vandaag. [...] De Reformatie is nog niet voorbij. De strijd is nog altijd actueel."¹⁷

Laat duidelijk zijn dat dit uitzonderingen zijn. Vanuit oecumenisch perspectief mogen dergelijke stellingnames zeker in vraag gesteld worden. Tegelijkertijd zou ik aanmoedigen om het gesprek, ook met zo'n scherpe partners, niet uit de weg te gaan. Mits openheid is immers een diepe dialoog en verrassende aha-erlebnis van onverwachte nabijheid mogelijk.

2.3 Positieve naamsbekendheid en evangelisatie

Evangelische vrije kerken in België moeten vaak tegen veel wantrouwen en misprijzen opboksen. Hun sterke overtuiging en hun enthousiasme vallen niet altijd goed door onze voorzichtige Belgische aard en door het 'taboe', dat toch vaak rust op het spreken over geloof. Daarom is een derde motivatie voor evangelische inzet voor 500 jaar Reformatie, mijns inziens, de opportuniteit die het geeft voor positieve naamsbekendheid en evangelisatie. Gottlieb Blokland opent zijn boek met de opmerking: "Nu het in het jaar 2017 vijfhonderd jaar geleden zal zijn dat de hervorming begon, biedt zich een passende gelegenheid aan om de protestantse kerken toch eens in het voetlicht te plaatsen."¹⁸ Om die positieve naamsbekendheid te verkrijgen, worden lezingen en activiteiten bewust op openbare plaatsen georganiseerd: op het marktplein, in een open tent, in een bibliotheek, in het stadhuis. De Bijbelexpo, een multimediale expositie die doorheen het land reist en jaarlijks tienduizenden scholieren bekend maakt met de uniciteit van dit Boek, heeft dit jaar een speciaal luik toegevoegd over Luther.¹⁹ Terwijl sommigen zo op neutrale plaatsen mensen kennis laten maken met het protestantisme, zetten anderen bewust hun kerken open met hetzelfde doel en organiseren binnenshuis evangeliserende lezingen en activiteiten met een verwijzing naar 500 jaar Reformatie.

2.4 Kritische reflectie over heden en toekomst

Tenslotte zijn er hier en daar activiteiten rond 500 jaar Reformatie die bewust inzetten op kritische reflectie op het heden en de toekomst. Soms is dit vooral kritische reflectie op maatschappelijk vlak. Zo wordt in Waver een vraag gesteld naar de verhouding tussen ecologie en protestantisme.²⁰ Een heel bijzonder initiatief komt van pinkstervoorganger Ignace Demaerel, die nu een boekje uitbrengt onder de titel: '95 stellingen tegen het humanisme.' In zijn inleiding stelt hij dat deze stellingen "zijn geboren uit eenzelfde verontwaardiging als bij Luther, vanuit de observatie hoe in onze tijd tientallen gedachten

Symposium: De impact van de Hervorming in onze kerken

verspreid worden en gemeengoed worden, zonder dat men ze ernstig op de rooster durft te leggen.”²¹

Soms is deze kritische reflectie een vorm van zelfreflectie. En dit komt naar mijn inschatting het dichtst bij het thema van de ‘voortdurende reformatie’, zoals bedoeld door professor De Mey. Immers, de Reformatie was eigenlijk een gebeuren van kritische zelfreflectie *binnen* de toenmalige kerk, die echter, en in mijn perspectief helaas, uit haar voegen is gebarsten. Zulke kritische zelfreflectie is vandaag zeker ook nodig in evangelische middens. Zo stelt de eerder genoemde editie van *Le Maillon* dat niet alleen het katholicisme, maar ook de evangelische middens nood hebben aan reformatie. En men stelt de vraag: “Waar bevinden zich de Luthers van 2017?”²² De schrijvers van het stripverhaal stellen in een interview in *Tertio* dat Luther een van de vele klokkenluiders in de kerkgeschiedenis, die ons er opnieuw van bewustmaken dat Gods kerk altijd dynamisch en aan vernieuwing onderhevig is. En “waar de kerk die dynamiek verliest, dreigt ze te verstarren.”²³ Zo’n kritische zelfreflectie is dus wel aanwezig, maar is niet de rode draad in Evangelische activiteiten rond 500 jaar Reformatie. Wat Keith Warrington eerder specifiek over Pinksterkerken zei, geldt mogelijk ook voor andere Evangelische vrije kerken in België: een leven met uitroptekens wordt vaak verkozen boven een leven met vraagtekens.

Vanuit oecumenisch perspectief moet hierbij nog opgemerkt worden dat veruit de meeste activiteiten, die de revue hebben gepasseerd, enkel vanuit evangelische middens zijn georganiseerd. Er zijn zeker evangelische opleidingsinstituten, organisaties en individuen die graag en goed samenwerken met andere christenen en in een oecumenische geest. Zo werd aan ‘mijn’ Evangelische Theologische Faculteit in Leuven in samenwerking met het Davidsfonds een debat over religie en vernieuwing georganiseerd, met als sprekers monseigneur Bonny en de rectoren van de Protestantse Theologische Universiteit van Amsterdam en van de ETF zelf.²⁴ Bij de meeste evangelische en pinksterkerken in België blijft op dit moment het oecumenisch besef echter beperkt tot wie herkenbaar een evangelische spiritualiteit delen. Op een aantal plaatsen heeft deze reformatieherdenking wel bijgedragen tot een groei van oecumenische openheid. Hier en daar doen individuen of gemeenten bewust moeite om deze herdenking samen met andere evangelische kerken,

andere protestanten of katholieken te beleven. In Geraardsbergen, bijvoorbeeld, is gezamenlijk met de Rooms-katholieke Kerk en de VPKB stilgestaan bij de Reformatie tijdens de Gebedsweek voor de Eenheid en was er plaats voor schuldbelijdenis.²⁵

3 Conclusie

Grijpen evangelische en pinksterkerken in België de verjaardag van de Reformatie aan als een kans tot voortdurende reformatie? In beperkte mate, ja. Maar misschien is dat maar best. Er wordt in deze kerken al zo vaak nadruk op opwekking en vernieuwing gelegd, dat het maar best is dat deze gelegenheid niet wordt aangegrepen tot weer een zogenaamd 'opnieuw beginnen' en bijbehorende distantiëring van reeds bestaande kerken. Daarom is het voor deze restorationistische kerken misschien net goed dat de Reformatie veelal wordt aangegrepen als een gelegenheid, ten eerste, om zich meer bewust te worden van de eigen geschiedenis en wortels en zo kerkhistorisch bewustzijn te vergroten, en, ten tweede, om positieve naamsbekendheid in hun plaatselijke omgeving te bekomen. Het is mijn hoop dat ook u, die hier zit, in dit jaar de gelegenheid gekregen hebt of zult aangrijpen om kennis te maken met deze evangelische en pinksterkerken, die het leven en werk van Maarten Luther misschien niet goed kennen, maar zijn passie voor het evangelie wel delen.

¹ Voor een goede, oecumenische vrijkerkelijke ecclesiologie, zie Miroslav Volf, *After Our Likeness: The Church as the Image of the Trinity*, Sacra Doctrina (Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans, 1998). Voor een bondige samenvatting, zie Jelle Creemers, 'Katholiek En Vrij: Katholiciteit in Vrijkerkelijk Perspectief', in *De K van Kerk: De Pluriformiteit van Katholiciteit*, ed. P. De Mey and P. De Witte (Antwerpen: Halewijn, 2009).

² Schattingen lopen uiteen van ongeveer 1,5% tot ongeveer 3,5% van de bevolking. Zie, bijvoorbeeld, de European Values Study 2008 (N=855): ZA4759: EVS 2008: Belgium, available at <http://zacad.gesis.org/webview/index.jsp>, accessed September 1, 2014.

³ Voor meer informatie en de cijfers, zie www.arpee.be / www.cacpe.be (geconsulteerd op 15 augustus 2017)

⁴ Voor meer informatie, zie www.fedsyn.be.

⁵ Een gedateerde maar nuttige inleiding in de variëteit van Evangelische/Pinksterkerken in België is Geert Lorein and Jean-Louis Simonet, 'Le Protestantisme Evangélique non-E.P.U.B en Belgique', *Le Messenger Evangélique* 344 (1994): 337–86. Zie ook Jelle Creemers, 'Evangelical Free Churches and State Support in Belgium: Praxis and Discourse from 1987 to Today', *Trajecta* 2015, no. 1 (2015): 177–204.

⁶ Voor meer informatie, zie www.worlddea.org.

⁷ Zie het inleidende hoofdstuk van D. W. Bebbington, *Evangelicalism in Modern Britain: A History from the 1730s to the 1980s* (London: Unwin Hyman, 1989).

⁸ Zie, bv., art. 2 van de constitutie van de *International Fellowship of Free Evangelical Churches*: "The IFFEC is a spiritual and organizational fellowship of federations of churches in which personal faith in Jesus Christ [...], according to the Bible [...], is the only condition of membership in the local church." <http://www.iffec.org/constitution/>.

⁹ <https://www.etf.edu/de-reformatie-de-lage-landen/>, geraadpleegd op 15 september 2017; Jean-Louis Simonet aan Jelle Creemers, email, 1 augustus 2017.

¹⁰ Voor deze en andere voorbeelden, zie, o.a., Laurence Druetz aan Jelle Creemers, emails, 2 en 12 september 2017; Stéphane Verhaege aan Jelle Creemers, email, 17 augustus 2017; Kurt Maeyens aan Jelle Creemers, email, 14 september 2017, Filip Decavel aan Jelle Creemers, email, 1 augustus 2017.

¹¹ Raymond Hausoul, Michaël Verpeut & Veerle Biesbrouck, *De klokkenluider van Wittenberg. Maarten Luther en de Reformatie* (Zoetermeer: Jes!, 2016), 48 blz. Een interview met de auteurs is te lezen in *Tertio*, 26 oktober 2016, p. 7.

¹² Gottlieb Blokland, *Geloof alleen! Protestanten in België: een verhaal van 500 jaar*, (Garant, 2016), 296 blz. Boekbesprekingen zijn onder andere te vinden in *Tertio*, 26 oktober 2016, p. 8, en op <http://indekerk.be/2016/10/05/geloof-alleen/>, geraadpleegd op 15 september 2017.

¹³ Luc Henrist, « Mémoire sélective... », bijlage bij John van der Dussen aan Jelle Creemers, email, 2 augustus 2017; Herman Spaargaren aan Jelle Creemers, email, 13 september 2017.

¹⁴ Zie voetnoot 11 en Herman Spaargaren aan Jelle Creemers, email, 13 september 2017.

¹⁵ « Parce que nous sommes des inconditionnels de l'Évangile concernant la mort et la résurrection de Jésus-Christ ... nous remercions Dieu pour ce qui, par sa providence, s'est produit il y a 500 ans. » James Hely Hutchinson, « Editorial », *Le Maillon* numéro spécial Reformation 2017, p. 3.

¹⁶ « Nous devons suivre l'exemple [de Luther] et défendre cet Évangile contra la déformation de l'Évangile qu'enseigne l'Église catholique romaine encore aujourd'hui. » Robbie Bellis, "Martin Luther et la redécouverte de l'évangile", *Le Maillon* numéro spécial Reformation 2017, p. 9.

¹⁷ « Toutes les hérésies de l'Église catholique romaine survivent aujourd'hui. La Réforme n'est pas terminée. Le combat est toujours d'actualité. » Hubinon, Prédication sur la 'fête de la Réformation', publié dans *Résurrection*, périodique bimestriel de EPE Charleroi, Nov/déc 2016, p. 6.

¹⁸ Gottlieb Blokland, *Geloof alleen! Protestanten in België: een verhaal van 500 jaar* (Antwerpen: Garant, 2016), 7.

¹⁹ Zie www.bijbel-expo.be

²⁰ <http://www.enseignementprotestant.be/www.cerpe.be/php/wp-content/uploads/2017/09/500-ans-de-la-R%C3%A9forme-Wavre.pdf>, geraadpleegd op 15 september 2017.

²¹ "95 stellingen tegen het humanisme", bijlage bij Demaerel naar Creemers, email, 21 augustus 2017

²² James Hely Hutchinson, " 'Par l'écriture seule': Une Réforme en 2017 en Europe Francophone ? » , *Le Maillon* numéro spécial Reformation 2017, p. 32.

²³ *Tertio* van 26 oktober 2017, p. 7.

²⁴ <https://www.etf.edu/protestantse-en-katholieke-theologen-debat/>, geraadpleegd op 15 september 2017.

²⁵ Herman Spaargaren aan Jelle Creemers, email, 13 september 2017.

Oecumenische Kroniek 2016-2017

p. Thaddée Barnas o.s.b.

1 500-jaar Protestantse Hervorming

De belangrijkste oecumenische gebeurtenis in het voorbije jaar was ongetwijfeld de viering van het begin van de protestantse hervorming 500 jaar geleden. De raad van de Lutherse Wereldbond, onder het voorzitterschap van Mark Hanson, heeft er al in 2004 uitdrukkelijk voor gepleit dat de lutherse Kerken van deze vijfhonderdste verjaardag van de protestantse hervorming geen anti-oecumenische polemiek zouden maken. Verwijzend naar het oecumenisch engagement van de lutheranen in het algemeen, deed Mark Hanson een oproep om de rijke theologische traditie ten dienste te stellen van de christelijke eenheid op wereldvlak. Deze oproep kreeg een onverhoopte weerklank. De *Gemeenschappelijke verklaring over de rechtvaardigingsleer* (1999) was door het overgrote deel van de lutheranen reeds ervaren als een oplossing van de meest fundamentele kwestie die lutheranen en katholieken van elkaar scheidde.

Over het algemeen beschouwden de lutheranen de verschillen tussen beide tradities eerder als secundair, terwijl aan katholieke zijde het accent lag vooral op de noodzaak om oplossingen te vinden voor kwesties van een andere orde, zoals de ecclesiologie, de wederzijdse ambtserkenning, ethische kwesties, enz. Het jubileum van 2017 was een gelegenheid aan beider kant om duidelijkheid te creëren rond de scheiding tussen katholieken en lutheranen. En het was in Duitsland dat men tot analyses kwam die dikwijls zeer optimistisch klonken.

In de periode na de Tweede Wereldoorlog, manifesteerde zich bij de katholieke historici en theologen een nieuwe tendens. Het moment was aangebroken om de Protestantse

Symposium: De impact van de Hervorming in onze kerken

Hervorming in het algemeen en de Lutherse in het bijzonder steeds meer vanuit een positieve hoek te bekijken.

Sinds de gebeurtenissen rond de Lutherse hervorming in de 16^e eeuw tot in de 20^e eeuw was de katholieke geschiedschrijving over Martin Luther en zijn beweging immers uitsluitend negatief geweest. Vanaf 1523 publiceerde Johann Cochlaeus (Johann Dobeneck 1479-1552) in zijn *Commentaria* een reeks polemische studies tegen Luther en de Hervorming van Wittemberg, die zo aan de basis lag van een kritische anti-lutherse traditie binnen de katholieke wereld. De lutherse schrijvers in die periode munten trouwens ook niet uit in objectiviteit.

Zo was, Johann Pistorius (1546-1608), de zoon van een lutherse predikant. Hij stapte over naar de gereformeerde gezindte alvorens de weg naar de katholieke Kerk te vinden in 1588. Zijn geschriften waren gewijd aan de studie van de psychologie van M. Luther, vooral op basis van twijfelachtige gegevens en weinig betrouwbare vooroordelen.

Het werk van beide auteurs heeft tot in de voorbije eeuw de katholieke polemiek tegen Luther en het lutheranisme bepaald. Nevens enkele pioniers zoals Johann Adam Möhler (1796-1838), heeft men moeten wachten tot er in de 20^e eeuw in Duitsland een meer objectieve en minder door ondoordachte vooroordelen gekleurde manier van benaderen tot stand kwam.

Dankzij de begaafde Luxemburgse priester Joseph Lortz (1887-1975) kwam er een grondige verandering in de katholieke benadering van de Hervormers, vooral door zijn *Die Reformation in Deutschland* (1939-1940). Zijn werk was de eerste wetenschappelijke studie van de Lutherse hervorming die door een katholiek werd ondernomen. Het was de eerste ernstige katholieke poging om de persoonlijkheid en de motieven van Luther te begrijpen door deze terug te plaatsen in hun historische context.

De ommekeer in de katholieke publieke opinie vond vooral plaats in de jaren 1960 dankzij een reeks lezingen van de E. H. Thomas Sartory, die in heel Zuid-Duitsland via de radio werden uitgezonden. In zijn betogen probeerde hij Luther vooral te begrijpen vanuit een psychologische, historische, theologische en oecumenische invalshoek. Als antwoord op de polemische aanvallen in de voorbije eeuwen, toonde hij aan dat Luther, ver van ieder

Symposium: De impact van de Hervorming in onze kerken

subjectivisme, vooral het accent legde op de persoonlijke relatie tussen God en de gelovige. Sartory legde er de nadruk op dat Luther een authentiek spiritueel iemand was, die met kracht de Bijbel verkondigde en die God zocht te ontmoeten in het gebed.

Al ten tijde van Vaticanum II, kwam er een nieuwe katholieke geschiedschrijving tot stand die de erfenis van Luther en het lutheranisme probeerde te valoriseren.

Reeds vroeg in de geschiedenis van de lutherse-katholieke theologische dialoog werd besloten vooral de leer van de rechtvaardiging van dichterbij te bestuderen, een kwestie die Luther omschreef als het "*articulus stantis et cadentis Ecclesiae*" (de geloofskwestie waarmee de Kerk zelf staat of valt), en die de *Artikelen van Smalkalde* als "het eerste en belangrijkste geloofsartikel" omschreven. Een decreet van het Concilie van Trente heeft in plaats van de verschillen tussen de katholieken en de lutheranen op dat punt te overbruggen de discussie nog aangescherpt. Na verscheidene akkoorden die eraan voorafgingen, heeft men in 1999 een *Gemeenschappelijke verklaring over de rechtvaardigingsleer* ondertekend. Niet allen werden hierdoor op een revolutionaire wijze de standpunten van de beide tradities dichterbij elkaar gebracht, deze tekst vertrok ook vanuit een nieuwe en erg nuttige methode, deze van een 'gedifferentieerde consensus', waarbij eerst, paragraaf na paragraaf, de inhoud werd aangegeven waarover men het eens was, om vervolgens punt voor punt de particulariteiten aan te geven en de formuleringen van elk van de beide tradities.

Het succes van de *Gemeenschappelijke verklaring* kreeg over het algemeen grote bijval, zelfs voorbij het lutherse-katholieke beraad. In 2002 trad de Methodistische Wereldraad de verklaring bij, en in 2017, deed de Wereld Gemeenschap van Hervormde / Gereformeerde Kerken hetzelfde. In 2013 publiceerden de Lutherse Wereldbond en de Rooms-katholieke Kerk een discussienota met als titel: *Van conflict tot communio*, met de bedoeling de discussies aan de basis te bevorderen, in het perspectief van de 500ste verjaardag van de Hervorming. Deze nota werd in meer dan 12 talen vertaald en verspreid.

In 2015 hebben de Lutherse Wereldbond en de Katholieke Kerk een nieuw document gepubliceerd met als titel: *Verklaring over de weg die moet gegaan worden. Kerk, ambt en avondmaal*, samen ook met een discussienota ten behoeve van kleine gespreksgroepen.

In de toenadering tussen Lutheranen en Katholieken is er reeds een lange en bijzonder vruchtbare weg afgelegd. In verschillende delen van de wereld heeft men de indruk dat men reeds aan de vooravond staat van een eenheidsverklaring, die 500 jaar scheiding zal afsluiten, tot geestelijke verrijking van iedereen

Op een conferentie onlangs in Wittemberg stelde de (protestantse) bisschop Karl Hinrich Manzke, van Schaumburg-Lippe, zich zelfs publiekelijk de vraag of kwesties als de gemeenschappelijke ambtserkenning werkelijk van dien aard dienen te worden gezien dat ze de Kerk kunnen scheiden (*kirchentrennend*). Dergelijke verklaringen kunnen ons als voorbarig, ja als naïef, overkomen. Maar ze zijn zeker een bewijs van de enorme afstand die reeds werd afgelegd op de weg van de verzoening tussen lutheranen en katholieken.

Toch moeten we nuchter blijven en op de weg naar de volle eenheid kunnen we sommige stappen niet overslaan en dienen we ons ernstig te buigen over de ecclesiologische, sacramentele en ethische kwesties

2 Het heilige en grote Concilie van de Orthodoxe Kerk

In opvolging van de slotdocumenten van het Heilig en Groot Concilie van de orthodoxe Kerk, dat in Kreta plaatsvond in juni 2016, zijn de orthodoxe kerken begonnen met de besluiten die er werden genomen in praktijk te brengen.

We herinneren ons het feit dat vier van de veertien orthodoxe Kerken – deze van Antiochië, Bulgarije, Georgië en Rusland – kort voor het begin van het Concilie mededeelden dat ze niet aan het Concilie zouden deelnemen. Kort na het Concilie kwamen de Heilige Synoden van deze vier Kerken, elk afzonderlijk, samen om stelling te nemen ten aanzien van het gebeuren en de documenten die er werden goedgekeurd. We stellen vast dat ondanks de eerder polemische bewoordingen waarin hun niet-deelname werd aangekondigd, er in de persberichten van al de Heilige Synoden met respect wordt gesproken over de bijeenkomst in Kreta, en er rekening werd gehouden met het feit dat zij zelf gedurende vele decennia hadden deelgenomen aan de voorbereiding en de uitwerking van ontwerpteksten. In verschillende reacties werd duidelijk gezegd dat de bijeenkomst in Kreta, niet gewoonweg diende verworpen te worden, maar eerder diende gezien te worden als een

Symposium: De impact van de Hervorming in onze kerken

voorbereidende ontmoeting met het oog op een later bijeenroepen van een panorthodox Concilie in de strikte zin van het woord.

Van de zes documenten die op het Concilie werden goedgekeurd riep het document over de oecumene met als titel: *De relaties van de orthodoxe Kerk met geheel de christelijke wereld*, de grootste en meeste kritiek op. Het is dus evident dat de kwestie van de oecumene voor heel wat orthodoxe Kerken en concilievaders problematisch blijft. Wat de reacties betreft van de verschillende heilige synoden, zij leggen vooral de nadruk op de *consensus of de eensgezindheid* die tijdens heel de voorbereiding van het Concilie vooropgesteld werd. De afwezigheid van verschillende Kerken, betekende volgens verschillende commentatoren, dat dit principe werd losgelaten. Het Concilie van Kreta kon bijgevolg niet 'pan-orthodox' zijn omdat er geen unanimiteit was en de documenten die gestemd werden, konden dan ook niet als bindend worden beschouwd voor alle orthodoxe Kerken.

Andere commentatoren, daarentegen, benadrukten dat in de orthodoxe traditie de deelname van alle Kerken nooit als wezenlijke voorwaarde in de beoordeling van de geldigheid van een Concilie vooropgesteld werd. Ook geen a priori criteria, zoals de aanwezigheid van een quorum van Kerken of bisschoppen traditioneel een voorwaarde was om te oordelen over de oecumenische geldigheid van een concilie. Daarom kan een concilie of een synode a posteriori toch gevalideerd worden door Kerken die niet zelf aan de bijeenkomst hebben deelgenomen, maar die later de teksten en besluiten die genomen werden, mee opgenomen hebben.

Wat er ook van zij, het lijkt ons duidelijk dat er nog geen uitsluitsel bestaat over de uiteindelijke aanvaarding en de oecumenische geldigheid van de beslissingen en de teksten die goedgekeurd werden in Kreta in juni 2016. Wij, de vrienden en partners van de orthodoxen, wensen van harte dat de orthodoxe conciliaire beweging binnenkort tot een grotere en meer zichtbare eensgezindheid zal leiden, ten aanzien van de vele uitdagingen waaraan alle Kerken en alle christenen het hoofd moeten bieden in deze wereld vandaag.

3 De oecumenische dialogen

Al ruim vijftig jaar zijn de oecumenische gesprekken – zowel bilateraal zoals de dialoog tussen orthodoxen en katholieken of multilateraal zoals Geloof en Kerkorde, (de theologische commissie van de Wereldraad van kerken) – onontbeerlijk voor de vooruitgang van de kerken op de weg van de zichtbare eenheid. Wij wensen hier enkele minder gekende gesprekken op theologisch vlak onder de aandacht te brengen.

Sinds de jaren zeventig zijn er geregeld contacten tussen vertegenwoordigers van de Evangelisch Wereldalliantie et de Rooms-katholieke Kerk. De jongste verslagen van deze gesprekken hebben als titel: *Schrift en Traditie en de Kerk in het heil. Katholieken en Evangelische christenen onderzoeken uitdagingen en mogelijkheden. (2016-2017)*. De tekst geeft de kwesties aan die van beide zijden verheldering behoeven voor de toenadering van de beide tradities. Dit is een moedige onderneming temeer daar beide uit elkaar gegroeid zijn en momenten hebben gekend recentelijk van grote controversen. Het is duidelijk dat de toenadering tussen de 'evangelische' christenen en de gelovigen uit de 'traditionele' Kerken, de katholieke Kerk inbegrepen, onontbeerlijk is voor het gemeenschappelijk getuigenis van alle christenen in de wereld waarin we leven.

In een dialoog tussen drie partijen komen de vertegenwoordigers van de mennonietische, lutherse en katholieke traditie samen. De wortels van de Mennonieten gaan terug tot de anabaptistische beweging van de 16^e eeuw, die geleden heeft onder de harde vervolging door grote Kerken zowel de katholieke als de protestantse. De tijd van de martelaren is nog levendig aanwezig bij de mennonieten en slechts recent hebben de gesprekken ertoe geleid dat er door de katholieken in 2003 een vraag om vergeving werd geformuleerd en door de lutheranen in 2010. Vandaag gaan de gesprekken over de betekenis van het doopsel in de drie tradities en wil men beter begrijpen welke de band is tussen het doopsel en de persoonlijke geloofsbelijdenis.

De internationale theologische dialoog tussen Anglicanen en Katholieken gaat vandaag zijn derde fase in "ARCIC III". Ondanks de interne moeilijkheden op dit ogenblik binnen de Anglicaanse Communio, wordt de dialoog met de Rooms-Katholieke kerk in een hartelijke en productieve sfeer verdergezet. De zesde ontmoeting vond plaats in Toronto (Canada)

Symposium: De impact van de Hervorming in onze kerken

in mei 2016. Het mandaat van ARCIC in zijn huidige fase wil de *receptio* van haar werk binnen de kerken bevorderen, onder meer door de publicatie van eerder verschenen documenten.¹ In een mooie liturgische viering tijdens de bijeenkomst in Toronto werd dankgezegd voor de vruchten van weldra vijftig jaar gemeenschappelijke dialoog en theologisch werk.

In 2016 werd er ook gezamenlijk een verklaring gepubliceerd door de Lutherse Evangelische Kerk van Finland en de Nationale Raad van de Kerken van Finland, over de resultaten van de dialoog tussen de Russisch-orthodoxe Kerk en de Lutherse Kerk van Finland. Dit werk van 125 blz. heet *Geloof en Liefde*.² Deze bilaterale gesprekken vingen aan in 1970 met het oog op het bevorderen van de eenheid tussen christenen. Deze verklaring schetst de rijke verworvenheden van de voorbije veertig jaar in de theologische gesprekken tussen theologen uit de beide tradities.

Men kan het betreuren dat de Russisch-orthodoxe Kerk haar activiteiten in het kader van deze dialoog heeft opgeschort omwille van de steun die de Lutherse Evangelische Kerk van Finland heeft verleend aan het huwelijk tussen personen van hetzelfde geslacht.

¹ Deze teksten werden gepubliceerd in 2016: *Looking towards a Church fully reconciled*, The Final Report of the Anglican-Roman Catholic International Commission 1983-2005 (ARCIC II). Edited by Adelbert Denaux, Nicholas Sagovsky et Charles Sherlock. Londen, SPCK, 2016, x + 350 p.

² *Faith and Love. Shared doctrine reached on the basis of the dialogues of the Evangelical Lutheran Church of Finland and the Russian Orthodox Church*. Helsinki, National Church Council / Evangelical Lutheran Church of Finland, 2016, 125 blz.

Het reformatiejaar bracht ons 'oecumenische liefdesverklaringen'

Wat doen we er mee?

Dr. Margriet Gosker

"In de herfst verliest de boom zijn blad en dan komt alles aan op de wortels. Zijn die goed, dan zal er een nieuwe tijd komen. In onze tijd verliest de kerk veel blad. Als het reformatiejaar betekent dat we des te meer aandacht aan de wortels gaan besteden, komt het goed."¹ Ik geef hier een terugblik, een balans en een stukje reflectie over de vraag waar de knopen en kansen lagen van het reformatiejaar. Een balans betekent, dat je de verwachting afweegt tegen de realiteit. De realiteit lijkt mij, dat Nederland niet echt op een reformatiejaar zat te

wachten en dat 500 jaar reformatie bij het grote publiek net zo weinig opriep als bij een aanzienlijk deel van het kerkvolk.² Des te groter was dus de uitdaging om het reformatiejaar toch voor het voetlicht te brengen. De hamvraag is dan natuurlijk: wat had je ervan verwacht? Wie minder oecumenisch denkt, weegt het reformatiejaar anders dan wie open staat voor oecumenische initiatieven. Het zoeken naar eenheid mag de verschillen niet verdoezelen.³ Het is duidelijk, dat protestanten van meet af aan een andere verwachting hadden van het reformatiejaar dan rooms-katholieken.

Laatste werk van Vincent van Gogh, Boomwortels
(Klik voor vergroting)

Vieren? Gedenken? Betreuren?

Vanaf het begin speelden er vragen, waarbij telkens drie aspecten aan de orde kwamen: vieren, gedenken, betreuren.⁴ Valt er iets te vieren? Zo ja, dan spreken we over een 'jubileum'. Kunnen we alleen maar gedenken? Spreek dan liever over de 'gedenktag' of de 'verjaardag' van de reformatie, hetgeen Refo500 stelselmatig heeft gedaan. Of blijven we betreuren om 500 jaar gescheiden optrekken, repeterende breuken en klaagzangen, omdat de reformatie in feite is mislukt? Het doel van de hervormers was immers de vernieuwing van de hele kerk? Dat is het niet geworden en zo zitten we nog steeds met de scherven. Het gaat niet aan de reformatie eenzijdig als lichtend startpunt van de nieuwe tijd te bestempelen, maar het gaat ook niet aan de reformatie eenzijdig met de schuld van de kerkbreuk op te zadelen.⁵ Het was dus de vraag of het een puur protestants feestje zou worden, waardoor we enkel zouden blijven hangen in de oude controversen. Persoonlijk heb ik me er sterk voor gemaakt - soms tegen de stroom in - dat het geen protestants feestje zou worden, maar een echt oecumenisch gebeuren. Een tweede vraag die speelde was, of wij als protestanten in dit reformatiejaar onze eigen identiteit wilden versterken? Ja, dat wilden we, maar niet ten koste van andere geloofsgemeenschappen met wie we in Christus verbonden zijn. Oecumene betekent voor mij ook altijd, dat ik me sterker bewust word van mijn eigen identiteit. Oecumene is: samen pal staan voor de relevantie van het evangelie in de samenleving en samen in de oude dogma's bijten - in de hoop je niet te verslikken - om zo oecumenisch te leren, dat je eigen waarheden broodnodig aanvulling behoeven.⁶ De verklaring die op 31 oktober 2017 het licht zag in de Utrechtse Dom, zegt: "Gelukkig hebben we nu ontdekt, dat we het belangrijkste met elkaar delen: het geloof in God als Vader, Zoon en Geest. Door dit gedeelde geloof is er eenheid. We zijn ervan overtuigd dat, wanneer we groeien in het geloof in Christus, die eenheid steeds dieper zal worden. We zien uit naar de dag dat we een verenigde kerk zullen zijn."⁷

Drie brandpunten

Ik kreeg van de PKN in mei 2015 als opdracht mee de eigen kracht en inspiratie van het protestantisme te tonen, ook voor de toekomst. Maar die toekomst is er alleen als we samen met anderen kerk willen zijn. Daarom formuleerde de PKN als tweede brandpunt

voor het reformatiejaar: het versterken van onze oecumenische contacten met het oog op een geloofwaardig verkondigen en voorleven van het evangelie in onze samenleving.⁸ Daarmee werd impliciet nog een derde ambitie uitgesproken, namelijk om het reformatiejaar niet alleen van betekenis te laten zijn voor het protestantisme zelf en voor de oecumenische contacten, maar ook voor het geheel van onze samenleving. Anders gezegd: de burgermaatschappij.⁹ Een ambitie, die Abraham Kuyper ooit als volgt verwoordde: "... geen duimbreed is er op heel 't erf van ons menselijk leven, waarvan de Christus, die áller Souverein is, niet roept: "Mijn!"¹⁰ Ik hoopte dus, dat er vele nieuwe coalities zouden worden gesmeed, dat er op vele fronten oecumenisch samengewerkt zou worden, dat de goede onderlinge verhoudingen versterkt zouden worden en dat het reformatiejaar ook relevant zou zijn voor de hele samenleving. Zoals iedereen weet, bracht de reformatie veel geweld, strijd, onbegrip en haat met zich mee. Als onze oecumenische betrekkingen substantieel zouden verbeteren, zou dat een prachtige vrucht zijn van dit reformatiejaar, dat dan als eerste van alle reformatie-eeuwfeesten de geschiedenis zou ingaan als een oecumenische liefdesmeter. Een eigen protestants feestje is het gelukkig niet geworden. Op de oecumenische dimensie van het reformatiejaar ga ik straks dieper in. En of de hele samenleving is bereikt?

Over de grens

Ik kan niet voor Europa spreken, maar ik weet wel, dat in Duitsland 31 oktober 2017 een nationale vrije dag was voor iedereen en dat de uitnodiging voor de jubileumviering in Wittenberg afkomstig was van kerk én staat. Bondskanselier Merkel sprak zich positief uit over het belang van 500 jaar reformatie in Duitsland.¹¹ Ons buurland heeft veel geld geïnvesteerd in de viering van 500 jaar reformatie, hetgeen zich zelfs tot een Lutherdecade uitstreckte. Dat kwam het land wel op kritiek te staan: het zou een geldverslindend¹² 'überdimensioniertes Mammutprogramm'¹³ zijn geweest, een kritiek die door Margot Kässmann en Wolfgang Huber is weersproken en niet onterecht.¹⁴ Maar toch citeer ik even een treffende passage uit een persoonlijke brief, die ik uit de voormalige DDR kreeg: "Allerorts wurde geluthert: Kirchentage, Vorträge, Ausstellungen, Konzerte. Bis an die Grenzen des Geschmacks wurde alles vermarktet. So gibt es eine Apfelsorte 'Martin Luther' und ein Elbe-Kreuzfahrtschiff 'Katharina von Bora'."¹⁵ Dit is de kritiek van de gewone man

en die spreekt voor zich! Niettemin hebben mij ook berichten uit Duitsland bereikt, dat 31 oktober 2017 een groots en blij feest is geweest en dat de kerken in het hele land op die dag overvol zaten, waardoor de kritiek wat op de achtergrond verdween.¹⁶ De viering in Wittenberg heeft mensen geraakt en diep geroerd. Ik heb persoonlijk veel contacten met Hongarije. Daar is het reformatiejubileum op 31 oktober onder regie van de regering Orbán gevierd en daarvoor is zelfs de hele Papp László Budapest Sportaréná afgehuurd. In Debrecen wordt op staatskosten een zes meter hoog reformatiemonument opgericht, wat bij mij ook de nodige vragen oproept.

Bescheiden

In Nederland was al jaren geleden voor zaterdag 29 oktober 2017 een kerkendag gepland. Ook had de PKN al in een vroeg stadium de Jaarbeurs in Utrecht voor het reformatiejubileum gereserveerd. Maar de kerkendag ging niet door en de Jaarbeurs is uit realiteitsoverwegingen ook afbesteld. En dat is maar goed ook. Nederland is een van de sterkst gesecculariseerde landen van Europa en ons past bescheidenheid. Bij ons kan de kerk niet op grote sommen overheidsgeld rekenen en zou dat ook niet willen! Ik heb ook gezien, dat de Protestantse Kerk niet vol op het reformatiejubileum heeft ingezet vanwege een broodnodige, tijdrovende, gecompliceerde reorganisatie van het Landelijk Diensten-centrum, die tijdens dit reformatiejaar plaatsvond, en vanwege het feit, dat alle nadruk viel op *'Kerk op weg naar 2025'*, waarvoor verstrekkende wijzigingen in de kerkorde nodig waren. Ook dat zijn gevolgen van de krimp. Ook heb ik te weinig initiatieven gezien van de 3G-Kerken (Christelijk Gereformeerd, Vrijgemaakt Gereformeerd en Nederlands Gereformeerd), waar ook de krimp de agenda regeert en men zich op landelijk niveau vooral bezig hield met het debacle van de GTU.¹⁷ De krimp zou een nieuwe uitdaging kunnen zijn en nieuwe kansen kunnen bieden voor nieuwe generaties, maar daarvoor heeft het reformatiejaar zich blijkbaar niet geleend, ook al zijn in sommige provincies wel degelijk serieuze pogingen ondernomen om jonge mensen te bereiken. De conclusie moet zijn, dat het reformatiejaar een beperkt bereik had, het grote publiek niet heeft bereikt en jongere generaties nauwelijks heeft weten te boeien. Wie had verwacht of gehoopt, dat het reformatiejaar oplossingen zou geven voor het relevantieverlies van de kerken en een

diepgaande analyse zou maken van de nieuwe vragen, waarvoor de doorgaande secularisatie ons stelt, moet met Jan Wessels concluderen, dat ontkerstening en kerkverlating juist in Europa, waar de reformatie haar wortels heeft, het grootst is.¹⁸ Ook het reformatiejaar heeft daar geen oplossing voor kunnen bieden.

Plaats van de kerken in het publieke domein

Dat betekent echter niet, dat er niet wordt nagedacht over de plaats van de kerken in het publieke domein. Dan denk ik aan een recente bijdrage van Mgr. G. de Korte,¹⁹ en aan de *Open Brief* van de CEC, die op de eerstvolgende CEC-Assemblee aan de orde komt.²⁰ Ook denk ik aan wat P.B. Smid recentelijk schreef op de Website van de Katholieke Vereniging voor Oecumene over de bijdrage aan dit debat van Bartholomeus, de groene Patriarch.²¹ En niet in het minst denk ik aan *Laudato Si* en de belangrijke oproep, die paus Franciscus deed op 28 oktober 2017, waarin hij christenen in Europa vraagt zich niet te verkijken op getallen, instituties en ziellose statistieken, maar oproept tot verbinding, gemeenschap, solidariteit en vrede, ook tussen christenen en moslims, opdat Europa weer een ziel krijgt.²² We kunnen concluderen, dat de goede wil er ongetwijfeld is, maar dan blijft toch de vraag staan in hoeverre het reformatiejaar erin geslaagd is hier handen en voeten aan te geven.

Veel teweeggebracht

Maar het reformatiejaar heeft wel veel te weeg gebracht. Wat een enorme inzet is er getoond. Wat een creativiteit en wat een enthousiasme aan de basis. Velen hebben zich er met hart en ziel voor ingezet om van het reformatiejaar een bijzonder jaar te maken en dat is wonderwel gelukt. Als projectcoördinator van de Protestantse Kerk koos ik twaalf estafetteleiders, die zelf ook weer eigen teams van zo'n vijf à zeven mensen om zich heen verzamelden. Samen met de initiatiefnemers van de Nederlandse Reformatiesteden waren er zeker wel zo'n honderd mensen actief, die gestructureerd onder mijn leiding meewerkten aan het reformatiejaar, alle overige plaatselijke initiatieven niet meegerekend. Het is gelukt Nederland te laten participeren in de Duitse *Stationenweg*, een tour door heel Europa, die georganiseerd was door de EKD, langs een zeventigtal Europese Reformatiesteden. Dordrecht en Deventer deden mee en zetten allebei een prachtig programma neer. In Dordrecht ging een rode loper van 500 meter met-kop-van-Luther-

Symposium: Oecumenische balans van het Reformatiejaar

opdruk door het centrum van de stad (van de Grote Kerk naar de Lutherse kerk) en langs het hele traject stonden pastores van alle gezindten in toga en priesterkleed klaar om met Dordtse stedelingen in gesprek te gaan.

In Deventer werd veel aandacht besteed aan de reformatie van Geert Groote en de *Beweging van de Broeders en Zusters des Gemeenten Levens*. Woerden, Franeker, Kampen en Gennep hebben alle vier het predicaat Reformatiestad binnengehaald en daar is veel werk voor verzet.²³ In Woerden, de oudste Lutherse gemeente van Nederland, gaat het programma nog steeds door. In Franeker (de oude academiestad waar tot 1811 veel

predikanten zijn opgeleid) is men ook nog druk doende een vervolg te geven aan het reformatiejaar. Ook in Kampen en Gennep zijn er op het moment dat ik dit schrijf nog volop activiteiten. Ik ben blij met de goede en praktische oecumenische samenwerking in het reformatiejaar met *Refo500*,²⁴ de *Katholieke Vereniging voor Oecumene*,²⁵ de *Raad van Kerken in Nederland*²⁶ en de *Oecumenische Vrouwensynode*,²⁷ waardoor we samen een veel groter bereik hadden. Ik heb samen met Refo500 een sprekerslijst opgezet om mensen in het reformatiejaar aan een goede spreker te helpen. Er was een gezamenlijke Facebook-pagina om elkaars ervaringen te delen en er waren diverse websites, die over het

reformatiejaar berichtten. Er ging een estafette door het hele land, die in een aantal provincies ook voor speciale kinderprogramma's zorgde. Velen hebben zich met hart en ziel voor de estafette ingezet en in de loop van het jaar zijn er talloze activiteiten ontwikkeld. Ook werden middelbare scholen ingeschakeld en lesprogramma's voor studenten ontwikkeld. Speciaal voor jongeren waren er opstelwedstrijden en kerk breed zijn er allerlei kinderprogramma's en catecheseprojecten gemaakt. De film Storm was een groot succes en heeft ook behoorlijk veel jeugd bereikt en dat is winst. En op de Veluwe zijn 1500 Playmobiel-Luthertjes op scholen uitgedeeld.

Oecumenische doelstelling ruimschoots gehaald

Met vreugde stel ik vast, dat onze oecumenische doelstelling ruimschoots is gehaald. Door de estafette zijn tal van activiteiten voluit oecumenisch opgezet en uitgewerkt.²⁸ Dat geldt zowel de brede oecumenische beweging als de 'kleine' protestantse oecumene met de rechterflank van het protestantisme en dan vooral op het grondvlak. In dit opzicht zijn er werkelijk wondertjes gebeurd. Tijdens de estafette gingen Luthers originele 95 stellingen rond en heeft elke provincie er een eigen actuele stelling aan toegevoegd.²⁹ Zo maakte Drenthe een eigen stelling, waarin zowel de oecumenische dimensie als de relevantie voor de samenleving is benoemd. De stelling van Noord-Brabant was zuiver oecumenisch: *Scheiden doet lijden, delen doet helen*. Ik wil expliciet vermelden, dat in het Zuiden van het land nauw is samengewerkt met de Katholieke Vereniging voor Oecumene, hetgeen resulteerde in prachtige bijdragen van o.a. de bisschoppen Van den Hende, De Korte en Liesen.³⁰ De eigen stelling die de provincie Groningen opstelde, spreekt nadrukkelijk over de gelijkwaardige bijdrage van zowel vrouwen als mannen aan de kerkleiding en noemt de dienst aan de samenleving expliciet.³¹ Verder heb ik in het hele land over de honderd oecumenisch opgezette activiteiten gesignaleerd, maar het zijn er ongetwijfeld meer geweest. Niet overal is het oecumenisch perspectief trouwens even goed van de grond gekomen. Soms door 'oud zeer' en soms afhankelijk van de plaatselijke situatie.

Symposium: Oecumenische balans van het Reformatiejaar

✓ De stelling van Limburg: 'Bij de Heilige Schrift gaat het niet om de Schrift die heilig is, maar om de Heilige.'	✓ De stelling van Flevoland: 'Geloven door jong en oud maakt je tot een vrij en vrolijk mens.'
✓ De stelling van Gelderland: 'De ware schat van de Kerk is het heilig Evangelie van de heerlijkheid en de genade van God. In deze tijd moeten we gaan schatzoeken.'	✓ De stelling van Zuid-Holland: 'Echte protestanten zijn dwarsliggers.'
✓ De stelling van Overijssel: 'Genade is een geschenk, maar je krijgt het niet cadeau. Het is levenslang leren om je weg als bevrijd en dankbaar mens te gaan.'	✓ De stelling van Noord-Holland: 'De Reformatie gaf ons het lied op de lippen.'
✓ De stelling van Drenthe: 'Protestantse spiritualiteit zal voor de Nederlandse samenleving van belang blijven als zij in staat is oecumenische en evangelicale inspiratie te integreren tot een nieuw sprankelend geheel.'	✓ De stelling van Zeeland: 'De kunst om iets van het leven te maken is de kunst het leven te ontvangen uit Gods hand.'
✓ De stelling van Groningen: 'De bevrijdende kracht van het Evangelie daagt mannen en vrouwen uit om elkaar te aanvaarden als gelijkwaardig in het bijdragen aan leiding en dienst van kerken in de samenleving.'	✓ De stelling van Noord-Brabant: 'scheiden doet lijden, delen doet helen'
✓ De stelling van Friesland: 'Vertel mij wat! Zonder verhaal geen weg.'	✓ De stelling van Utrecht: 'Gelijke waardering voor betaald en onbetaald werk! Je wordt niet gerechtvaardigd uit je werken.'

Wat heeft het reformatiejaar gebracht?

De reformatie is natuurlijk veel meer dan Luther alleen. Daarom was het aanvankelijk de opzet om niet vooral op Luther te focussen, maar steeds de volle breedte voor ogen te houden: van Moderne Devotie tot en met de Doopsgezinden en van de Pinksterbeweging tot en met de Mariënborgvereniging.³² Maar het beeld van de stoere monnik met zijn 95 stellingen spreekt blijkbaar zo sterk tot de verbeelding, dat ik overal in ons land Lutherevenementen, Luthertentoonstellingen, Luthertafelpraat en vele Lutherconcerten heb

waargenomen, waarbij Lutherliederen en het Lutherlied hoge ogen gooide, vooral in de versie van Mendelssohn en Bach. Ook de sola's, die vijf krachtige klaroenstoten, hebben vaak geklonken. Ze hebben de reformatie inderdaad vleugels gegeven, maar de eerlijkheid gebiedt te zeggen, dat ze ook vaak als 'Exclusivpartikel' hebben gewerkt.³³ Zouden we vandaag niet beter kunnen zeggen: *Sola Scriptura*: de Schrift mét de traditie? Het Woord mét het sacrament? *Sola Fide*: het geloof mét de liefde? *Sola Gratia*: de genade mét de vrijheid? *Solus Christus*: Christus mét de kerk, zoals ook al eens door Thomas Söding is voorgesteld?³⁴ De oecumenische beweging heeft deze verbindingen in talrijke dialogen opnieuw ontdekt en dat is volgens mij pas echt: *Soli Deo Gloria*. Het reformatiejaar wilde laten zien, dat er meer is dat ons bindt dan dat ons scheidt, zoals paus Johannes XXIII al wist,³⁵ ook al hebben we nog een lange weg te gaan. Het is Christus, die ons met elkaar verbindt: Christus staat centraal. Of zoals het is uitgesproken in Lund bij de opening van het Reformatiejaar in 2016: "Door dichter in het geloof tot Christus te komen, door samen te bidden, door naar elkaar te luisteren, door de liefde van Christus voor te leven in onze relaties, zullen wij, katholieken en lutheranen, onszelf openstellen voor de kracht van de Drieëne God. Geworteld in Christus en van Hem getuigend vernieuwen wij onze vastberadenheid om trouwe voorboden te zijn van Gods grenzeloze liefde voor de hele mensheid".³⁶ Dat is een hele mondvol en je kunt er best kritiek op hebben, omdat we na vijftig jaar groeien naar eenheid en vier generaties oecumenische theologen, waaronder de mijne, nog lang niet zijn waar we wezen moeten.³⁷ Ik vraag me wel eens af of ik dat nog ga meemaken.

Belangrijke oecumenische liefdesverklaringen

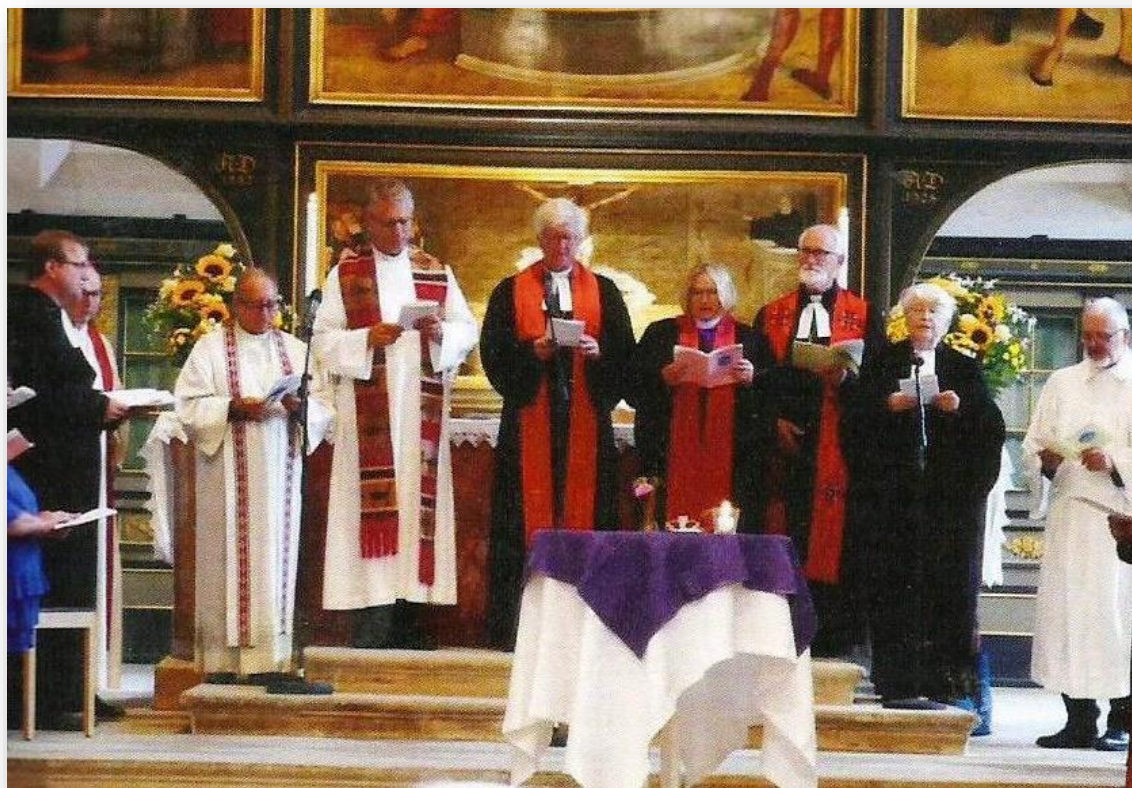
Er zijn veel belangrijke oecumenische documenten verschenen, die nog steeds niet tot het gewenste doel hebben geleid. In 1964 verscheen *Unitatis Redintegratio*. Ik zat toen nog op het gymnasium. In 1982 kwam het *Limarapport over doop, eucharistie en ambt*, dat grote bekendheid kreeg en dat mij zo boeide, dat ik er mijn dissertatie aan wijdde.³⁸ In 1995 verscheen het Oecumenisch Directorium *Ut Unum Sint* en in 1999 werd in de *Gemeenschappelijke Verklaring* overeenstemming bereikt over de rechtvaardigingsleer.³⁹ In 2001 kwam *Charta Oecumenica*, het handvest voor groeiende samenwerking van de kerken in Europa,⁴⁰ waarin de kerken duidelijke wederzijdse verplichtingen op zich namen en in 2013

verscheen het *Statement on Unity* van Busan. Prachtig, maar waar heeft het ons gebracht? Kunnen we samen de maaltijd van de Heer vieren als wij volgend jaar op 23 augustus 2018 het zeventigjarig bestaan van de Wereldraad van Kerken vieren in Amsterdam? Het ziet er niet naar uit. Zelfs onder oecumenici neem ik drieërlei reactie waar. Er zijn er die zeggen: stop maar met al die oecumenische dialogen, want het is een herhaling van zetten: noeste maar overbodige arbeid.⁴¹ Anderen volgen de ontwikkelingen, maar zijn sceptisch. En dan zijn er óók mensen die zeggen: We moeten volhouden. Er is al veel bereikt sinds Vaticanum II. De pelgrimsweg naar zichtbare eenheid is een lange weg, je moet vaak een omweg nemen, maar het blijft de moeite waard om die weg samen verder te gaan. Ik reken mezelf tot de laatste groep. Maar de grote vraag is en blijft: hoe komen we van de diagnose tot de therapie?⁴²

Oecumenische liefdesverklaringen bij 500 jaar reformatie

Ik neem aan, dat het niet alleen mij is opgevallen, dat het reformatiejaar een groot aantal nieuwe oecumenische liefdesverklaringen heeft opgeleverd. Ik heb ze vast nog niet allemaal gezien, maar ik noem er een aantal, die ik onder ogen kreeg. Laat ik als eerste 'liefdesverklaring' de oecumenische pelgrimsreis naar het heilige land noemen, die een delegatie van de EKD en van de Duitse bisschoppenconferentie in oktober 2016 maakte, vlak voor het begin van het reformatiejaar.⁴³ Ze bezochten juist die plaatsen, waar de oorsprongen liggen van ons gemeenschappelijke geloof en toonden zo hun verbondenheid met Israël. Op 31 oktober 2016 verscheen de gemeenschappelijke verklaring ter gelegenheid van de herdenking in de lutherse kathedraal van Lund, waarvan ik de prachtige slotzin al heb gememoreerd. Ook het document *Van Conflict tot Gemeenschap* uit 2013 zie ik als zo'n oecumenische 'liefdesverklaring' tussen het Vaticaan en de Lutherse Wereldfederatie. Het document was speciaal voor het reformatiejaar opgesteld, is in meer dan tien talen vertaald en veelvuldig bestudeerd, zowel wereldwijd als in ons eigen land.⁴⁴ Het vormde de aanleiding tot een minisymposium in Heerenveen,⁴⁵ en kwam vooral ter sprake in Noord-Brabant, waar het bijbehorende *Common Prayer* breed onder gemeenteleden en parochianen is verspreid. Dit werd gedaan door het Brabantse estafetteteam, eveneens in samenwerking met de Katholieke Vereniging voor Oecumene, die het document ook in

het Nederlands vertaalde. Op 20 maart 2017 werd in Nieuwkuijk opnieuw een 'liefdesverklaring' gelanceerd onder de titel "*Herstel van eenheid is de Reformatie van vandaag.*" Voor mij was dit een van de hoogtepunten van het reformatiejaar. Ik heb die mooie dag, waar zoveel mensen aanwezig waren, geïnterpreteerd als een liedje van verlangen. Een liefdesliedje van verlangen zelfs. Op 4 juni 2017 werd in Kolozsvár (Cluj-Napoca, Roemenië) in het kader van 500 jaar reformatie voor de eerste keer een gezamenlijke vergadering gehouden van de gereformeerde en de lutherse synode. Daar werd een verklaring uitgebracht, die ik ook een soort liefdesverklaring zou willen noemen.⁴⁶ Ik had het privilege erbij te zijn. Op 5 juli ondertekende de Wereldgemeenschap van Gereformeerde Kerken (WCRC) de Gemeenschappelijke Verklaring over de Rechtvaardigingsleer. Op 27 augustus werd in de Stadtkirche van Wittenberg tijdens een oecumenische 'Festgottesdienst' de Lima-liturgie gevierd met vertegenwoordigers van verschillende kerken.⁴⁷ Niet alleen Olav Fyske Tveit nam eraan deel, maar ook Heinrich Bedford-Strohm.

Voor mij was deze viering echt een hoogtepunt. Ik mocht de schriftlezing over Elia onder de bremstruik verzorgen en als celebrant mee vorm geven aan de viering met brood en wijn. Het was een uniek gebeuren in een overvolle kerk, zelfs met spontaan en herhaald applaus, dat ten slotte afgestopt moest worden. Voorts noem ik de Oecumenische Brief, die op 2 september verscheen en die uitging van het bisdom Rheinland (EKD) en het rooms-katholieke bisdom Aken. Gemeenteleden en parochianen worden er in opgeroepen tot oecumenische samenwerking.⁴⁸ Tenslotte wijs ik op het dringende oecumenische appel dat op ons gedaan wordt in de *Open Brief* van de IEF (International Ecumenical Fellowship), die is gepubliceerd op de website van de Raad van Kerken onder het motto: *Nu doorpakken*.⁴⁹ De Open brief wil lokale gemeenten en regionale verbanden stimuleren om oecumenische contacten te zoeken en uit te bouwen, om zo de scheiding tussen de denominaties te overwinnen.

Nieuwe kansen, nieuwe stappen

Het jaar 2017 is net als het jaar 1517 slechts een begin. Er moeten nieuwe stappen volgen. Is tweede Pinksterdag 2018 een nieuwe kans, als we het vijftigjarig jubileum van de Raad van Kerken in Nederland vieren? Is 23 augustus 2018, als we in Amsterdam het 70-jarig bestaan van de Wereldraad van Kerken memoreren een nieuwe kans? Is het jaar 2021, waarin we de excommunicatie van Martin Luther herdenken, een nieuwe kans? Is 500ste geboortedag van de *Confessio Augustana* op 5 juni 2030 een nieuwe kans? Is het begin van het Concilie van Trente in 2045 een nieuwe kans? Wat mij betreft wel, mits het niet als schaamlap wordt gebruikt om vooralsnog op de beroemde lauweren te gaan rusten. Dus laten we op Pinkstertwee 2018 beginnen!

Heilig vuur

In mijn jaszak zit het briefje: *Heilig vuur*. Want er is nog zoveel te doen op oecumenisch gebied. Misschien moet Pietertje Precies maar eens plaats gaan maken voor Jannetje Ongeduld, want ongeduld is niet altijd slecht, ook al pleit Kurt Koch sterk voor het samengaan van hartstocht en geduld (*passione e pazienza*).⁵⁰ Dat is zeker waar, maar toch wens ik onszelf een beetje meer oecumenisch ongeduld toe. Zoals gezegd: we lopen het gevaar

dat alle mooie woorden worden afgedaan als de zoveelste loze verklaring. Dat is een logische reactie. Maar ik noem al deze documenten en oproepen, waaraan met zoveel inzet en ijver is gewerkt 'oecumenische liefdesverklaringen'. Een liefdesverklaring is een verlangen, een emotie, een intentie en een belofte. Het verlangen naar eenheid is gegrond op Johannes 17: het gebed van onze Heer, dat wie in hem geloven en op hem vertrouwen allen één zijn in Christus. De emotie is, dat onze grote verdeeldheid een echt schandaal is. De intentie is, dat het echt wat wordt, dat we meer en meer groeien naar zichtbare eenheid. De belofte is, dat de Heer het waarmaakt. In de herfst verliezen de bomen hun blad, dan komt alles aan op de wortels. Als die goed zijn, zal er een nieuwe tijd komen. Als het reformatiejaar betekent, dat we met goede oecumenische moed nieuwe aandacht aan onze gezamenlijke wortels gaan besteden, dan komt het helemaal goed.

¹ Uit een *Mail* d.d. 25 oktober 2017 van Dr. W. Dekker.

² M. Gosker, 'Met het Reformatiejaar het hele land door', in: *CW*, 65 (2017) 22, 4-5.

³ M. Ohst klaagt erover, dat het Reformatiejubileum is misbruikt om de fundamentele verschillen tussen Luther en de Catholica te verdoezelen: <http://www.sueddeutsche.de/kultur/theologie-war-die-reformation-bloss-ein-missverstaendnis-1.3180830>.

⁴ G. Bausenhart, 'Feiern oder begehen? Eine katholische Perspektive auf 1517/2017', in: *Ökumenische Rundschau*, 61 (2012) 1, 6-22; V. Leppin, '2017 - ein Jubiläum', in: *Ökumenische Rundschau*, 61 (2012), 1, 23-35, 23.

⁵ G. Feige, Grußwort, in: P. Metzger, B. Neumann (ed.), *Uns eint mehr, als uns trennt. Ein ökumenisches Glaubensbuch im Auftrag des Kontaktgesprächskreises der Deutschen Bischofskonferenz und des Rates der Evangelischen Kirche in Deutschland*. Herausgegeben vom Konfessionskundlichen Institut des Evangelischen Bundes in Bensheim und dem Johann-Adam-Möhler-Institut für Ökumenik in Paderborn, Patmosverlag [Gütersloh 2017], 11-14,11.

⁶ M. Gosker, 'Allemaal bij Jezus horen en toch zo verdeeld zijn, dat kan niet kloppen en dat snapt een kind': Website *KVO* en <http://www.margrietgosker.com/downloads/MargrietGoskerPublicatie0108.pdf>.

⁷ De Verklaring was afkomstig van het Rome-Reformatie Beraad, dat in 2015 werd ingesteld door het moderamen van de synode van de Protestantse Kerk en de RK Bisschoppenconferentie. De tekst werd voorbereid en vastgesteld door K. van den Broeke, G. van Dartel, H. van den Hende, B. Kamphuis, G. de Korte, A. Plaisier, R. de Reuver, M. Ploeger en T. Verhoeven. B. Kamphuis en M. Ploeger waren op persoonlijke titel lid van dit beraad.

⁸ In: Kerkinformatie, 45 (2015),235, april, 37.

⁹ "Er is hier drieërlei roeping: de eerste in het kerkelijk instituut, de tweede in de kerk als organisme, en de derde in de burgermaatschappij; drie roeping, waarvan we er niet ééne mogen verwaarlozen. En eerst dan is ons leven harmonisch, indien we deze drieërlei roeping zóó weten te vervullen, dat we Gode geven wat Godes, der Christelijke saamleving wat der Christelijke saamleving, en der burgermaatschappij wat der burgermaatschappij is.", A. Kuyper, *De gemeene gratie*, deel III, Amsterdam/Pretoria 1904, 421.

¹⁰ A. Kuyper, *Souvereiniteit in eigen kring*, Amsterdam 1880, 35. Met dank aan Gerard Dekker. <http://www.dbonhoeffer.eu/Gerard%20Dekker%20Kuyper%20en%20BOnhoeffer.pdf>.

¹¹ "Also einmal darüber nachzudenken, was vor 500 Jahren in Deutschland und auch in Europa durch Luther, durch die Reformation und durch die neuen technischen Möglichkeiten passiert ist, das lohnt sich, um auch unsere Zeit besser zu verstehen". Citaat Angela Merkel als antwoord op een vraag van Maria Poppitz, Video-Podcast der Bundeskanzlerin, 28. Oktober 2017.

https://www.bundeskanzlerin.de/Content/DE/Podcast/2017/2017-10-28-Video-Podcast/links/download-PDF.pdf?__blob=publicationFile&v=3.

¹² C. Frerk, *Kosten der Lutherdekade*. <https://fowid.de/meldung/kosten-lutherdekade-2008-2017>.

¹³ F. Schorlemmer/C. Wolff, Reformation in der Krise. Wider die Selbsttäuschung. Ein Memorandum zum Reformationsfest 2017.

<http://www.mdr.de/kultur/memorandum-schorlemmer-wolff-refjahr-100.html>.

¹⁴ "Dieses Jubiläum wird in die Geschichte eingehen, als wirklich ökumenisch und weltoffen", sagte die EKD-Reformationsbotschafterin Kässmann in der Zeit-Beilage "Christ und Welt". Es sei ein "echtes Beteiligungsjubiläum" mit vielen tausend Veranstaltungen in ganz Deutschland und weltweit. <https://www.evangelisch.de/inhalte/145859/07-09-2017/kaessmann-reformationsjubilaeum-wird-geschichte-eingehen-huber-sagt-fuer-protestanten-zeiten-groess>.

¹⁵ Brief d.d. 25 Oktober 2017 von Hartmut Dürr aus Neuenhagen, ehemalige DDR.

¹⁶ O.a. van Henning Kiene (Projektbüro Reformationsjubiläum) en Martin Hein, bisschop van Kurhessen-Waldeck (EKD).

¹⁷ Het officiële orgaan van de Gereformeerde Bond in de Protestantse Kerk kwam wel met een speciaal Reformatienummer, waarvan er 13.000 extra exemplaren in meer dan 150 gemeenten werden verspreid. *De Waarheidsvriend*, 105 (2017) 8.

¹⁸ J. Wessels, 'Ecclesia reformata semper reformanda': *Website Katholieke Vereniging voor Oecumene*, 23 Oktober 2017. <http://www.oecumene.nl/documentatie/500-jaar-reformatie/1410-ecclesia-reformata-semper-reformanda>.

¹⁹ <http://www.oecumene.nl/documentatie/kerk-en-samenleving/1409-de-plaats-van-de-kerken-binnen-het-publieke-domein>.

²⁰ http://www.ceceurope.org/wp-content/uploads/2016/06/1GB2016_Doc15-Open-letter-Future-of-Europe.pdf. Het stuk werd op 24/25 oktober in Amersfoort toegelicht door Heikki Huttunen en Peter Pavlovic tijdens een bijeenkomst, die was belegd op initiatief van onze Nederlandse Raad van

Kerken. Zie ook: P. Pavlovic (ed.), *Beyond Prosperity? European Economic Governance as a Dialogue between Theology, Economics and Politics*, Globethics with CEC, 4, 2017.

²¹ <http://www.oecumene.nl/documentatie/kerk-en-samenleving/1416-kerken-in-het-publieke-domein-of-en-hoe>.

²² Paus Franciscus haakt hier aan bij de dialoog (*Re)Thinking Europe – a Christian Contribution to the Future of the European Project*, sponsored by the Commission of the Bishops' Conferences of the European Community (COMECE). [http://en.radiovaticana.va/news/2017/10/28/popes_at_\(re\)thinking_europe_conference_full_text/1345810?utm_content=bufferdb369&utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=buffer](http://en.radiovaticana.va/news/2017/10/28/popes_at_(re)thinking_europe_conference_full_text/1345810?utm_content=bufferdb369&utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=buffer).

²³ De titel werd uitgereikt door Leuenberg (GEKE, CPCE = Communion of Protestant Churches in Europe).

²⁴ Een persbericht uit 2016 luidt: "De Protestantse Kerk in Nederland en Refo500 hebben contact met elkaar over activiteiten rondom de 500e verjaardag van de Reformatie in 2017. De Protestantse Kerk in Nederland ontwikkelt daarvoor een inspirerend programma naast en met oecumenische partners en Refo500 gaat in Nederland vooral plaatselijke kerken stimuleren aandacht te geven aan het Reformatiejaar, waarbij deze ook gebruik kunnen maken van het aanbod dat partners van Refo500 ontwikkelen. De Protestantse Kerk in Nederland en Refo500 willen elkaar op communicatief gebied versterken. Voorbeelden daarvan zijn het verspreiden van elkaars persberichten, het ontwikkelen van een gezamenlijke sprekerspool en een gezamenlijke Facebook groep.

²⁵ Zie voor een opsomming van alle inspanningen het artikel van Geert van Dartel, dat gepubliceerd is op de Website: <http://www.oecumene.nl/documentatie/500-jaar-reformatie/1411-hervormingsdag-2017-een-nieuw-begin>.

²⁶ De Raad van Kerken kwam met een special reformatienummer in de zomer van 2016, schonk geregeld aandacht aan het reformatiejaar in Oecumenisch Bulletin en op haar Website. Op 12 oktober 2016 hield ik een speech over het Reformatiejaar voor de Raad van Kerken in Nederland, die in Huis ter Heide vergaderde. Op 27 oktober 2016 werd in Amersfoort een Video-Conferentie via Skype opgenomen, die was georganiseerd door de Raad van Kerken in Nederland in samenwerking met de Duitse Raad van Kerken (ACK) ten dienste van de week van gebed voor de eenheid van alle christenen. Van Nederlandse zijde namen deel aan het gesprek: Jurjen Zeilstra, Margriet Gosker, Dick Akerboom, Klaas van der Kamp en Geert van Dartel. Aan Duitse zijde werd deelgenomen door Bernd Densky, Marc Witznbacher en Elisabeth Dieckmann.

²⁷ M. Gosker, K. Apperloo, 'Reformatie betekent ook keuzes maken', in: *Zijspiege*, september 2017 nummer 11, 3;

M. Gosker, 'Zelfstandige kantklossters en zakelijke dochters' in: *Zijspiegel*, september 2017, 24-25.

²⁸ M. Gosker, 'Een jaar lang gedenken en vieren', in: *Ouderlingenblad* 94 (2016), Nr 1073, 19-22 ([pdf](#), 2M); M. Gosker, 'Met het Reformatiejaar het hele land door', in: *Christelijk Weekblad* 65 (2017) 22, 4-5.

²⁹ Het aantal initiatieven om zelf nieuwe actuele stellingen te produceren is onafzienbaar. Het zou goed zijn dat eens te inventariseren. De actuele stellingen van de estafette vormen samengevoegd een soort actueel prioriteitenlijstje: "De Bijbel is belangrijk, maar het punt is niet dat de Schrift heilig is, want het gaat om de Heilige zelf. De ware schat van de kerk is het heilig evangelie van Gods genade. In deze tijd moeten we dus opnieuw gaan schat zoeken. Genade is een geschenk, maar je krijgt het niet cadeau: het is levenslang leren leven als een bevrijd en dankbaar mens. Protestantse spiritualiteit blijft voor de Nederlandse samenleving van belang, als zij oecumenische en evangelische inspiratie kan integreren tot een nieuw sprankelend geheel. Het evangelie daagt vrouwen en mannen uit om elkaar als gelijkwaardig te aanvaarden. Samen zijn we kerk, samen geven we leiding en samen willen we er zijn ten dienste van de samenleving. We zullen de oude verhalen blijven vertellen en voegen er nieuwe aan toe! Zonder verhaal geen weg. Geloven maakt je tot een vrij en vrolijk mens, of je nu jong bent of oud. En we geven God de eer. De reformatie gaf ons het lied op de lippen, ook al zijn protestanten vaak dwarsliggers. Het is de kunst om het leven te ontvangen uit Gods hand. Laten we elkaar niet de maat nemen. Scheiden doet lijden, delen doet helen. En maak geen verschil tussen betaald en onbetaald werk. Het is allebei even belangrijk. Je wordt immers niet gerechtvaardigd uit je werken."

³⁰ Mgr H. van den Hende zat in de stuurgroep Reformatiejaar, hij sprak op 31 oktober 2016 in Amsterdam, op 11 januari 2017 in Nijkerk, op 18 maart 2017 in Nieuwkuijk, op 1 september in Bergen op Zoom, op 25 oktober in Hillegom, op 26 oktober in Utrecht: Het uitgestelde dispuut, Luthers stellingen herlezen, georganiseerd door Tilburg School of Catholic Theology, Katholieke Vereniging voor Oecumene en Cardinal Willebrands Research Centre (CWRC) en op 30 oktober in Rotterdam. Mgr Liessen sprak 10 september in Oosterhout, waar de organisatie mede in handen was van de oecumenische beweging Chemin Neuf. Mgr de Korte zat in de stuurgroep Reformatiejaar, hij staat op de gezamenlijke sprekerspool PKN-Refo500, hij sprak op 18 maart in Nieuwkuijk, op 5 april in Nijkerk, op 16 september in het Zwanenburghuis in Den Bosch, waar de organisatie mede in handen was van International Christian Fellowship. Daar overhandigde ik hem een in Hongarije gedrukte Heidelbergse Catechismus. Ook sprak hij op 25 oktober in Utrecht. Geert van Dartel zat in de stuurgroep Reformatiejaar en had een groot aandeel in de Brabantse activiteiten.

³¹ "De bevrijdende kracht van het evangelie daagt mannen en vrouwen uit om elkaar te aanvaarden als gelijkwaardig in het bijdragen aan leiding en dienst van kerken in de samenleving".

³² M. Gosker, '500 jaar Reformatie, waar ging het om?', in: Mariënborg Magazine, 34 (2107) 2, maart, 19-21.

M. Gosker, 'De kerk moet altijd weer op de schop', in: Mariënborg Magazine, 34 (2107) 3, juli, 15-17.

³³ C. Link, 'Umstrittene Reformation –Thesen zum Jubiläum 2017', in: H.-G. Link/D. Sattler (ed.), *Zeit der Versöhnung*, Göttingen 2017, 15-20, 19. U. Körtner, *Das Evangelium der Freiheit. Potentiale der Reformation*, Ev. Presse Verband 2017, 58-61.

³⁴ Th. Söding, '500 Jahre Reformation – der Versuch einer Rechtfertigung', in: *Christ in der Gegenwart* 31 (2014), 354.

³⁵ In de oecumenische dialoog tussen christenen, is er méér dat ons bindt dan dat ons scheidt. In de dialoog als broeders en zusters in de Heer, is de doop als inlijving in Christus het fundament van ons gesprek. Naarmate we meer andere elementen van de Kerk van Christus als waarachtige gaven van Christus kunnen aanwijzen en erkennen, is onze verbondenheid als christenen groeiende op weg naar volledige eenheid in Christus. (*Unitatis Redintegratio*, 4).

³⁶ Gemeenschappelijke verklaring bij gelegenheid van de gemeenschappelijke katholiek-lutherse herdenking van de Reformatie in de Lutherse kathedraal in Lund (Zweden), 31 oktober 2016.

³⁷ R. David Nelson, Charles Raith I, *Ecumenism, A Guide for the Perplexed*, Bloomsbury T&T Clark London/New York, 2017.

³⁸ M. Gosker, Het ambt in de oecumenische discussie, de betekenis van de Lima-Ambtstekst voor de voortgang van de oecumene en de doorwerking in de Nederlandse SoW-Kerken, Delft 2000.

³⁹ <https://www.rkdocumenten.nl/rkdocs/index.php?mi=600&doc=338&id=698>

⁴⁰ De *Charta Oecumenica* is in 2001 uitgegeven door de Raad van Europese bisschoppenconferenties (CCEE) en de CEC (Conference of European Churches) waarbij de meeste oosters-orthodoxe, protestantse, anglicaanse, oud-katholieke en vrije kerken in Europa zijn aangesloten. In de CCEE (Consilium Conferentiarum Episcoporum Europae) zijn de rooms-katholieke bisschoppenconferenties in Europa verenigd.

⁴¹ D. Sattler, 'Auf dem Weg zu einander', in: H.-G. Link /D. Sattler (ed.), *Zeit der Versöhnung*, Göttingen, 2017, 63-77, 63.

⁴² <https://www.kath.ch/newsd/von-der-diagnose-zur-therapie-reformierte-und-katholiken-auf-der-suche/>

⁴³ De delegatie bestond van protestantse zijde uit de voorzitter van de EKD, bisschop Heinrich Bedford-Strohm, de Westfaalse preses Annette Kurschus, de preses van de EKD-synode Irmgard Schwaetzer en bisschop Karl-Hinrich Manzke. Van rooms-katholieke zijde namen de voorzitter van de Duitse bisschoppenconferentie kardinaal Reinhard Marx, de aartsbisschoppen Ludwig Schick en Robert Zollitsch en bisschop Gerhard Feige deel. http://weltkirche.katholisch.de/Aktuelles/20160819_Heilig-Land-Reise_DBK_EKD.

⁴⁴ Het was de basis van de oecumenische dienst op 31 oktober 2016 in Lund, geleid door de Secretaris-Generaal van de Lutherse Wereldfederatie Martin Junge, bisschop Munib Younan en paus Franciscus, samen met aartsbisschop Jackelén en bisschop Arborelius van Zweden.

⁴⁵ Dit symposium vond plaats op 14 juni 2017 en werd georganiseerd door de Friese Raad van Kerken in samenwerking met de Katholieke Vereniging voor Oecumene.

⁴⁶ "We, the Synods of the Reformed Church in Romania and the Evangelical-Lutheran Church of Romania, who in the name of our God have gathered for a joint jubilee meeting in Kolozsvár on the 4th of July 2017, before God and our fellow men, make the following Statement: With humbleness and full responsibility we declare that: we look back at the 500 years since the beginning of Reformation filled with gratefulness towards God and we continue to undertake the reformers' legacy. Thankfully we announce that – as a gift of God's great will and mercy – we can be members

of the 500-year-old Protestant family; furthermore we contentedly and obediently accept all the duties and services that are to be assumed by us in this great and holy community". De verklaring draagt overigens nogal een nationalistisch karakter.

⁴⁷ De viering was georganiseerd door de IEF (International Ecumenical Fellowship. We vierden de Limaliturgie met Olav Fyske Tveit, Secretaris Generaal van de Wereldraad van Kerken, bisschop H. Bedford-Strohm (EKD), Martin Engels (Moderator van de Reformierte Bund in Duitsland), Bisschop David Hamid uit Londen, Bisschop J. Johannesdotter uit Bückeberg, Bisschop Matthias Ring uit Bonn, Bisschop V. Schulz uit Basel en bisschop Rosemarie Wenner (Frankfurt/Main).

⁴⁸ "Mit dieser Vereinbarung geben wir dem zwischen uns gewachsenen Miteinander einen verbindlichen Rahmen und verpflichten uns, dieses Miteinander auch weiterhin zu fördern und zu entwickeln. So suchen wir, der Gemeinschaft in Zeugnis und Dienst gerecht zu werden zur Ehre Gottes, des Vaters und des Sohnes und des Heiligen Geistes." <http://www.reformiert-info.de/18247-156-8-2.html>

⁴⁹ http://www.raadvankerken.nl/pagina/4724/nu_doorpakken_tot_2021

⁵⁰ Geduld und Ungeduld: K. Koch, *Wir Christen - wann endlich vereint? Ökumenische Perspektiven für heute und morgen*, herausgegeben von Robert Biel, Caminobuch 2017, 21.

Column Oecumene na het Reformatiejaar

Dr. Hans Burger

Ik zal het u bekennen: hoe gereformeerd ik ook ben, ik zag niet heel erg uit naar dit reformatiejaar. De viering van 500 jaar reformatie riep ambivalente gevoelens bij me op.

Kijk naar onze huidige Europese geseculariseerde samenleving, naar de problematiek van moderniteit en postmoderniteit. Die problemen zijn zo verbonden met de aanleiding tot en de uitwerking van de Reformatie. Machtsmisbruik van de kerkelijke hiërarchie, verval van de geestelijkheid, drammerig aandringen op geestelijke vernieuwing, boetepredikers, opkomend individualisme, heilonzekerheid, traditionalisme, opnieuw willen beginnen los van de traditie, conflicten over macht en autoriteit, onmacht om elkaar te bereiken, inquisitie, godsdienstoorlogen. Goed en kwaad liggen vaak zo dicht bij elkaar. Hetzelfde geldt voor het mooie wat God geeft en de ontaarding ervan wanneer mensen doorslaan. De opkomst van de Moderniteit in al haar ambivalentie is onlosmakelijk verbonden met Reformatie en Contra-Reformatie.

Des te meer raakt het me als erfgenamen van beide samen de Reformatie herdenken. Als Lutherse en Rooms-katholieken elkaar vergeving vragen voor de manier waarop ze beiden het lichaam van Christus verwond hebben. Als Protestanten en Rooms-katholieken erkennen dat het beschamend is hoe de kerk gebroken is en hoe christenen tegenover elkaar kwamen te staan. Als ik lees hoe paus Franciscus een jaar geleden in Lund benadrukt dat Katholieken en lutheranen de gezamenlijke wens hebben om in Christus verenigd te zijn en samen bidden om de genade van de eenheid. "Blijf in mij zoals ik in u", zo citeerde paus Franciscus het Johannes-evangelie.

Precies die nadruk op de eenheid met Christus leer ik van de Reformatoren. Mijns inziens ging het Luther en Calvijn om het solus Christus, Christus alleen. Helaas vergeten protestanten dat zo maar. Dan gaat de Reformatie over sola gratia, sola fide, en sola scriptura.

Symposium: Oecumenische balans van het Reformatiejaar

Maar die drie kunnen niet op zichzelf staan. Je kunt ze alleen begrijpen vanuit het solus Christus. Christus redt van zonde, kwaad en dood. Die redding is er alleen door genade omdat Christus ons wordt geschonken. Redding is er alleen door geloof omdat we in geloof Christus ontvangen en hem aantrekken. Het goede nieuws over onze redding vinden we alleen in de Schrift, omdat Christus daar het hart van is. Eigentijds gezegd: je identiteit vind je alleen in Christus. Het gaat erom in hem te zijn, één met hem te zijn, te delen in wie hij is.

Het is mooi om te zien hoe er in dit reformatiejaar ruimte is om als christenen samen stil te staan bij de herontdekking van dat 'solus Christus'. Die concentratie op Christus verbindt. Van harte hoop ik dat die concentratie op Christus in de breedte van de kerk onze aandacht houdt. Want het is ook kerk breed een probleem dat die concentratie op Christus steeds weer verdwijnt. Eerlijk gezegd – en ook dat is een waarneming die gemengde gevoelens oproept: een protestant die weinig met Jezus Christus heeft, staat verder van mij af dan een rooms-katholiek bij wie ik die concentratie op Christus herken. Het protestantse erfgoed delen terwijl Christus een onheldere figuur geworden is, verbindt minder dan elkaar herkennen in de oecumenische geloofsbelijdenis van Nicea.

Samen terugkijken en herdenken is waardevol. Natuurlijk niet als een bevestiging van het eigen gelijk. Daarvoor is heel het gebeuren rond de Reformatie te veel omgeven door ambivalenties. In de verklaring van de Lutherse Wereldfederatie en de Pauselijke raad voor de bevordering van de eenheid van christenen wordt het verlangen uitgedrukt naar de heling van de wond in het lichaam van Christus. Ik hoop dat hier na deze gezamenlijke herdenking uitvoering aan gegeven wordt.

Het streven naar eenheid omvat, volgens die verklaring, commitment tot een theologische dialoog. Er zijn immers verschillen die niet zomaar overbrugd kunnen worden. Verschillen ontkennen heeft geen zin, omdat ze in de christelijke en kerkelijke praktijk van alledag zich toch laten gelden, of ze nu benoemd worden of niet.

Ik ben blij met de gegroeide herkenning tussen rooms-katholieken en protestanten op het punt van Christus, rechtvaardiging en geloof. Tegelijk liggen er verschillen, rond Maria, rond de ambtsleer en de positie van de paus, en rond de visie op de kerk. Met name zie ik op het laatste punt voor protestanten aanleiding om goed naar Rome te luisteren. Ik

kan begrijpen dat in de tijd van de Reformatie en daarna protestanten alle aandacht wilden richten op Jezus Christus. De kerk mag die plaats van Jezus Christus niet overnemen als een onmisbaar heilsinstituut. Als gevolg daarvan is binnen de verschillende protestantse tradities de rol van de kerk echter wel te klein geworden.

Het belang van de eenheid van de kerk wordt vaak onderschat. Protestanten praten dat vaak goed door te zeggen dat we in Christus toch allemaal een zijn. Maar het gemak waarmee protestanten soms uit hun kerk stappen of een eigen denominatie beginnen, is onrustbarend. Dat eenheid een van de eigenschappen van de kerk is, zijn veel protestanten vergeten. In het gebrek aan eenheid van de kerk ligt mijns inziens een van de belangrijke oorzaken van de ontkerkelijkheid en de- christianisering van Europa. Juist de eenheid van de kerk zou moeten laten zien dat God een God is die blokkades opruimt, vrede sticht, gastvrij is, gemeenschap uitbreidt en relaties herstelt. En dat God mensen verandert in mensen die liefdevolle verbinders zijn en juist daardoor op God lijken.

Verder: het is één ding om te zeggen dat het avondmaal geen herhaling van Christus' offer is, dat de kerk niet de bemiddelaar van het heil is, dat gelovigen zelf toegang tot God hebben en niet afhankelijk zijn van een priester. Maar wanneer je van de weeromstuit in een wereld terechtkomt die geestelijk leeg is, zonder rituelen of symbolen, en God nergens meer tegenkomt, ben je als protestant niet dichterbij huis belandt, maar misschien juist verder van huis geraakt. Wanneer de Bijbel de kerk lichaam van Christus en tempel van de Heilige Geest noemt, hoor ik daarin meeklinken hoe belangrijk de bemiddelende rol van de kerk is. Een gemeenschap van christenen, liefdevolle gemeenschap, betekenisvolle rituelen, en vooral de doop als symbolische onderdompeling in Christus en zijn dood en het avondmaal dat telt als het tot je nemen van Christus' vlees en bloed, maken allemaal iets van het evangelie en het komende koninkrijk tastbaar. De erfgenamen van de Reformatie hebben veel te winnen door die bemiddelende rol van de kerk meer serieus te nemen.

Het zou mooi zijn als Rome en Reformatie ook hier elkaar kunnen vinden. Hier is nog veel te winnen. Een grote stap zou mijns inziens gezet zijn wanneer we samen erkennen dat Maria, kerkelijke ambtsdragers (wie weet, de Paus) en de kerk als geheel zeker wel van betekenis zijn, maar niet op zichzelf. Die betekenis is er – zeg ik als gereformeerde – alleen

Symposium: Oecumenische balans van het Reformatiejaar

in Christus, wanneer we in Christus blijven, wanneer Christus in ons blijft en ons vervult met zijn Geest.

De katholieke Luther

Prof. dr. Wolfgang Thönissen

Na de vroegtijdige veroordeling van Maarten Luther door de Kerk gold hij niet langer als katholiek. In de ogen van de Kerk bleef Luther door de eeuwen heen een ketter en scheurmaker. Pas aan het einde van de 19^e eeuw begonnen katholieke theologen met een voorzichtige toenadering tot de persoon Luther. Door zorgvuldige historische arbeid slaagden katholieke onderzoekers erin, zich te bevrijden van de gangbare eenzijdige benadering van de reformator en zijn werk. Deze nieuwe interesse voor de geschiedenis van de Reformatie legde de grondslag voor het katholieke Luther-onderzoek in de 20^e eeuw.

Van invloed hierop waren Johann Adam Möhlers "Symbolik" (1832) en Ignaz Franz Döllingers "Die Reformation" (1846-48). Beide kerkhistorici maakten de weg vrij voor een objectieve uiteenzetting met de theologische argumenten van de Reformatoren, die het midden hield tussen polemiek en het zoeken naar overeenstemming.

In de wereld van het Duitse Katholicisme leidde dit tot een bezinning op de "Geschiedenis van het Duitse volk sinds het einde van de Middeleeuwen", zoals de titel luidt van het werk van de katholieke historicus Johannes Janssen. Het nieuwe Duitse rijk, dat na de ondergang van het oude Duitse rijk in 1806 ontstond, was overheersend protestants georiënteerd. De katholieken probeerden door het oprichten van instituten voor historisch onderzoek en door grondige studie van de bronnen, de eenzijdig antiroomse geschiedschrijving te doorbreken en een ander beeld te geven van de tijd vóór en na de Reformatie. De katholieke Luther-studie van de 20^e eeuw is er vervolgens in geslaagd een belangrijke bijdrage te leveren aan de nieuwe visie op Luther binnen de katholieke Kerk.

1 Een nieuwe kijk op Luther

In twee opzichten is dit onderzoek, dat zich uitstrekte over een eeuw, vruchtbaar gebleken. De naam Luther komt weliswaar niet voor in de teksten van het Tweede Vaticaans Concilie, en van een expliciete uiteenzetting met Luthers theologie is geen sprake, - toch kan niet ontkend worden dat het concilie enkele kernpunten van zijn theologie opgepakt en onuitgesproken zich eigen gemaakt heeft. De hoogachting en de verering voor de Heilige Schrift en haar plaats in het leven van de Kerk is een kernpunt van de Constitutie over de Openbaring, "Dei verbum". De Constitutie over de Kerk, "Lumen gentium", onderstreept het algemene priesterschap als fundamentele roeping van alle mensen tot het christen-zijn. Het oecumenisch streven wordt in het decreet over de oecumene, "Unitatis redintegratio", verbonden met de oproep tot vernieuwing van de Kerk. De pastorale Constitutie "Gaudium et spes" en de Verklaring over de vrijheid van godsdienst, "Dignitatis humanae", benadrukken de betekenis van vrijheid en verantwoordelijkheid van de mens tegenover God en de wereld, inclusief de aanvaarding van de vrijheid van godsdienst. Alles tezamen genomen, duiden deze opvattingen, die rekening houden met belangrijke thema's van de theologie van Luther, op de ontwikkeling van een theologie die zich oriënteert op het Woord van God. Elke theologie die zich op het Tweede Vaticaans Concilie baseert, gaat uit van de soevereiniteit van de waarheid en de werkelijkheid van Gods Woord in Jezus Christus. Alle theologische thema's zal zij op deze grondslag tot ontwikkeling brengen.

Deze onuitgesproken overeenkomst met Luther leidde dan ook tot een nieuwe waardering van zijn katholiciteit, waarbij zijn streven naar hervorming de nodige erkenning kreeg. Deze waardering en erkenning proeven wij vooral uit de woorden van Johannes kardinaal Willebrands en van Paus Johannes Paulus II. Na het Tweede Vaticaans Concilie heeft kardinaal Willebrands met nadruk gewezen op de tendens, die aan het katholieke Lutheronderzoek veel te danken heeft, om "in de plaatsbepalingen van Luther een echt katholieke erfenis terug te vinden, zijn klaarblijkelijke dwalingen terzijde te laten of dusdanig om te vormen dat Luther in zijn geheel in de Rooms-Katholieke continuïteit en katholiciteit kan worden opgenomen."¹ Van de zijde van de Katholieke Kerk konden zowel "de diepe religiositeit van Luther, die door de hartstochtelijke vraag naar het eeuwige heil gedreven werd"² erkend worden, als zijn opvatting over de rechtvaardiging van de zondige mens,

die niet langer als schismatiek werd beschouwd. Paus Benedictus XVI wees, bij gelegenheid van zijn bezoek aan het Augustijnenklooster in Erfurt, september 2011, op de diepe religiositeit van Luther: "Wat hem bezielde, was de vraag naar God, de vraag die de grote hartstocht en de aandrift van zijn leven en van zijn weg geweest is: hoe krijg ik een genadige God? Deze vraag hield hem in zijn greep, hij stond achter heel zijn theologisch zoeken en worstelen. Theologie was voor Luther geen academische kwestie, maar een worsteling met zichzelf, en dat wil zeggen: een worsteling om God, en met God."³ De ontdekking van deze beide wezenlijke kenmerken van Luthers persoonlijkheid en van zijn theologie leidde binnen de katholieke theologie tot een nieuwe oecumenische visie op Luther als "getuige van het Evangelie", zoals vastgelegd is in het gemeenschappelijke document van de commissie voor de lutherse-katholieke dialoog.⁴ Op deze wijze zijn Maarten Luther en zijn theologie voor de katholieke theologie tot een geestelijke en theologische uitdaging geworden.

Het is geen geringe prestatie van het katholieke Luther-onderzoek van de 20^e eeuw, de van eeuw tot eeuw bevestigde afweerhouding ten aanzien van Luther overwonnen te hebben, en een nieuwe ontmoeting met de katholieke en reformator Maarten Luther mogelijk te hebben gemaakt. Zij heeft hem tevens bevrijd van de eenzijdige tenlastelegging van de scheuring van de Kerk van het Avondland. Het katholieke Luther-onderzoek, voortgekomen uit de bestrijding van een theologie van afweer van de Reformatie en haar uitgangspunten en gevolgen, heeft deze oecumenische bijdrage van de katholieke theologie voorbereid, die tenslotte is uitgemond in de oecumenische theologie. De Pausen van na het Tweede Vaticaans Concilie hebben op enkele wezenlijke punten de resultaten van het katholieke Luther-onderzoek bevestigd.

2 Een nieuwe hedendaagse katholieke lezing van Luther

De nieuwe benadering van Maarten Luther, zoals deze gedurende de 20^e eeuw binnen de kerken van de Reformatie gestalte kreeg, betekende ook voor de katholieke theologie een aanzet om een nieuwe visie op de reformator te ontwikkelen. Het bood haar tevens de gelegenheid om deel te nemen in de oecumenische bezinning op de uitgangspunten, het verloop en de gevolgen van de Reformatie, waarbij Luther in het middelpunt stond, maar niet alleen hij. Deze omvangrijke historische studies die Luther en zijn theologie betroffen,

leidden tot nieuwe systematische kennis, die de katholieke theologie hebben getransformeerd. Men kan zeggen: de katholieke theologie heeft zich de theologische impulsen van Luther expliciet eigen gemaakt.

2.1 De oproep tot boetedoening en vernieuwing

“Luthers roep om hervorming van de Kerk was naar zijn oorspronkelijke bedoeling een oproep tot boetedoening en vernieuwing, die in het leven van elk mens zouden moeten plaatsgrijpen.”⁵ Dat het leven van elke christen de dagelijkse boetedoening veronderstelt, was de inhoud van Luthers eerste these over de aflaat. Op die manier bracht hij de pastorale uitdaging van het gehele christelijke leven opnieuw voor het voetlicht. Zich te openen voor het Evangelie, zich te richten naar Jezus Christus, Zijn wil te volbrengen, - dat is een christelijke opgave, en Jezus zelf heeft hem aan de zijnen opgedragen. Deze gerichtheid op boetedoening en vernieuwing is van het begin af aan zichtbaar in het streven van Luther naar hervorming van de Kerk. Tot uitdrukking komt zij tenslotte in de leer van de rechtvaardiging: Uit ervaring met het sacrament van de biecht is de leer van de rechtvaardiging gegroeid en tot volle ontplooiing gekomen. Door de belofte van het evangelie (promissio) in het gesproken woord, in dit geval van de absolutie, wordt de zondaar gerechtvaardigd wanneer hij in geloof (fides) dit woord aanvaardt. In dit gebeuren wordt hij door de Heilige Geest tot Christus gebracht en met Hem verbonden.”⁶ In deze context komt ook de katholieke theologie van de 20^e eeuw tot een nieuw begrip van de biecht en de boetedoening. Het Tweede Vaticaans Concilie trachtte een aanzet te geven tot een nieuw verstaan van het sacrament van de biecht, en wel vanuit de herontdekking van de verzoening van de zondaar met de Kerk. Dit leidde tot de overweging, de aflaat te beschouwen als een gebeuren dat op het sacrament van de biecht volgt, waardoor de mens opnieuw in de gemeenschap met God geplaatst wordt. Maar het begrip aflaat blijft omstreden. Paus Franciscus heeft de traditionele kerkelijke aflaat een nieuwe wending gegeven. Volgens hem is Gods barmhartigheid zelf de aflaat, die God aan de zondaar schenkt.⁷ Een aflaat kan men zich dus niet verwerven, laat staan kopen, - men moet hem willen ontvangen als een geschenk. “Leven in de geest van de aflaat betekent zich aan de barmhartigheid van de Vader toe te vertrouwen, in de zekerheid dat zijn vergeving op het gehele leven van de gelovigen van invloed is”⁸ God bevrijdt ons “van alle consequenties

van de zonde". In deze vorm is de aflaat niet langer een werk der vroomheid, maar uitdrukking van Gods barmhartigheid, die de mens slechts heeft willen te ontvangen. Daaruit volgt de opgave, deze vernieuwing van het leven, die eigenlijk met de aflaat bedoeld is, op een gepaste wijze tot uitdrukking te brengen. Deze zienswijze heeft zich de katholieke theologie reeds in de gemeenschappelijke verklaring over de leer van de rechtvaardiging (1999) eigen gemaakt: "Alleen uit genade in het geloof aan de heilsdaad van Jezus Christus, niet op grond van eigen verdienste, worden wij door God aangenomen en ontvangen wij de Heilige Geest, die onze harten vernieuwt en ons in staat stelt en bemoedigt tot goede werken."⁹ "Alleen... in het geloof": het betekent dat de mens geheel en al uit de hem reddende genade en barmhartigheid van God leeft, die hij zich moet laten schenken, maar nooit zelf verdienen kan. De mens is aangewezen op Gods genade, uit welke hij de vrijheid voor het leven ontvangt, en vervolgens zelf leven kan.

2.2 Nieuwe omgang met het verleden: rechtvaardiging

Voor het streven naar vernieuwing door boetedoening en omkeer, vond Luther in kerkelijke en theologische kring in Duitsland en in Rome destijds geen gehoor meer. "Het waren niet Luthers uitleg van het Evangelie en zijn streven naar hervorming op zich, die tot de scheuring van de Kerk geleid hebben, maar de uitwerkingen ervan op het gebied van kerkzijn, ambt en leergezag."¹⁰ De kern van de Reformatie was vernieuwing van de Kerk uit haar Bijbelse oorsprong. Op weg naar herstel van de kerkelijke eenheid, is het belangrijk de betekenis van deze kern als christenen gezamenlijk recht te doen, door geduldige theologische arbeid aan de verwerking van de dogmatische tegenstellingen en splitsingen die zijn ontstaan. Daarbij gaat het ook om de vraag, of de kerkelijke besluiten ten aanzien van Luther zelf een revisie of een schuldbekentenis behoeven. Dan gaat het tevens om een zodanig opfrissen van het geheugen, dat gebeurtenissen uit het verleden, die nog altijd ons handelen bepalen en beïnvloeden, op nieuwe wijze beschouwd en gewaardeerd kunnen worden.

Paus Johannes Paulus II heeft tot zo'n nieuwe omgang met het verleden opgeroepen, voorafgaand aan de vieringen van het Heilige Jaar 2000.¹¹ Teruggrijpend op het woord van paus Paulus VI dat de paus zelf waarschijnlijk de grootste hinderpaal is op de weg naar de eenheid der christenen, stelde hij in het kader van het gebed om vergeving dat de trouw van de katholieke kerk aan de apostolische overlevering en het geloof der Vaderen

in het ambt van de bisschop van Rome gestalte heeft gekregen, “wat voor een groot deel der andere christenen een probleem betekent, verbonden met pijnlijke herinneringen.”¹² Wat in het verleden heeft plaatsgevonden, kan niet meer veranderd worden.

Maar hoe wij met de geschiedenis omgaan, en hoe wij het verleden gedenken, dat kan in de loop van de tijd wel degelijk veranderen. “Terwijl het verleden zelf onveranderlijk is, is de presentie van dat verleden in het heden aan verandering onderhevig.”¹³ Daarom hebben christenen van nu gezamenlijk de plicht de geschiedenis opnieuw te vertellen. Alleen dan is er kans, dat de heroverweging van de gevolgen van handelingen uit het verleden tot revisie zal leiden. Dit proces van vernieuwing in omgang met het verleden heeft gestalte gekregen in “Van conflict tot gemeenschap”, de internationale commissie voor de luthers- katholieke dialoog. Paus Franciscus heeft tijdens de viering ter gedachtenis aan de Reformatie, op 31 oktober 2016 in Lund, de uitkomst van meer dan vijftig jaren gemeenschappelijke arbeid aan de heikele thema’s uit de 16^e eeuw, bevestigd. De Reformatie, aldus de paus, heeft ertoe bijgedragen dat de Heilige Schrift in het centrum van de Kerk geplaatst is. Luthers zoektocht naar de barmhartige God heeft de vraag naar de waarachtige relatie tot God aangescherpt. De leer van de rechtvaardiging geeft uitdrukking aan het wezenlijke van het mens-zijn ten overstaan van God. De geloofwaardigheid van de christenen in de wereld neemt toe door hun getuigenis van de barmhartigheid. De mens is altijd aangewezen op Gods genade en barmhartigheid. De verdediging van de waardigheid van ieder individu staat centraal in de dienst van de christenen aan de wereld. Op al deze punten getuigt de boodschap van de paus expliciet van de erfenis van Luther.

2.3 Reformatie als hervorming

Om de Reformatie te begrijpen, volstaat het niet om de verschijnselen van verval binnen de Kerk aan het einde van de middeleeuwen op te sommen. Zonder twijfel was de Kerk toe aan een hervorming. En ze bezat het vermogen daartoe. Het streven van Luther laat zich heel goed inpassen in de toenmalige situatie van de Kerk. Hij knoopte aan bij het feit dat de Kerk behoefte heeft aan hervorming, dat voor haar hervorming wezenlijk is en dat zij tot hervorming in staat is. Zodoende kunnen alle hervormingsbewegingen binnen de Kerk van de late middeleeuwen en de vroege nieuwe tijd betrokken worden bij de beoordeling van de Reformatie. Het woord Reformatie wordt tegenwoordig niet alleen met de

scheuring van de westerse Kerk in verband gebracht, maar evenzeer met het inzicht dat de Kerk altijd op vernieuwing en reformatie blijft aangewezen. Hierop heeft het Tweede Vaticaans concilie met nieuwe nadruk gewezen: de Kerk op haar weg door de wereld wordt opgeroepen zich blijvend te hervormen. Katholiciteit als trouw aan de roeping van de Kerk omsluit tevens de hervorming van de Kerk. In alle eeuwen, tot op heden, was hervorming het legitieme streven van de Kerk. Het wezen ervan wordt door het Tweede Vaticaans concilie, dat hieraan nieuwe ruimte wilde geven, omschreven met de behoefte naar reiniging, boetedoening en vernieuwing.¹⁴ Het verleende een nieuwe betekenis aan het principe van de latere hervormingsbeweging: "Ecclesia semper reformanda", toen begrepen werd dat deze grondregel ontleend is aan een oude katholieke traditie. Reformatio als wederopbouw volgens het oerbeeld, en renovatio als vernieuwing van het leven van de Kerk uit de geest van het evangelie werden door het concilie uitgelegd als trouw aan de eigen roeping en als dynamiek van de weg van de Kerk door de geschiedenis.¹⁵ "Hervorming betekent aan de waarheid van het evangelie vasthouden en haar steeds zo authentiek mogelijk verkondigen; in de 16^e eeuw leidde dat tot een scheuring van de historische banden van de kerkgemeenschap. Vandaag de dag moet hervorming hand in hand gaan met de wetenschap dat de onderlinge gemeenschap der christenen wezenlijk is voor haar getuigenis onder de volken."¹⁶ Paus Franciscus heeft door zijn deelname aan het Luthers wereldcongres in Lund zijn visie op het hervormingswerk van Luther expliciet duidelijk gemaakt.

2.4 Theologie uit de geest van de Heilige Schrift

Het uitgangspunt van de hervorming was voor Luther de vernieuwing van de theologie uit de geest van de Heilige Schrift. Hierin stemde hij overeen met de humanisten van zijn tijd, in de eerste plaats Erasmus. Luthers streven past geheel in de geestelijke strijd om een nieuwe en adequaat Godsbegrip, dat het intellectuele leven van zijn tijd beheerste. Bij Luther draait het om een nieuw verstaan van het Evangelie, als boodschap van Gods barmhartigheid. Staupitz maakte een begin met de leer, aldus Luther, en hij gaf daarmee aan dat hij voortbouwde op de Augustijnse traditie.¹⁷ Wij weten nu dat daarachter de monastieke theologie van Bernard van Clairvaux staat. "Hoewel Luther zeer kritisch was over de scholastieke theologie, heeft hij toch gedurende twintig jaar theologie bedreven als Augustijner monnik en als zodanig in de traditie van de monastieke theologie...Luthers

praktijk van de exegese van de Heilige Schrift als ontmoeting tussen God en de mens, vertoont een duidelijke overeenkomst met de wijze waarop Bernardus de Heilige Schrift verklaarde.”¹⁸ Monastieke theologie als schriftgebonden theologie is een impuls van Bernardus en Luther beide, waarvan de uitwerking nog op zich wachten laat. Ook is het te wensen dat het typische van de monastieke theologie, namelijk haar verbondenheid met, maar ook haar tegenstelling tot cisterciënzer spiritualiteit en middeleeuwse mystiek, nader uitgewerkt wordt.¹⁹ Het komt erop aan de eigenheid van deze theologie aan het licht te brengen. Niet om de betekenis van de monastieke of mystieke levenswijze voor het theologisch denken gaat het, maar om duidelijk te maken hoe hier de theologie de Heilige Schrift verstaat, namelijk als het woord van het heil, gesproken tot de mens die geheel en al op dit heil is aangewezen. Een dergelijke theologie zou men, Luther indachtig, een applicatieve (toegepaste?) theologie kunnen noemen.

2.5 Voorbij het confessionalisme

Luther deed voortdurend beroep op een toekomstig concilie, en het appèl daartoe heeft hij telkens weer doen uitgaan. Toen dan uiteindelijk het concilie van Trente bijeengeroepen werd, was het te laat om de wonden te genezen die de geloofsstrijd aan de ene kerkelijke *communio* had toegebracht. Trente is uitgelopen op een compromis. De besluiten van het concilie legden de grondslag voor de katholieke identiteit in het tijdperk van het confessionalisme. Vanuit het centrum van de Kerk werden de normen van het katholieke leven vastgelegd, want heel het binnenkerkelijk hervormingstreven stond nu in het teken van de bestrijding van het protestantisme. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat het theologisch denken en het kerkelijk handelen na Trente bepaald werden, niet door positieve uitspraken over de leer, maar door de decreten der *canones* van het concilie waarin de valse leer veroordeeld werd. Denken en handelen binnen de Kerk droegen het stempel van de antithese. Men kan dus zeggen dat de katholieke kerk in menig opzicht onder invloed stond van de Reformatie, al was het dan door de noodzaak zich ertegen af te grenzen. Het is het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) geweest, dat erin slaagde het hervormingstreven van Trente te ontdoen van het confessionalistische keurslijf, en de Reformatie positief te benaderen. Op de vragen die Trente had opgeworpen, probeerde men nu een evenwichtiger antwoord te vinden, waartoe men terugging tot de apostolische overlevering van de Kerk, en te rade ging bij “het nieuwe besef van

gemeenschappelijk geloven²⁰, dat in de oecumenische beweging leefde. De aangrijpingspunten voor hervorming van de kerk, die door de beide concilies zijn aangereikt, dienen door historisch-kritisch onderzoek binnen de conciliaire en dogmatische hermeneutiek, aan het licht gebracht te worden.²¹ Paus Benedictus XVI heeft op het belang hiervan gewezen in een toespraak tot de kardinalen in december 2005: hermeneutiek der hervorming is onontbeerlijk voor de receptie van de concilies.²²

2.6 Geen nieuwe kerk

De Reformatie had als doel de vernieuwing van de gehele Kerk uit de Bijbelse oorsprong. De scheuring van de westerse Kerk in de 16^e eeuw kan dus onmogelijk als succes van de van Wittenberg uitgaande hervorming geboekt worden. Te meer daar de Augsburgse Confessie uitdrukkelijk verklaarde aan de eenheid van de Kerk vast te houden en het geloof te belijden van de ene, heilige, katholieke en apostolische Kerk. In de geest van deze belijdenis kon het dus niet gaan om de grondvesting van een nieuwe kerk. Waar het wel om ging, was de vernieuwing van het christelijk geloof in overeenstemming met de traditie van de Kerk en met de Heilige Schrift.²³ We zijn het er tegenwoordig over eens dat de kerkelijke misstanden waarover in de Augsburgse Confessie gesproken wordt, grotendeels zijn opgeheven, dankzij de veranderingen die zich in het leven en de leer van de kerken hebben voltrokken.²⁴ De kerken bewegen zich vandaag de dag in de richting van gemeenschap. Al is het nog niet zo ver, dat men overeenstemming bereikt heeft over de gemeenschappelijke eucharistie, c.q. het gemeenschappelijk avondmaal, - toch zijn de betrekkingen tussen de Rooms-Katholieke Kerk en de lutherse kerken niet langer die van een naast-elkaar-gaan, maar van een naar-elkaar-toegroei.²⁵ De Confessio Augustana van 1530 kan in de katholieke receptie als een document van de hervorming binnen de katholieke Kerk worden verstaan. Dat is de opgave voor het jubileum van de Augustana in het jaar 2030.

Met deze gedachten en overwegingen is een programma van hervorming omljnd, dat ontstaan is uit de terugblik op Maarten Luther en zijn theologie. In dit kader kan men de katholieke theologie van heden niet meer los zien van de uiteenzetting met de Reformatie van de 16^e eeuw. De scheuring van de westerse Kerk is een gevolg van de Wittenbergse hervorming. Kan aangetoond worden, aan de hand van de uitgangspunten en het verloop van de Reformatie, dat deze scheuring niet de intentie was van de hervormingsbeweging

Ontmoetingsdag Oecumenisch Forum voor Katholiciteit

van Luther, dan bestaat er een kans om de eenheid en de gemeenschap van het geloof te herstellen. Maar daarin slaagt men niet wanneer men een willekeurige scheiding maakt tussen de inhoud en de geschiedenis van de hervormingsbeweging. De echte uitdaging voor de oecumene is, om ook de oorzaken en aanleidingen van de scheuring op te nemen in de overeenstemming die men wil bereiken. Dat is het, waartoe een program voor "katholiciteit in hervorming" dient te leiden.²⁶ (27) Het is een grote uitdaging voor het oecumenisch streven naar overeenstemming: katholiciteit en hervorming van kerk en verkondiging niet als tegengesteld te zien maar als onlosmakelijk verbonden. Voor de Rooms- Katholieke Kerk betekent deze uitdaging bij uitstek: duidelijk te maken of en hoe het recht op religieuze vrijheid kan worden geïntegreerd met de verkondiging van het Evangelie.

¹ J. Willebrands, Martin Luther und die Reformation aus heutiger Sicht, in: ders., Mandatum Unitatis. Beiträge zur Ökumene, Paderborn 1989 (KKSMI 16), 262-268, hier 264.

² Ebd., 266.

³ Apostolische Reise Seiner Heiligkeit Papst Benedikt XVI. nach Berlin, Erfurt und Freiburg, 22.-25. September 2011. Predigten, Ansprachen und Grußworte, hg. v. Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz, Bonn 2011 (VApS 189), 71.

⁴ Martin Luther – Zeuge Jesu Christi. Wort der Gemeinsamen Römisch- katholischen/Evangelisch-lutherischen Kommission anlässlich des 500. Geburtstages Martin Luthers, 1983, in: Dokumente wachsender Übereinstimmung. Sämtliche Berichte und Konsentexte interkonfessioneller Gespräche auf Weltebene, Bd. 2 1982-1990, hg. u. eingel. v. H. Meyer u.a., Paderborn-Frankfurt a.M. 1992, 444-451.

⁵ Papst Johannes Paul II., Predigt im Ökumenischen Gottesdienst im Hohen Dom zu Paderborn am Samstag, den 22. Juni 1996, in: Predigten und Ansprachen von Papst Johannes Paul II. bei seinem dritten Pastoralbesuch in Deutschland sowie Begrüßungsworte und Reden, die an den Heiligen Vater gerichtet wurden, 21. bis 23. Juni 1996, hg. v. Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz, Bonn 1996 (VApS 126), 30-34, hier 32.

⁶ R. Messner, Feiern der Umkehr und Versöhnung: Gottesdienst der Kirche. Handbuch der Liturgiewissenschaft. Teil 7/2 Sakramentliche Feiern I/2, Regensburg 1992, 192.

⁷ Misericordiae vultus. Verkündigungsbulle von Papst Franziskus zum Außerordentlichen Jubiläum der Barmherzigkeit, 11. April 2015, hg. v. Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz, Bonn 2015 (VApS 200), Nr. 22.

⁸ Ebd.

⁹ DwÜ III, 423.

¹⁰ Wort zum 450. Todesjahr Martin Luthers aus der evangelischen und katholischen Kirche in Thüringen und Sachsen-Anhalt, in: ÖR 45 (1996)218.

¹¹ Internationale Theologische Kommission, *Erinnern und Versöhnen. Die Kirche und die Verfehlungen in ihrer Vergangenheit*. Ins Deutsche übertragen und herausgegeben von Gerhard Ludwig Müller, Einsiedeln 2000.

¹² Enzyklika UT UNUM SINT von Papst Johannes Paul II. über den Einsatz für die Ökumene, 25. Mai 1995, hg. v. Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz, Bonn 1995 (VApS 121), Nr. 88.

¹³ *Vom Konflikt zur Gemeinschaft. Gemeinsames lutherisch-katholisches Reformationsgedenken im Jahr 2017*. Bericht der Lutherisch/Römisch-katholischen Kommission für die Einheit, Leipzig-Paderborn 22013, Nr. 16.

¹⁴ LG 8.

¹⁵ UR 6.

¹⁶ *Die Apostolizität der Kirche*. Studiendokument der Lutherisch/Römisch-katholischen Kommission für die Einheit, 2006, Nr. 134, in: *Dokumente wachsender Übereinstimmung. Sämtliche Berichte und Konsenstexte interkonfessioneller Gespräche auf Weltebene*, Bd. 4 2001-2010, hg. v. J. Oeldeermann u.a., Paderborn-Leipzig 2012, 573

¹⁷ So noch in einer Tischrede von 1533: WA.TR 1,245, 12 (Nr. 526).

¹⁸ *Vom Konflikt zur Gemeinschaft* (Anm. 42), Nr. 99.

¹⁹ Ansätze hierzu finden sich bei W.G. Buchmüller, Isaak von Étoile. *Monastische Theologie im Dialog mit dem Neo-Platonismus des 12. Jahrhunderts*, Münster 2016 (BGPhMA.NF 80).

²⁰ *Die Apostolizität der Kirche*, Nr. 235 (Anm. 42), 606.

²¹ *Eine Hermeneutik in ökumenischer Absicht bietet: W. Thönissen, Dogma und Symbol. Eine ökumenische Hermeneutik*, Freiburg i.Br. 2008.

²² *Ansprache von Papst Benedikt XVI. an das Kardinalskollegium und die Mitglieder der Römischen Kurie beim Weihnachtsempfang*, 22. Dezember 2005 (VApS 172) 10ff.

²³ *Alle unter einem Christus*, Nr. 10 (Anm. 16), 325.

²⁴ Ebd., Nr. 19 (Anm. 16), 326f.

²⁵ K. Koch, *Auf dem Weg zur Kirchengemeinschaft. Welche Chance hat eine gemeinsame Erklärung zu Kirche, Eucharistie und Amt?*, in: *Cath(M)* 69 (2015) 77-94.

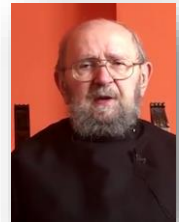
²⁶ W. Thönissen/J. Freitag/A. Sander (Hrsg.), *Luther: Katholizität und Reform. Wurzeln – Wege – Wirkungen*, Paderborn-Leipzig 2016.

Personalia

Dr. Arjan Arjakovsky, orthodox, doctor in de geschiedenis, was 'Research Fellow' aan de Faculteit theologie van de KU Leuven. Hij woonde tot 1994 in Frankrijk waar hij gedoopt werd in Parijs in het aartsbisdom van de Russisch orthodoxe Kerk van West-Europa onder de jurisdictie van het oecumenisch patriarchaat. Hij is gehuwd en zijn echtgenote is Française en Rooms-katholiek. Van Slavische oorsprong leeft hij sinds 1994 in Oost-Europa waar hij in 2004 samen met de Griekse katholieke priester, Iwan Dacko, een instituut voor oecumenisch studies opgericht heeft in Lviv waar hij de directeur van is

p. Thaddée Barnas osb is een monnik van het klooster Chevetogne in België waar hij 1964 intrad. Het klooster Chevetogne staat bekend vanwege het oecumenisch werk en de contacten met de Oosterse Kerken. p. Barnas doceert oecumene aan het Studiehuis Notre Dame in Namen. Hij is ook redactiesecretaris van het tijdschrift *Irenikon* en actief in diverse oecumenische verbanden op lokaal, nationaal en Europees niveau.

Dr. Hans Burger is docent systematische theologie aan de Theologische Universiteit Kampen. Hij studeerde theologie in Kampen en Zürich. In 2008 promoveerde hij op het proefschrift *'Being in Christ, a Biblical and systematic investigation in a reformed perspective'*. Van 2006 tot 2011 was hij predikant van de Gereformeerde Gemeente Vrijgemaakt in Franeker.

Prof. dr. Bram van de Beek is theoloog en bioloog. Na een studie theologie in Utrecht werd hij achtereenvolgens predikant te Lexmond, Vriezenveen en Raamsdonksveer. Prof. Van de Beek is viermaal doctor. In 1974 promoveerde hij op een onderzoek naar de braam, in 1980 op een studie naar het mens-zijn van Christus. Later kreeg hij twee eredoctoraten van universiteiten in het buitenland. In 1982 werd prof. Van de Beek hoogleraar systematische theologie. Prof. Van de Beek is gehuwd en vader van drie kinderen.

Prof. dr. Christoph Burger studeerde evangelische theologie in Heidelberg, Mainz en Tübingen. Hij promoveerde in 1971 in Heidelberg. Daarna werkte hij jaren als predikant in Ingelheim en Worms. In 1983 werd hij adjunct-directeur van het Instituut voor Late Middeleeuwen en Reformatie van de Universiteit Tübingen. Van 1990 tot 2010 was hij hoogleraar kerkgeschiedenis aan de Vrije Universiteit van Amsterdam. Hij is gehuwd en vader van twee zonen.

Dr. Jelle Creemers is hoofddocent religiewetenschappen aan de Evangelische Theologische Faculteit te Leuven en postdoctoraal onderzoeker bij het FWO Vlaanderen. Zijn onderzoek en onderwijs richten zich met name op het oecumenische en sociale potentieel van Evangelische vrije kerken. Hij is gehuwd, vader van drie kinderen en lid van de Evangelische kerk te Aarschot.

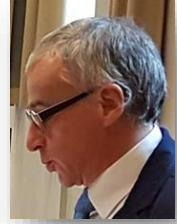
Dr. Margriet Gosker is coördinator van het programma 500-jaar Protestant Geloofwaardig van de Protestantse Kerk in Nederland. Zij studeerde theologie in Kampen, aan de Vrije Universiteit te Amsterdam en verkreeg haar graad van doctor aan de Károli Gáspár Universiteit te Boedapest. Zij was als vicaris verbonden aan de Adventkerk en de Handwegkerk in Amstelveen en vervolgens was zij predikant in Heerhugowaard, Oostzaan, Amstelveen (Bankraskerk), Venlo (Joriskerk) en Boxmeer.

Mgr. dr. J. van den Hende is vanaf 2011 bisschop van Rotterdam. Hij studeerde theologie en filosofie aan de Katholieke Theologische Universiteit in Utrecht en Canoniek Recht aan het Gregoriana in Rome. Hij promoveerde in 1994 op de taak en de rol van de Bisschoppenconferenties sinds het Tweede Vaticaans Concilie. Na zijn studies was hij tot 2003 pastoor in Oosterwolde. In 2000 werd hij benoemd tot vicaris-generaal van het bisdom Groningen, in 2006 werd hij tot bisschop gewijd van het bisdom Breda. In 2016 werd mgr. Van den Hende door de bisschoppen gekozen tot voorzitter van de Bisschoppenconferentie. Tevens is hij bisschop-referent voor oecumene en de Oosterse Kerken.

Ds. Bruneau Jouselin, als predikant aangesteld in 1981 in de Evangelisch Luthers Kerk van Frankrijk. Na een aanstelling in Parijs en Lyon (1985) wordt hij in Straatsburg (1995) universiteitspastor in een studentengemeenschap en daarna verantwoordelijke van een culturele dienst voor de parochies van Straatsburg centrum. Sinds mei 2014, is hij pastor in Brussel in de museumkerk. Hij was ook oecumenische verantwoordelijk in het Centre Saint-Irénée en Unité Chrétienne de Lyon, voor de Fédération Protestante de France werkte hij binnen het RCF (Radio Catholique de France) mee aan de dialoog tussen Geloof en cultuur. In België neemt hij voor de EPUB deel aan de oecumenische dialoog. Gedurende 10 jaar was hij begeleider van een christelijke groep van kaderleden en ondernemers Deze groep bestond uit mannen en vrouwen die leidinggevende functies uitoefenen in kleine (enkele werknemers) en grote ondernemingen (duizenden werknemers).

Prof. dr. Annemarie C. Mayer is professor systematische theologie en religiewetenschap aan de Faculteit theologie en religiewetenschappen, Katholieke Universiteit Leuven, België. Zij is lid van de gereformeerd-katholieke internationale dialoog en van de Gezamenlijke Werkgroep (Joint Working Group) tussen de Wereldraad van Kerken en de Rooms-Katholieke Kerk. Tot 2013 was zij katholieke consultant aan de Wereldraad van Kerken in Genève en leerde fundamentele theologie aan de Universiteit Fribourg, Zwitserland. Tot 2010 leerde ze aan het Instituut voor Oecumenisch Onderzoek aan de Katholieke Theologische Faculteit van de Universiteit Tübingen, Duitsland.

Prof. dr. Marcel Poorthuis studeerde theologie aan de Katholieke Theologische Universiteit (KTU) te Utrecht en muziek aan het conservatorium te Hilversum. Van 1982 tot 1992 werkte hij op het Secretariaat van de Katholieke Kerk in Nederland op het gebied van joods-christelijke betrekkingen. In 1992 promoveerde hij in Utrecht op de commentaren van de Frans-joodse filosoof Levinas op de Talmoed. Sinds 1992 is hij als universitair (hoofd-) docent verbonden aan de Katholieke Theologische Universiteit te Utrecht, thans de Faculteit Katholieke Theologie (FKT) van de Tilburg University. In 2010 is hij benoemd tot hoogleraar aan diezelfde universiteit met als leeropdracht de dialoog tussen godsdiensten.

Dr. René de Reuver is scriba van de generale synode (landelijke kerkvergadering) van de Protestantse Kerk in Nederland. Hij studeerde theologie aan de Rijksuniversiteit Utrecht en rondde in 1987 zijn studie af. In 2004 promoveerde hij aan de Vrije Universiteit op een proefschrift onder de titel *Eén kerk in meervoud*. Een theologisch onderzoek naar de ecclesiologische waarde van pluraliteit. Hij was van 1987 tot 1991 predikant in Sebaldeburen en daarna in Boskoop (tot 2008) en Den Haag (2016).

Prof. dr. Wolfgang Thönissen is een rooms-katholieke theoloog. Hij is directeur van het Johann-Adam Möhler Instituut voor Oecumene in Paderborn en hoogleraar Oecumenische Theologie aan de Theologische Faculteit van Paderborn. Thönissen studeerde theologie en filosofie in Bonn en Tübingen. Hij promoveerde in 1986 op het thema: *“Das Geschenk der Freiheit. Untersuchungen zum Verhältnis von Dogmatik und Ethik”* bij de toenmalige hoogleraar en latere kardinaal Walter Kasper. In 1994 werd hij gehabiteerd (wetenschappelijke promotie) met een proefschrift over het thema *“Gemeinschaft durch Teilhabe an Jesus Christus. Ein katholisches Modell für die Einheit der Kirchen”*. Wolfgang Thönissen is gehuwd en heeft twee zonen.

Colofon

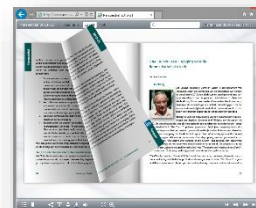
Perspectief is het Digitale Oecumenisch Theologische Tijdschrift (DOTT) van de Katholieke Vereniging voor Oecumene.

Perspectief wordt gekenmerkt door een drievoudige doelstelling:

- Reflectie** Perspectief biedt een platform van theologische reflectie op de vragen die in de oecumenische beweging leven. Ze biedt daartoe bijdragen van experts uit verschillende denominaties.
- Ruimte** Perspectief wil de ruimte zoeken en tonen waarin het oecumenisch gesprek vruchtbaar wordt. Het beoogt daarmee nieuwe perspectieven voor de toekomst van de oecumenische beweging te ontsluiten.
- Jongeren** Perspectief biedt jonge oecumenici de mogelijkheid te reflecteren op opgedane oecumenische ervaring en deze te laten weerklinken binnen de oecumenische beweging.

Perspectief verschijnt viermaal per jaar, en is gratis als digitaal tijdschrift te bekijken op de website van de Katholieke Vereniging voor oecumene, of als PDF te downloaden. De eindredactie en de vormgeving worden verzorgd door het bureau van de Katholieke Vereniging voor Oecumene.

- Nieuwsbrief** Indien u op de hoogte gehouden wilt worden van de activiteiten van Perspectief kunt u zich voor de nieuwsbrief [hier aanmelden](#).
- Steunen** U kunt ons steunen door lid of donateur van onze vereniging te worden, of door een eenmalige bijdrage, zie hiervoor onze [website](#). De Katholieke Vereniging voor Oecumene is ANBI goedgekeurd.
- Redactie** drs. Geert van Dartel, prof. dr. Fred van Iersel, dr. Karim Schelkens, prof. dr. Peter-Ben Smit, drs. Leo van Leijssen, drs. Fokke Wouda, perspectief@oecumene.nl.

Meld mij aan voor de Nieuwsbrief van Perspectief

Perspectief is een uitgave van de
Katholieke Vereniging voor Oecumene
www.oecumene.nl

